

สัญญาเลขที่ FDG45 E004

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์
โครงการ รูปแบบและทางเลือกในพื้นที่ทรัพยากรประมงลุ่มน้ำ
หนองหานอุดรธานี

โดย
นายเกรียงศักดิ์ สุขวาสนะ และคณะ

สนับสนุนโดย...สำนักงานกองทุนสนับสนุนวิจัย (สกว.)

สัญญาเลขที่ RDG45E0004

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์
โครงการ รูปแบบและทางเลือกในพื้นที่ทรัพยากรประมงลุ่มน้ำ
หนองหานอุดรธานี

คณะผู้วิจัย

1. นายเกรียงศักดิ์ สุขวาสนะ
2. นางสาวประภาพรรณ จั่มมัน
3. นายธนวัฒน์ จันทรเสนา
4. นายไกรสร บุคดี
5. นายสมุทรชัย แสนหาญ

ที่ปรึกษา

อ.อรุณศรี อื้อศรีวงศ์

ระยะตั้งแต่ช่วงวันที่ 1 ตุลาคม 2544 ถึง วันที่ 31 ตุลาคม 2547

สนับสนุนโดย...สำนักงานกองทุนสนับสนุนวิจัย (สกว.)

บทคัดย่อ (Abstract)

โครงการ รูปแบบและทางเลือกในการฟื้นฟูทรัพยากรประมงลุ่มน้ำหนองหาน อุดรธานี ได้ให้ความสำคัญในการศึกษาบริบทชุมชนในเขตตำบลอุ่มจาน จำนวน 11 หมู่บ้าน ที่อยู่รอบลุ่มน้ำหนองหาน ที่เป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ ที่มีความอุดมสมบูรณ์ทางระบบนิเวศน์วิทยา และมีความหลากหลายทางชีวภาพแห่งหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในการทำการศึกษาวิจัยได้ใช้การรวบรวมข้อมูลแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) ใช้กระบวนการเปิดเวทีการประชุมสัมมนา ทั้งกลุ่มย่อย กลุ่มใหญ่ ระดมความคิด มีการศึกษาดูงานนอกสถานที่ การฝึกอบรม และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ในการศึกษาค้นหา หาข้อมูล และแนวทางในการปฏิบัติงานเพื่อนำไปสู่กระบวนการจัดการฟื้นฟูทรัพยากรประมง จนได้มีการออกกฎ ระเบียบ ข้อบังคับ ตลอดจนการเฝ้าระวัง ดูแล รักษาทรัพยากรในลุ่มน้ำหนองหานร่วมกัน อันเป็นผลให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรในลุ่มน้ำ เช่น มีนก ปลา พืช มากขึ้น

การดำเนินการวิจัย ได้รับความร่วมมือจากชุมชนตำบลอุ่มจานเป็นอย่างดี ชุมชนได้ตระหนักถึงความสำคัญของแหล่งน้ำแห่งนี้ซึ่งนับว่าเป็นแหล่งอาหารของเขาเอง และจะเป็นประโยชน์ต่อไปในอนาคต ซึ่งชุมชนจะต้องมีวิธีการจัดการตามรูปแบบที่เหมาะสมและเขาเป็นคนเลือกที่จะจัดการตามรูปแบบนั้นๆ กระบวนการในการดำเนินการวิจัยนอกจากจะเสวนาซักๆ ซากๆ บางครั้งอาจจะทำให้เกิดการเบื่อกวนวุ่น แต่เมื่อคิดถึงในอดีต และผลกระทบที่เคยมีต่อลุ่มน้ำหนองหาน ก็เป็นการสรุปบทเรียนอย่างเห็นได้ชัดว่าหากไม่มีการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติเหล่านั้น ในไม่ช้าก็คงจะหมดไป และคงไม่มีอะไรในหนองหานให้ลูกหลานได้ใช้ประโยชน์อีกต่อไปในอนาคต

คณะผู้วิจัยที่มีผู้วิจัยจากชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการทำงานวิจัย ได้ดำเนินการวิจัยแบบมีส่วนร่วมทุกขั้นตอน และข้อมูลที่ได้มาเป็นข้อมูลที่เกิดจากการศึกษาในชุมชนร่วมถึงบุคคล และชุมชนโดยรอบๆลุ่มน้ำหนองหาน เพราะข้อมูลดังกล่าวเป็นสิ่งที่ชุมชนได้กระทำกันมาหลายชั่วคน รวมถึงสภาพที่เป็นจริงในปัจจุบัน

อย่างไรก็ตามในการทำวิจัยครั้งนี้ ทำให้เกิดผลต่อเนื่องในการพัฒนาศักยภาพองค์กรชุมชน ให้มีความรู้ความสามารถมากขึ้นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำหนองหานและยังมีกระบวนการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนเพื่อศึกษาระบบนิเวศน์และความหลากหลายทางชีวภาพจากการถ่ายทอดองค์ความรู้เหล่านี้จากปราชญ์ชาวบ้านในชุมชนของตนเอง ตลอดจนการทำงานวิจัยในเรื่องของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ เพื่อที่จะได้มีการอนุรักษ์ฟื้นฟูและพัฒนาให้ลุ่มน้ำหนองหาน ที่เป็นพื้นที่ชุ่มน้ำระดับนานาชาติยังคงอยู่ในความอุดมสมบูรณ์เหมือนในปัจจุบัน

กิตติกรรมประกาศ

การวิจัยในครั้งนี้ ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนวิจัย สำนักงานภาค ปีงบประมาณ 2544 จึงขอขอบคุณมา ณ ที่นี้ รวมถึง ขอขอบคุณ Node กบพอช ภาคอีสาน ที่ให้การดูแลและให้โอกาสทีมวิจัยในการดำเนินงานจนเป็นผลสำเร็จ

ขอขอบคุณ คุณเกรียงศักดิ์ สุขาวาสนะ นักพัฒนาอิสระที่เป็นผู้คิดและได้ทุ่มเททำงานใน โครงการงานวิจัยนี้ แม้ว่าจะต้องหยุดเข้าร่วมงานวิจัยอย่างกะทันหันเนื่องจากอาการเจ็บป่วย และ เป็นเหตุให้การวิจัยต้องใช้เวลาาน แต่จากการทำงานของเขาเป็นเหตุให้เกิดผลทางจิตใจกับชุมชน และผู้ร่วมวิจัย จนได้เกิดความพยายามทำงานวิจัยในโครงการนี้ให้บรรลุ ตามวัตถุประสงค์

ขอขอบคุณอาจารย์ อรุณศรี อื้อศรีวงศ์ อาจารย์ที่ปรึกษาและ คุณขรรค์ชัย หงษ์คำมี ที่ เลี้ยงจาก สกว. และเจ้าคณะตำบลอุ่มจาน ผู้ให้คำปรึกษารวมทั้งแรงกายแรงใจในการผลักดันให้มีการทำงานอย่างต่อเนื่อง อันก่อให้เกิดการทำงานกับโครงการอื่นๆ

นอกจากนี้ ขอขอบคุณ คณะทำงานองค์การบริหารส่วนตำบลอุ่มจาน ตำบลอุ่มจาน ถึง ประจักษ์ศิลปาคม จังหวัดอุดรธานี คณะครูและนักเรียน จากโรงเรียนอุ่มจาน โรงเรียนบ้านโพหนอง โรงเรียนบ้านเมืองปิง ที่ได้ให้การสนับสนุนส่งเสริมการทำงานวิจัยประสบผลสำเร็จ

ขอขอบคุณสำหรับทุกๆ ท่าน ในหมู่บ้านตำบลอุ่มจาน และหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน ที่ได้ให้ความร่วมมือในการให้ข้อมูล ร่วมศึกษาปัญหา วิเคราะห์ข้อมูล และทำงานร่วมกับทีม วิจัยเพื่อให้โครงการวิจัยนี้ได้ขยายผลไปสู่ชุมชนอื่นๆ เพื่อการดำรงอยู่ของการฟื้นฟูและพัฒนาสิ่งแวดล้อม กลุ่มน้ำหนองหาน อุดรธานี ให้ดำรงอยู่ชั่วลูกหลานตลอดไป

นายเกรียงศักดิ์	สุขาวาสนะ
นางภารดี	สุขาวาสนะ
นางสาวประภาพรรณ	จับมัน
นายธนวัฒน์	จันทร์เสนา
นายไกรภร	นุดดี
นายสมุทรชัย	แสนหาญ

สัญญาเลขที่ FDG45 E004

โครงการ รูปแบบและทางเลือกในการฟื้นฟูทรัพยากรประมงลุ่มน้ำหนองหานอุดรธานี

รายงานตั้งแต่ช่วงวันที่ 1 ตุลาคม 2544 ถึง วันที่ 31 ตุลาคม 2547

ชื่อหัวหน้าโครงการ : นายเกรียงศักดิ์ สุขวาสนะ

หน่วยงาน : ประชาสังคม จังหวัดอุดรธานี

วัตถุประสงค์

- 1) เพื่อศึกษาสถานการณ์ระบบนิเวศลุ่มน้ำหนองหาน
- 2) เพื่อศึกษาศักยภาพและบทบาทขององค์กรชุมชน , อบต. โรงเรียน ในการฟื้นฟูทรัพยากรประมงลุ่มน้ำหนองหาน
- 3) เพื่อศึกษารูปแบบ , ปัจจัยและเงื่อนไขขององค์กรชุมชนในการฟื้นฟูทรัพยากรประมง
- 4) เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาวางแผนงาน เสริมสร้างศักยภาพของคนและองค์กรชุมชนในการจัดการฟื้นฟูทรัพยากรประมงอย่างมีส่วนร่วม

คำนำ

รายงานนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการ รูปแบบและทางเลือกในการฟื้นฟูทรัพยากรประมง
ลุ่มน้ำหนองหานอุดรธานี มีวัตถุประสงค์ของการศึกษา เพื่อศึกษาทรัพยากรประมง ระบบนิเวศน์
ลุ่มน้ำหนองหาน ศึกษาศักยภาพและบทบาทขององค์กรชุมชน อบต. และโรงเรียนในการฟื้นฟู
ทรัพยากรประมงลุ่มน้ำหนองหาน ศึกษารูปแบบ/ปัจจัยและเงื่อนไขขององค์กรชุมชนในการฟื้นฟู
ทรัพยากรประมง และปฏิบัติการตามแผนแนวทางการพัฒนาเสริมสร้างศักยภาพของคนและ
องค์กร ชุมชนในการจัดการฟื้นฟูทรัพยากร ประมงอย่างมีส่วนร่วม

การวิจัยครั้งนี้ได้เน้นการมีส่วนร่วม โดยได้จัดประชุมร่วมกับชาวบ้านเพื่อหาข้อมูล
เบื้องต้น , และระดมความคิดเห็นเกี่ยวกับสภาพปัญหาของลุ่มน้ำหนองหาน จัดประชุมร่วมกับ
ตัวแทนชุมชนในแต่ละกลุ่มเป้าหมาย และจัดทำแบบสัมภาษณ์/แบบสอบถามสำรวจระบบนิเวศน์
ดำเนินการเก็บข้อมูลเพื่อศึกษาศักยภาพ บทบาท ปัจจัย เงื่อนไขขององค์กรชุมชน อบต. และ
โรงเรียน จัดประชุมเชิงปฏิบัติการร่วมกับองค์กรชุมชนเพื่อวิเคราะห์ข้อมูล จัดประชุมในหมู่บ้าน
เพื่อนำเสนอข้อมูล บทสรุปสถานการณ์และทำรายงานสรุปการศึกษาสถานการณ์ระบบนิเวศน์
และจัดประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อกำหนดแนวทาง/แผนงาน

การทำวิจัยในครั้งนี้จะไม่สามารถบรรลุตามวัตถุประสงค์ และเป้าหมายได้เลย ถ้าหากขาด
ความร่วมมือจากทุกๆคนชุมชน ดังนั้นทางคณะผู้วิจัยจึงขอขอบคุณทุกท่านที่ได้เสียสละเวลาอันมี
ค่ามาเข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน และเนื่องจากคณะผู้วิจัยเองยังขาดประสบการณ์ในเรื่อง
ของการทำวิจัย อาจจะทำให้ข้อมูลยังขาดความชัดเจน ซึ่งทางคณะผู้วิจัยต้องขอภัยมาไว้ ณ
โอกาสนี้ด้วย

ทีมวิจัย

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทที่ 1 บทนำ	1
ความเป็นมา	
คำถามการวิจัย	2
วัตถุประสงค์	2
ผลที่คาดว่าจะได้รับ	3
บทที่ 2 วิธีดำเนินการวิจัย	4
กระบวนการวิจัย	5
บทที่ 3 ผลการศึกษาสถานการณ์และระบบนิเวศน์ลุ่มน้ำหนองหาน	14
บริบทชุมชนพื้นที่เป้าหมายในการทำวิจัย	14
สภาพพื้นที่ทางกายภาพและระบบนิเวศน์ลุ่มน้ำหนองหาน	29
ความสัมพันธ์ของวิถีชีวิตชุมชนกับลุ่มน้ำหนองหาน	34
สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศน์	36
ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศน์	38
บทที่ 4 ผลของการปฏิบัติการวิจัย	41
ส่วนที่ 1 กระบวนการและผลของการปฏิบัติการ	42
ส่วนที่ 2 ปัญหาและอุปสรรคของการปฏิบัติการ	54
บทที่ 5 บทสรุปของการวิจัย	56
ข้อค้นพบจากการศึกษา	59
กระบวนการเรียนรู้ของทีมวิจัย	60
ข้อเสนอแนะ	61
ภาคผนวก	
แบบสอบถาม	
กฎ ระเบียบ คณะกรรมการการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรลุ่มน้ำหนองหาน	
ตำนาน ผาแดง - นางไส้	
ภาพกิจกรรม	

บทที่ 1

โครงการ รูปแบบและทางเลือกในการฟื้นฟูทรัพยากรประมงลุ่มน้ำหนองหานอุดรธานี

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ความเป็นมา

“หนองหาน” จัดว่าเป็นแหล่งน้ำจืดขนาดกลางบนพื้นที่อีสานตอนบน มีพื้นที่ประมาณ 18,000 ไร่ หรือ ประมาณ 32 ตารางกิโลเมตร มีระดับความลึกเฉลี่ยของระดับน้ำ 2.10 เมตร ดันกำเนิดเขตพื้นที่ลุ่มน้ำหลัก ๆ ไหลมาจากเทือกเขาภูพานทางด้านทิศตะวันตก หนองหานอีกด้านหนึ่งอยู่ในพื้นที่เขตอำเภอสองดาว จังหวัดสกลนคร และพื้นที่อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี ซึ่งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของหนองหาน

ในช่วงฤดูฝน มีลำห้วยไหลลงสู่พื้นที่ลุ่มน้ำหนองหาน รวม 6 สาย คือ ห้วยพันไฟ หรือห้วยโพนไฟ, ห้วยบ้านแจ้ง, ไหลลงสู่หนองหานทางด้านทิศเหนือ ห้วยสามพาด ห้วยน้ำฆ้อง ไหลลงสู่ทางด้านทิศตะวันตก ห้วยวังแสง ไหลลงทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ และห้วยโพนจาน ไหลลงทางด้านทิศตะวันออก

ระบบนิเวศน์วิทยาพื้นที่ลุ่มน้ำหนองหาน เกิดจากการยุบตัวของแผ่นดินเป็นแอ่งน้ำ ซึ่งถือว่าเป็นเอกลักษณ์ของพื้นที่ นอกจากจะเป็นแหล่งรวมของลำน้ำทั้ง 6 สายยังถือว่าเป็นแหล่งน้ำของลำน้ำปาว หรือเขื่อนลำปาว ซึ่งมีความสำคัญต่อพื้นที่การเกษตร และระบบชลประทานในพื้นที่จังหวัดอุดรธานี กาฬสินธุ์ และมหาสารคาม ซึ่งจะไหลลงรวมกับแม่น้ำชี และแม่น้ำมูลต่อไป

พื้นที่หนองหาน มีอาณาเขตติดต่อรวม 3 อำเภอ ในพื้นที่จังหวัดอุดรธานี คือ กิ่ง อ.กู่แก้ว กิ่ง อ.ประจักษ์ศิลปาคม, และอำเภอกุมภวาปี มีชุมชนที่อาศัยอยู่รายรอบและมีความสัมพันธ์กับหนองหานกว่า 30 ชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่มีอาชีพ และรายได้จากภาคเกษตรกรรมกว่าร้อยละ 30 ของประชากรที่อาศัยรอบหนองหานมีรายได้หลักและรายได้เสริมจากการทำประมงและการแปรรูปผลิตภัณฑ์

ปี 2538 กรมพัฒนาชุมชนและพลังงาน (พพ.) กระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม ได้ดำเนินการโครงการ โขง ชี มูล ในระยะที่ 1 โดยโครงการดังกล่าวได้เข้ามาดำเนินการ จัดทำคันดินล้อมรอบพื้นที่หนองหานระยะทางกว่า 80 กม. และดำเนินการจัดทำประตูปิด - เปิดทางระบายน้ำที่บริเวณต้นน้ำลำปาว

โครงการดังกล่าว ได้ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศน์พื้นที่ลุ่มน้ำหนองหานทั้งระบบ คือ

- ปริมาณ หรือชนิดพันธุ์ปลาบางชนิด เริ่มลดน้อยลงหรือหายากมากขึ้น จากปริมาณพันธุ์ปลาที่สำรองพบในเบื้องต้นประมาณ 68 ชนิด และพบว่าปริมาณพันธุ์ปลาลดน้อยลงประมาณ 13 ชนิด โดยมีสาเหตุมาจากระบบนิเวศที่ไม่เหมาะสมต่อการฟักหรือวางไข่ของพันธุ์ปลา

- ปัญหาน้ำท่วมขังพื้นที่การเกษตรบริเวณรอบนอกคันกั้น เป็นพื้นที่กว่า 2,000 ไร่ เป็นระยะเวลานานทำให้ชาวบ้าน เกษตรกรสูญเสียโอกาสในการประกอบอาชีพการเกษตร

- เกิดการดินเงินอันเนื่องมาจากสภาวะน้ำนิ่ง ไม่เกิดการไหลเวียนหรือเคลื่อนตัวของน้ำซึ่งเป็นผลให้เกิดการเจริญเติบโตของวัชพืช สนม พงหญ้า ในแหล่งน้ำหนองหาน ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาการทับถมของตะกอนให้ดินเงินมากยิ่งขึ้น

- เครื่องมือและรูปแบบ กรรมวิธีในการทำประมงเปลี่ยนไป ซึ่งเป็นผลจากการนำวัสดุอุปกรณ์และเทคโนโลยีที่ไม่เหมาะสมมาใช้

นอกจากผลกระทบจากโครงการดังกล่าวแล้ว ยังพบปัญหามาจากมลภาวะจากโรงงานอุตสาหกรรมและชุมชน เนื่องจากบริเวณพื้นที่หนองหาน เป็นพื้นที่ราบลุ่มน้ำมีชุมชนตั้งอยู่รายรอบกว่า 30 กว่าชุมชน ในช่วงฤดูฝน สิ่งปฏิกูลต่างๆ จากชุมชนจะไหลลงสู่พื้นที่ลุ่มน้ำหนองหาน และนอกจากนี้ยังมีโรงงานอุตสาหกรรมน้ำตาล จำนวน 2 แห่ง ฟาร์มสุกรขนาดใหญ่ 2 แห่ง และในอนาคต จะมีโครงการแร่โปรแตส ซึ่งมีพื้นที่ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำ ซึ่งมีโอกาสที่จะทำให้นองหาน ได้รับผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อมในอนาคต จึงจำเป็นต้องทำการวิจัยเพื่อค้นหาคำตอบว่า

1. อะไรเป็นสาเหตุให้ทรัพยากรประมงลดลง และองค์กรชุมชนจะมีบทบาทอย่างไรต่อการพัฒนาและฟื้นฟูทรัพยากรประมงในพื้นที่ลุ่มน้ำหนองหาน
2. รูปแบบและทางเลือกในการจัดการทรัพยากรประมงเพื่อฟื้นฟูระบบนิเวศโดยกลุ่มและองค์กรชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำหนองหานเป็นอย่างไร และนี่คือคำถามหลักของงานวิจัย

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาทรัพยากรประมง ระบบนิเวศลุ่มน้ำหนองหาน
2. เพื่อศึกษาศักยภาพและบทบาทขององค์กรชุมชน อบต. และโรงเรียนในการฟื้นฟูทรัพยากรประมงลุ่มน้ำหนองหาน
3. เพื่อศึกษารูปแบบ/ปัจจัยและเงื่อนไขขององค์กรชุมชนในการฟื้นฟูทรัพยากรประมง
4. เพื่อปฏิบัติการตามแผนแนวทางการพัฒนาเสริมสร้างศักยภาพของคนและองค์กรชุมชนในการจัดการฟื้นฟูทรัพยากร ประมงอย่างมีส่วนร่วม

ขอบเขตการศึกษา

3 หมู่บ้าน คือ ชุมชนในหมู่บ้านคอนกลาง บ้านอุ่มจาน บ้านโพหนอง ตำบลอุ่มจาน จังหวัดอุบลราชธานี

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

- ทราบสถานการณ์และสภาพระบบนิเวศน์พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ แหล่งน้ำ เครื่องมือประมง และปัญหาที่เกี่ยวข้องกับลุ่มน้ำหนองหาน
- ทราบศักยภาพ บทบาท ปัจจัยและเงื่อนไข ขององค์กรชุมชน อบต. และโรงเรียนในการจัดการทรัพยากรประมงจากอดีตจนถึงปัจจุบัน
- ได้องค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรประมงที่ผ่านมา
- ได้ความคิดเห็นของชาวบ้าน ทั้ง 3 หมู่บ้านต่อสถานการณ์ระบบนิเวศน์ในลุ่มน้ำหนองหานปัจจุบัน
- ได้แผนงานที่นำไปทดลองปฏิบัติในช่วงต่อไป

บทที่ 2 วิธีดำเนินการวิจัย

1. การดำเนินงานการวิจัย

1. ประชุมร่วมกับชาวบ้านเพื่อหาข้อมูลเบื้องต้น และระดมความคิดเห็นเกี่ยวกับสภาพปัญหาของกลุ่มน้ำหนองหาน
2. จัดประชุมร่วมกับตัวแทนชุมชนในแต่ละกลุ่มเป้าหมาย และจัดทำแบบสัมภาษณ์/แบบสอบถามสำรวจระบบนิเวศน์
3. ดำเนินการเก็บข้อมูลเพื่อศึกษาศักยภาพ บทบาท ปังจ๊ับ เงื่อนไขขององค์กรชุมชน อบต. และโรงเรียน
4. จัดประชุมเชิงปฏิบัติการร่วมกับองค์กรชุมชนเพื่อวิเคราะห์ข้อมูล
5. จัดประชุมในหมู่บ้านเพื่อนำเสนอข้อมูล บทสรุปสถานการณ์และทำรายงานสรุปการศึกษาด้านการพัฒนาระบบนิเวศน์
6. จัดประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อกำหนดแนวทาง/แผนงาน

2. ขอบเขตการศึกษา

1. เพื่อศึกษาทรัพยากรประมง ระบบนิเวศน์กลุ่มน้ำหนองหาน
2. เพื่อศึกษาศักยภาพและบทบาทขององค์กรชุมชน อบต. และโรงเรียนในการฟื้นฟูทรัพยากรประมงกลุ่มน้ำหนองหาน
3. เพื่อศึกษารูปแบบ/ปังจ๊ับและเงื่อนไขขององค์กรชุมชนในการฟื้นฟูทรัพยากรประมง
4. เพื่อปฏิบัติการตามแผน แนวทางการพัฒนาเสริมสร้างศักยภาพของคนและองค์กรชุมชนในการจัดการฟื้นฟูทรัพยากรประมงอย่างมีส่วนร่วม

3. กลุ่มเป้าหมายและทีมวิจัย

1. นักวิจัย และอาสาสมัครทีมวิจัย จำนวน 5 คน

2. กลุ่มเป้าหมายในการดำเนินงานวิจัย

- กำนัน	1	คน
- ผู้ใหญ่บ้าน	11	คน
- ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน	11	คน
- กลุ่มประมง	10	คน
- กลุ่มสตรี , อสม.	20	คน

- ผู้สูงอายุ	5	คน
- ครู	3	คน
- อบต.	15	คน
- ผู้นำที่ไม่เป็นทางการ	5	คน
รวม	104	คน

3. ผู้มีส่วนร่วมในการเสริมความรู้/ประสบการณ์

ที่ปรึกษาโครงการ

- อาจารย์มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี
- เจ้าคณะตำบลอุ่มจาน
- หัวหน้าสำนักงานสาธารณสุขอำเภอกุมภวาปี
- ปลัดฝ่ายป้องกันที่ว่าการกิ่งอำเภอประจักษ์ศิลปาคม

องค์กรสนับสนุน ในพื้นที่

- โรงเรียนบ้านอุ่มจาน, บ้านโพนทอง, บ้านเมืองปิง
- องค์การบริหารส่วนตำบล อุ่มจาน

4. กระบวนการวิจัย

ช่วงเตรียมการ

ช่วงปลายปี 2542 หมู่บ้านอุ่มจาน ตำบลอุ่มจาน ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากกองทุนเพื่อสังคม (SIF) เพื่อมาหนุนเสริมกระบวนการสร้างกลุ่ม/องค์กรชุมชนเข้มแข็ง ซึ่งในช่วงนั้นได้มีคุณเกรียงศักดิ์ สุวาสนะ ในบทบาทของนักพัฒนาอิสระ (NGOS) เข้ามาเป็นที่เล็งให้กับกลุ่มองค์กร เมื่อ คุณเกรียงศักดิ์ สุวาสนะ ได้เข้ามาศึกษา บริบทชุมชนพื้นที่โดยรอบแล้วพบว่าในเขตตำบลอุ่มจาน มีลุ่มน้ำหนองหาน ซึ่งถือว่าเป็นทรัพยากรที่ยังคงมีความอุดมสมบูรณ์ และมีภูมิโนะเทศที่สวยงาม จากการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ กับแกนนำหลายคนในพื้นที่พบว่า ส่วนใหญ่ชาวบ้านยังไม่ให้ความสนใจ และไม่ให้ความสำคัญกับลุ่มน้ำหนองหาน คุณเกรียงศักดิ์ จึงได้เริ่มเปิดประเด็นพูดคุยกับชาวบ้าน

“เมื่อก่อนหนองหานของเรามีสภาพอย่างไร ปัจจุบันเป็นอย่างไร” โดยเลือกที่จะพูดคุยกับแกนนำก่อน เช่น อบต.ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน กลุ่มประมง เพื่อสร้างกระบวนการมีส่วนร่วม ในช่วงแรกของการพูดคุย หลายคนก็ยังไม่ให้ความสำคัญ กับเนื้อหาที่จะคุย แต่เมื่อเห็นความตั้งใจ และการประสานพูดคุยบ่อยครั้ง ของคุณเกรียงศักดิ์ ทำให้มี อบต. จำนวน 4 คน เริ่มให้ความสำคัญ และมีกระบวนการทำความเข้าใจกันอย่างต่อเนื่องเป็นระยะ โดยมีประเด็นพูดคุย คือ 1. สภาพหนองหานในอดีตและปัจจุบันเป็นอย่างไร 2. พบปลาอะไรบ้างในหนองหาน 3. หากจะร่วมกันอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำหนองหานเราจะต้องทำอะไรบ้าง

ช่วงนำเสนอโครงการ

"ผมไม่เข้าใจหรอกว่าการทำงานวิจัยต้องทำอะไร" (ไกรสร บุคดี นายก อบต. อุ่มงาน) นักพัฒนาที่ลงไปในพื้นที่ได้ทำความเข้าใจร่วมกับแกนนำในชุมชนร่วมปี จึงได้นำแนวการดำเนินงานโครงการ ไปปรึกษา กับ อาจารย์ภาควิชาภูมิศาสตร์ สถาบันราชภัฏอุดรธานี (อาจารย์อรุณศรี อื้อศรีวงศ์) เพื่อขอเชิญเข้าร่วมเป็นที่ปรึกษาโครงการ ตลอดจนเป็นนักวิจัยร่วมกับชุมชน ซึ่งก็ได้รับความร่วมมือด้วยดี

จากนั้น คณะกรรมการ สกว. Node กป.อพช. ได้จัดเวทีพัฒนาโครงการโดยให้มีแนวทางให้หลักการ ในการกำหนดประเด็นที่จะศึกษาให้ชัดเจน เพื่อค้นหาองค์ความรู้ใหม่ คำตอบในการรักษาระบบนิเวศน์ลุ่มน้ำ หนองหานเพื่อการนำไปสู่การปฏิบัติได้อย่างเป็นรูปธรรม

ในเวทีพัฒนาโครงการ โครงการรูปแบบและทางเลือกในการจัดการทรัพยากรประมง ลุ่มน้ำหนองหาน มีผู้เข้าร่วม คือ ที่ปรึกษาโครงการ 1 คน นักพัฒนา 2 คน แกนนำชุมชน (อบต.) 2 คน เจ้าหน้าที่ จาก สกว. 3 คน และกรรมการกลุ่มอนุรักษ์ฯ ตำบลอุ่มงาน รวม 5 คน เพื่อพัฒนาการดำเนินการวิจัยแบบมีส่วนร่วม ตั้งแต่เริ่มดำเนินการวิจัย จน ถึงกระบวนการทำรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

ลำดับ	กิจกรรม	เนื้อหา/ประเด็น	กลุ่มเป้าหมาย	จำนวน
1	- เปิดเวทีพูดคุยกับ 3 กลุ่มหมู่บ้าน หมู่บ้านละ 1 ครั้ง	- ทำความเข้าใจโครงการ - ความคาดหวังที่อยากจะร่วมกันพัฒนาหนองหาน - ความรู้สึกร่วมในกิจกรรม สังเกต จากความตื่นตัวของ ผู้เข้าร่วมเวที, การสอบถาม พูดคุย, บรรยากาศในเวที	- กำนัน - ผู้ใหญ่บ้าน - ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน - อบต. - ผู้อาวุโส - กลุ่มแม่บ้าน - กลุ่มประมง - ครู โดยเฉลี่ยประมาณ 25-34 คน/เวที	3 ครั้ง
2.	- จัดเวที กลุ่มย่อย เป็นรายกลุ่ม - กลุ่มประมงทั้ง 3 กลุ่ม กลุ่มหมู่บ้าน จำนวน 10 คน เปิดเวที 3 ครั้ง - กลุ่ม อบต. ทั้ง 3 กลุ่มหมู่บ้านจำนวน 20 คน จำนวน 2 ครั้ง - กลุ่มผู้สูงอายุ ทั้ง 3 กลุ่ม 1 ครั้ง - กลุ่มแม่บ้าน จำนวน 1 ครั้ง	- สำรวจพันธุ์ปลา/พันธุ์นก - สภาพระบบนิเวศน์ - สำรวจเครื่องมือในการหาปลา - แนวการทำอนุรักษ์ลุ่มน้ำหนองหานจะทำอย่างไร	- กลุ่มประมง 100 คน - อบต. 20 คน - ผู้สูงอายุ 10 คน - แม่บ้าน 10 คน	7 ครั้ง

ลำดับ	กิจกรรม	เนื้อหา/ประเด็น	กลุ่มเป้าหมาย	จำนวน
3.	ประชุมทีมวิจัย 4 ครั้ง	- จัดทำเครื่องมือเก็บข้อมูล - สรุปผลการจัดเวทีแต่ละเวที - รวบรวมเนื้อหา/ประเด็น	- ที่ปรึกษาโครงการ - ทีมวิจัย - อาสาสมัครวิจัย จำนวน 5 คน	4 ครั้ง
4.	เก็บข้อมูล โดยใช้แบบสอบถาม วิธีการ คือ 1. แบ่งบทบาทหน้าที่ให้นักวิจัย ร่วมกับอาสาสมัครงานวิจัยและ ตัวแทนชุมชน ร่วมเก็บข้อมูล โดยใช้ระยะเวลา 2 เดือน	• ข้อมูลทั่วไปของชุมชน • การเปลี่ยนแปลงของกลุ่มน้ำหนองหาน อดีต – ปัจจุบัน • ความคิดเห็นการมีส่วนร่วมในการพัฒนากลุ่มน้ำหนองหาน • แนวทางการสนับสนุนของ อบต. ในการพัฒนาของระบบนิเวศน์กลุ่มน้ำหนองหาน	- ชาวบ้าน 100 คน - กลุ่มประมง 60 คน - อบต. 25 คน - ครู 40 คน รวมแบบสอบถาม 225 ชุด	ระยะ เวลาใน การเก็บ ข้อมูล 2 เดือน
5.	วิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสอบถาม	• จำแนกหมวดหมู่ของข้อมูล • สรุปความคิดเห็นในแต่ละประเด็น • ข้อมูลทั่วไปที่เป็นบริบทของชุมชน	- ที่ปรึกษาของโครงการ - ทีมวิจัย - อาสาสมัครวิจัย 10 คน	2 ครั้ง
6.	สำรวจสภาพระบบนิเวศน์กลุ่มน้ำ หนองหาน (ทางน้ำ) โดยการลง เรือสำรวจ เกาะ, คอนต่าง ๆ	• ศึกษาระบบนิเวศน์ทางน้ำ • สำรวจสภาพเกาะ, คอนในกลุ่มน้ำหนองหาน	- ตัวแทนกลุ่มประมง - ตัวแทน อบต. - ตัวแทนแม่บ้าน	2 ครั้ง

ลำดับ	กิจกรรม	เนื้อหา/ประเด็น	กลุ่มเป้าหมาย	จำนวน
		เก็บข้อมูลพื้นฐาน , พันธุ์ปลา พันธุ์พืชเพิ่มเติม	ทีมวิจัย จำนวน 15 คน	2 ครั้ง
7.	เปิดเวทีร่ายหมู่บ้าน ทั้ง 3 กลุ่ม หมู่บ้านละ 1 ครั้ง โดยการ วิเคราะห์สะท้อนข้อมูลที่ได้จาก การศึกษาให้ชุมชน ร่วมกัน เติมเต็มข้อมูล	- ระดมความคิดเห็นเกี่ยว กับสภาพปัญหาในลุ่มน้ำ หนองหาน - สภาพระบบนิเวศน์ ก่อนมีอุทกภัย และ หลังมีอุทกภัย - ผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อ ความเป็นอยู่ของวิถีชีวิต ชุมชนทั้งในด้านของ อาชีพ, รายได้ และความ เป็นอยู่ ฯลฯ	- กำนัน - ผู้ใหญ่บ้าน - ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน - อบต. - กลุ่มแม่บ้าน - กลุ่มประมง - ครู - ทีมวิจัย เฉลี่ย 40 คน / เวที	3 ครั้ง
8.	ประชุมกลุ่มเพื่อจัดตั้งคณะ กรรมการ	- บทบาท / ความรับผิดชอบ ของคณะกรรมการ - โครงสร้างคณะ กรรมการ	- ผู้ใหญ่บ้าน 1 คน - ผู้ช่วย 1 คน - อบต. 1 คน - ประมง 1 คน - เยาวชน 1 คน รวม 5 คน / หมู่บ้าน	1 ครั้ง
9.	ประชุมคณะกรรมการ เพื่อหา รูปแบบและทางเลือกในการฟื้นฟู ทรัพยากรประมง โดยจัดเวที เป็นรายหมู่บ้าน ๆ ละ 1 ครั้ง รวม 3 ครั้ง และประชุมรวมอีก 1 ครั้ง	กฎระเบียบการอนุรักษ์ พันธุ์ปลา พันธุ์นก	คณะกรรมการ ประมงกลุ่ม 11 หมู่ บ้าน 5 คน รวม 55 คน	4 ครั้ง

ลำดับ	กิจกรรม	เนื้อหา/ประเด็น	กลุ่มเป้าหมาย	จำนวน
10.	จัดทำเอกสาร ประชาสัมพันธ์ เรื่องกฎ, ระเบียบ โดยให้ผู้ใหญ่ บ้าน ช่วยประกาศ, ประชาสัมพันธ์	• กฎระเบียบการอนุรักษ์ทรัพยากรประมง • มาตรการการลงโทษ	ชาวบ้านทุกหมู่บ้าน	อาทิตย์ละ 1 ครั้ง ตามหอกระจายข่าว
11.	จัดทำป้าย ปักบอกถึงกฎ ระเบียบการอนุรักษ์	ระเบียบการอนุรักษ์พันธุ์ปลา พันธุ์นก	ผู้มาหาปลาในเขต บริเวณลุ่มน้ำหนองหาน	ตลอดปี
12.	เดินรณรงค์ในเขต ตำบลอุมจาน	• เน้นให้ชาวบ้านในพื้นที่เกิดความตื่นตัวในการอนุรักษ์ลุ่มน้ำหนองหาน • เกิดราศีความร่วมมือในการอนุรักษ์ลุ่มน้ำหนองหานภายในตำบลอุมจาน • สร้างความสามัคคีภายในชุมชน	- คณะกรรมการกลุ่มอนุรักษ์ - แกนนำชุมชน - คณะครูนักเรียนในโรงเรียนเขตตำบลอุมจาน - ข้าราชการในพื้นที่ จำนวน 300 คน	1 ครั้ง
13.	ประชุมคณะกรรมการ เดือนละ 1 ครั้ง	• ติดตามความก้าวหน้าในการดำเนินงานในแต่ละกิจกรรม • กำหนดแนวทางการทำกิจกรรมร่วมกัน • สรุปผลการทำงานในรอบเดือน ของคณะกรรมการ	คณะกรรมการกลุ่มอนุรักษ์ จำนวน 55 คน	12 ครั้ง

ลำดับ	กิจกรรม	เนื้อหา/ประเด็น	กลุ่มเป้าหมาย	จำนวน
14.	อบรมพัฒนาศักยภาพคณะกรรมการกลุ่มอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรประมงลุ่มน้ำหนองหาน	• สร้างความเข้าใจกับคณะกรรมการเรื่องระบบนิเวศน์ในพื้นที่ลุ่มน้ำหนองหาน • พัฒนาขีดความสามารถของคณะกรรมการในการดูแลระบบนิเวศน์ลุ่มน้ำหนองหาน	คณะกรรมการกลุ่มอนุรักษ์ จำนวน 55 คน	1 ครั้ง
15.	ทัศนศึกษาดูงานที่แหล่งน้ำบึงโจงหลง อำเภอบึงโจงหลง จังหวัดหนองคาย	• แลกเปลี่ยนประสบการณ์การทำงานกับองค์กรชุมชน • ศึกษารูปแบบของการอนุรักษ์ฟื้นฟู ตลอดจนกฎระเบียบ มาตรการ และการจัดระเบียบในการดูแลลุ่มน้ำหนองหาน • การประยุกต์ใช้ประเด็นต่างๆ กับลุ่มน้ำหนองหาน	คณะกรรมการกลุ่มอนุรักษ์ และชาวบ้านที่สนใจจาก 11 หมู่บ้าน รวม 72 คน	1 ครั้ง
16.	เฝ้าระวังพื้นที่ลุ่มน้ำหนองหานในเขต ตำบลอุ่มจาน (เดินเวรยาม)	• คณะกรรมการได้เกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน • ร่วมกันสอดส่องดูแลไม่ให้เกิดการทำลายระบบนิเวศน์รอบลุ่มน้ำหนองหาน ตามกฎระเบียบที่ร่วมกันกำหนด	คณะกรรมการกลุ่มอนุรักษ์จำนวน 55 คน	ตลอดปี

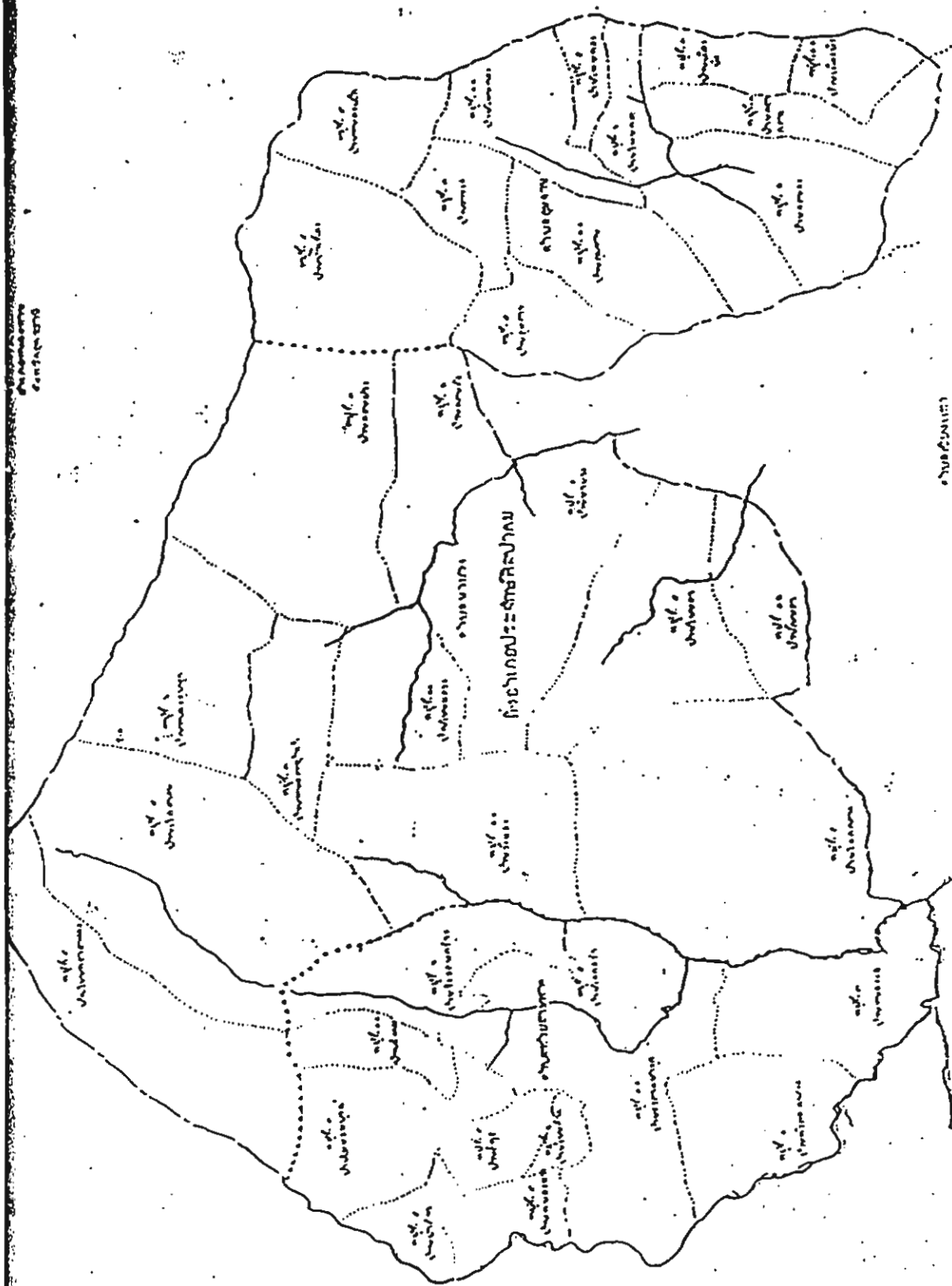
ลำดับ	กิจกรรม	เนื้อหา/ประเด็น	กลุ่มเป้าหมาย	จำนวน
17.	ประชุมสรุปผลการดำเนินการ	• ทบทวนผลการทำงานที่ผ่านวิเคราะห์จุดอ่อนจุดแข็ง • กำหนดแผนการทำงานร่วมกันต่อไป	- คณะกรรมการกลุ่มอนุรักษ์ - ทีมวิจัย - ที่ปรึกษา จำนวน 60 คน	2 ครั้ง
18.	นำเสนอข้อมูลชุมชน อบต. โรงเรียนในพื้นที่ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง	• รับทราบข้อมูลสถานการณ์การทำงานอนุรักษ์ลุ่มน้ำหนองหาน • เพิ่มเติมเนื้อหาข้อมูลบางประเด็น ข้อเสนอแนะ • บรรจุแผนสิ่งแวดล้อมลงในแผนของ อบต. เพื่อใช้งบ อบต. ตามแผนงบประมาณประจำปี	- ชุมชน 11 หมู่บ้าน - ทีมงาน อบต. - คณะครู - หัวหน้าส่วนราชการใน กิ่ง - ประจักษ์ จำนวน 160 คน	3 ครั้ง
19.	จัดทำเอกสารสรุปงาน วิจัย จัดทำรูปเล่มเสนอ สกว.	• รวบรวม ผลการทำงานงาน ในรอบ 4 ปี ที่ผ่านมาตั้งแต่ก่อนทำงานวิจัยจนเสร็จสิ้นกระบวนการวิจัย • จัดทำเอกสารรายงานฉบับสมบูรณ์	- แกนนำคณะกรรมการกลุ่มอนุรักษ์ - ทีมงานวิจัย - ที่ปรึกษา - จนท. สกว. จำนวน 11 คน	เวที่ย่อย 4 ครั้ง

5. ผลจากการพัฒนาโครงการ

จากเวทีการพัฒนาโครงการ ได้ลำดับกิจกรรมต่างๆ เพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติงาน ภาคสนามร่วมกับชุมชน ได้ผ่านกระบวนการเตรียมการและพัฒนาโครงการวิจัยร่วมกับชุมชน "ผมได้ปฏิเสธการทำงานวิจัยในเบื้องต้น เพราะผมไม่เข้าใจว่าการทำการวิจัยแบบมีส่วนร่วมจะทำได้อย่างไร คุณเกรียงศักดิ์ ได้พยายามชวนผม และพยายามอธิบายรวมทั้งให้แนวคิดและประโยชน์ที่จะได้รับ และการให้ความสำคัญกับหนองหานตลอดจนวิธีการศึกษาร่วมกับชุมชน เป็นเวลาร่วมปี ผมจึงตกลงทำงานวิจัยร่วมกับเขา และเริ่มเข้าใจว่าทำไมชุมชนจึงต้องมีส่วนร่วมในการทำงานวิจัย" นายชก อบต. อุ่มจาน เป็นหนึ่งในคณะวิจัย นอกจากนี้ยังมีแกนนำชาวบ้าน อบต. กำนัน ผู้

ใหญ่บ้าน ชาวบ้าน และเจ้าคณะตำบล ที่เข้ามามีบทบาทในการทำงานวิจัยร่วมกันและศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกัน โดยมีคำถามว่า "แต่ก่อนหนองหานเป็นอย่างไร" "ปัจจุบันเป็นอย่างไร" ชุมชน ร่วมกับหัวหน้าโครงการวิจัย คุณเกรียงศักดิ์ สุวาสนะ และทีมวิจัย ได้ศึกษาข้อมูลรายละเอียดเบื้องต้นของหนองหาน พร้อมๆกับการทำแบบสำรวจในเชิงลึกจากการสัมภาษณ์ การสุ่มตัวอย่าง การจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การสำรวจสภาพระบบนิเวศของกลุ่มน้ำหนองหาน ทั้งทางบกและทางน้ำ ตามคอนต่างๆ โดยมีกลุ่มชาวบ้านเข้าร่วมในกระบวนการวิจัยทุกขั้นตอน เพื่อช่วยกันเก็บข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกันเพื่อให้ได้ข้อมูลพื้นฐานต่างๆ เกี่ยวกับกลุ่มน้ำหนองหาน ในเรื่องของชุมชน ความหลากหลายทางชีวภาพ พันธุ์ปลา พันธุ์นก พันธุ์พืช ตลอดจนการศึกษาปัญหาในอดีต ปัจจุบัน และแนวทางวิธีการแก้ไข เพื่อพัฒนาและฟื้นฟูกลุ่มน้ำหนองหานและเป็นการส่งเสริมพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชนในการเข้ามามีบทบาท มีส่วนร่วมในการพัฒนาคุณภาพชีวิต ตลอดจนการดำรงอยู่ของความอุดมสมบูรณ์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในกลุ่มน้ำหนองหานซึ่งถือว่าเป็นกลุ่มน้ำของสาธารณะ

ข้อมูลรายละเอียดต่างๆ ที่ได้ศึกษาวิจัยร่วมกับชุมชนแบ่งออกเป็น 4 ส่วน ในบทที่ 3 ของการศึกษาคือ ส่วนที่ 1 เกี่ยวกับบริบทชุมชนพื้นที่เป้าหมาย ส่วนที่ 2 สภาพพื้นที่ทางกายภาพและระบบนิเวศน์ ส่วนที่ 3 การเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศน์กลุ่มน้ำหนองหานรวมถึงสาเหตุต่างๆ ที่เป็นปัจจัยไปสู่กระบวนการแก้ไขเพื่อการดูแลพื้นที่กลุ่มน้ำหนองหาน ในส่วนที่ 4 (บทที่ 4) เกี่ยวกับการพัฒนาศักยภาพ บทบาท องค์กรชุมชน ซึ่งก่อให้เกิดกลุ่มอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ กลุ่มน้ำหนองหาน ตำบลอุ่มจาน ได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการ ร่วมกันศึกษาปัญหา และหาแนวทางในการจัดตั้งกฎเกณฑ์ ระเบียบ ข้อบังคับ เพื่อถือปฏิบัติร่วมกันในชุมชน 11 บ้าน และเพื่อเป็นการทดลองและการปรับเปลี่ยนแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในกลุ่มน้ำตลอดจนการพัฒนาศักยภาพการทำงานของคณะกรรมการ เป็นปรับเปลี่ยนให้มีความเหมาะสมกับชุมชนของตนเอง เป็นเหตุให้เกิดการปฏิบัติการ ของโครงการวิจัยทางเลือกและรูปแบบในการฟื้นฟูทรัพยากรประมง กลุ่มน้ำหนองหาน (อุครธานี) รวมถึงบทสรุปของงานวิจัยในบทที่ 5 ที่มีการนำผลจากการวิจัยนี้ไปขยายผลต่อเนื่องในระดับพื้นที่อย่างไร และเกิดอะไรขึ้นกับองค์กรในชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

บทที่ 3 ผลการศึกษา

ส่วนที่ 1 บริบทชุมชนพื้นที่เป้าหมาย

1. สภาพพื้นที่

1.1 ประวัติศาสตร์ชุมชน

ตำบลอุ่มจาน

ตำบลอุ่มจาน ถือว่าเป็นชุมชนหลักและเก่าแก่แห่งหนึ่ง ไม่มีเอกสารสิทธิอื่นนอกจากการจับจองที่ทำมาหากิน และมีใบครอบครอง สค 1 เท่านั้น และมีการสำรวจได้เอกสารสิทธิเมื่อปี 2548 จากการบอกเล่ารุ่นสู่รุ่นหรือการสืบทอดของคนในชุมชน แต่ก่อนพื้นที่ตั้งชุมชนอุ่มจานเป็นป่าดงดิบ และก็มีหนองน้ำขนาดใหญ่ที่เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ต่างๆ หลากหลายชนิด เช่น ช้าง เสือ กวาง ม้า งู นก เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีโบราณสถาน พระพุทธรูป และพระธาตุเจดีย์ เช่น หลวงปู่ขาว วัดบ้านอุ่มจาน หลวงปู่คำ วัดบ้านคอนคง ซึ่งมีอายุเป็นพันปี รอบล้อมน้ำหนองหานเดิม ตำบลอุ่มจานอยู่ในเขตการปกครองของอำเภอกุมภวาปี ต่อมาเมื่อวันที่ 1 มิถุนายน 2540 กระทรวงมหาดไทย ได้มีการประกาศแบ่งเขตพื้นที่การปกครองท้องที่อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ตั้งเป็น " กิ่งอำเภوبرะจักษ์ศิลปาคม" เพื่อประโยชน์ด้านการปกครองและอำนวยความสะดวกแก่ประชาชน มีเขตการปกครอง รวม 3 ตำบล คือ ตำบลอุ่มจาน ,ตำบลนาม่วง และตำบลห้วยสามพาด

ตำบลอุ่มจานแบ่งแยกการปกครองออกเป็น 14 หมู่บ้าน คือ

1. กลุ่มบ้านอุ่มจาน	ประกอบด้วยหมู่บ้าน	จำนวน 4 หมู่บ้าน
2. กลุ่มบ้านโพหนอง	ประกอบด้วยหมู่บ้าน	จำนวน 3 หมู่บ้าน
3. กลุ่มบ้านเมืองปิง	ประกอบด้วยหมู่บ้าน	จำนวน 2 หมู่บ้าน
4. กลุ่มบ้านคอนกลาง	ประกอบด้วยหมู่บ้าน	จำนวน 1 หมู่บ้าน
5. กลุ่มบ้านคอนคง	ประกอบด้วยหมู่บ้าน	จำนวน 1 หมู่บ้าน
6. กลุ่มบ้านน้ำเที่ยง	ประกอบด้วยหมู่บ้าน	จำนวน 1 หมู่บ้าน
7. กลุ่มบ้านลานเต	ประกอบด้วยหมู่บ้าน	จำนวน 1 หมู่บ้าน
8. กลุ่มบ้านหนองเม็ก	ประกอบด้วยหมู่บ้าน	จำนวน 1 หมู่บ้าน

ตำบลอุ่มจานมีรูปแบบการปกครองโดยกำนัน กำนันคนแรก คือกำนันขุนอินทร์ จันทร์เสนา เป็นข้าหลวงในสมัยก่อน ได้รับมอบหมายจากพ่อเมืองของอำเภอกุมภวาปี จนกระทั่งถึงกำนันคนที่เก้า ในสมัยปัจจุบัน คือ นายหนูพร สัพพะเภท

กลุ่มคนที่เข้ามาอาศัยอยู่ในเขตตำบลอู่จาน ส่วนหนึ่งเป็นกลุ่มคนที่อพยพมาจากจังหวัดร้อยเอ็ดและจังหวัดชัยภูมิ รูปแบบการย้ายถิ่นฐานจะเริ่มจากกลุ่มคนเพียงไม่กี่ครอบครัว เริ่มมีการทยอยเข้ามาตั้งถิ่นฐานกันเป็นระยะ เนื่องจากเขตพื้นที่ตำบลอู่จาน เป็นเขตพื้นที่ที่ยังมีความอุดมสมบูรณ์ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว เป็นแหล่งอยู่อาศัย อันเป็นที่หล่อเลี้ยงผู้คนโดยรอบตำบลอู่จาน

การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน

ลักษณะการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนของชุมชนตำบลอู่จานจะมีลักษณะกระจุกตัวเป็นหมู่บ้าน ระยะห่างระหว่างหมู่บ้านประมาณ 1-2 กิโลเมตร เมื่อมีจำนวนครัวเรือนมากขึ้น กระทรวงมหาดไทยจึงได้แบ่งเขตพื้นที่การปกครองแยกออกไปอีก 4 หมู่บ้าน เช่น เป็นหลายหมู่บ้านในเขตตำบลอู่จาน ได้แยกออกไปอีก 4 หมู่บ้าน ซึ่งถือได้ว่าเป็นชุมชนใหญ่

1.2 ที่ตั้ง – อาณาเขต

ที่ตั้งของตำบลอู่จาน ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันออกของที่ว่าการกิ่งอำเภอประจักษ์ศิลปาคมและอยู่ทางทิศใต้ของจังหวัดอุดรธานี มีพื้นที่ประมาณ 81,259 ไร่ หรือ 130.01 ตร.กม. อาณาเขตตำบลอู่จาน ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	ตำบลผักตบ	อำเภอหนองหาน
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	ตำบลแซแล	อำเภอกุมภวาปี
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	ตำบลนาม่วง	กิ่ง อำเภอประจักษ์ศิลปาคม
ทิศใต้	ติดต่อกับ	ตำบลเชียงแหว	อำเภอกุมภวาปี และอำเภอหนองหาน

1.3 ลักษณะภูมิประเทศ

สภาพโดยทั่วไปของตำบลอู่จาน เป็นทั้งพื้นที่ราบลุ่มและพื้นที่ราบสูง(โคก) พื้นที่ราบลุ่ม ได้แก่ บริเวณที่ตั้งของบ้านอู่จาน บ้านโพนทอง บ้านเมืองบึง บ้านคอนกลาง บ้านคอนคง พื้นที่ราบสูง ได้แก่ บริเวณบ้านน้ำเที่ยง,บ้านลานเต และบ้านหนองเม็ก มีลำห้วยหลายสาขาและแหล่งน้ำธรรมชาติ ได้แก่ ลำห้วยลานเต, ห้วยหัวเลิง และลุ่มน้ำหนองหาน ซึ่งเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ (wet land) ที่เกิดโดยธรรมชาติขนาดใหญ่มีเนื้อที่โดยประมาณ 18,000 ไร่ โดยมีต้นน้ำจากลำห้วยหลายสาขา เช่น ห้วยบ้านแข้ง, ห้วยไผ่จาน, ห้วยสามพาด, ห้วยน้ำจ้อง, ห้วยน้ำเค็ม ฯลฯ นอกจากนั้น หนองหานยังถือเป็นต้นกำเนิดของลำน้ำป่าว ซึ่งมีความสำคัญ ต่อพื้นที่ทางการเกษตรและชุมชน ทั้งในพื้นที่จังหวัดอุดรธานี, จังหวัดกาฬสินธุ์และจังหวัดมหาสารคาม

1.4 สภาพทางสังคมและวัฒนธรรม

ในสมัยก่อนชุมชนในเขตตำบลอุ่มจาน จะมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่แบบที่แบบนั้งในลักษณะของเครือญาติ มีวัฒนธรรมของการแบ่งปัน ทั้งในด้านอาหาร, ข้าวของเครื่องใช้ในครัวเรือน, การช่วยเหลือซึ่งกันและกันในด้านต่าง ๆ เช่น ประเพณีลงแขก ทำนา ทำสวน

วิถีความเป็นอยู่ของชุมชนมีวัฒนธรรมเรื่องบุญประเพณีเป็นตัวเชื่อมโยง เช่น บุญเวส, บุญเทศน์มหาชาติ, บุญบั้งไฟ, ประเพณีสงกรานต์แห่ขบวน, บุญเข้าพรรษา, บุญทอดกฐินประเพณีแข่งเรือชิงในปัจจุบันประเพณีต่าง ๆ ยังคงอยู่ เพียงแต่จะมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบไปบ้าง เช่น ประเพณีบุญบั้งไฟ จากเดิมมีเป้าหมายในการจัดเพื่อเสี่ยงทายขอฟ้าขอฝนจากพระยาแถน เพื่อเสี่ยงทายขอฟ้า ขอฝน เพื่อให้ฝนตกตามฤดูกาล แต่ปัจจุบันจะเน้นในเรื่องการแข่งขันเพื่อชิงรางวัลด้วย

1.5 ระบบสาธารณสุข

ในอดีต การดูแลสุขภาพเมื่อเวลาเจ็บไข้ได้ป่วย ชุมชนจะใช้ยาสมุนไพรและใช้พิธีทางไสยศาสตร์ ไม่เน้นการพึ่งพาจากภายนอก คนในชุมชนจะไปถามไถ่ เข็มเขี่ยน ให้กำลังใจกับผู้ป่วย นำสมุนไพร หูกยาที่พอมิไปดูแลกัน ให้หายเจ็บหายไข้ เมื่อคนป่วยหายจากโรคภัยไข้เจ็บก็จะมีการทำพิธีผูกแขนเรียกขวัญมาอยู่กับเนื้อกับตัว

ปัจจุบันตำบลอุ่มจาน มีสถานีนามชัย 1 แห่ง ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่บ้านโพนทอง หมู่ 6 โดยส่วนใหญ่แล้วชาวบ้านจะเข้าสู่ระบบประกันสุขภาพ 30 บาท(รักษาทุกโรค) หากมีความจำเป็นต้องเข้ารับการรักษาพยาบาล ชาวบ้านจะเข้ารับการรักษาที่โรงพยาบาลกิ่งอำเภอประจักษ์ศิลปาคม, โรงพยาบาลกุมภวาปี และโรงพยาบาลศูนย์อุดรธานี เนื่องจากปัจจุบันเส้นทางคมนาคมสะดวกขึ้น ส่วนการรักษาโดยยาสมุนไพรหรือซื้อยามารับประทานเองมีน้อยมาก

1.6 เส้นทางคมนาคม การติดต่อกับภายนอก

กลุ่มชุมชนตำบลอุ่มจาน สามารถติดต่อกับภายนอกหรือจังหวัดอุดรธานี ได้หลายเส้นทางดังนี้

เส้นทางที่ 1 ใช้เส้นทางขอนแก่น – อุดรธานี หลัก กม.ที่ 97 (ก่อนถึงอุดรธานี 24 กม.) หรือชุมชนเรียกสามแยกบ้านนาดี จากนั้นเดินทางต่อเข้าไปหมู่บ้าน จากสามแยกนาดี – บ้านเมืองปิง ระยะทาง 39 กม. เส้นทางเดินรถเป็นถนนลาดยาง ตลอดเส้นทาง

เส้นทางที่ 2 ใช้เส้นทางขอนแก่น – อุดรธานี หลัก กม.ที่ 101 (ก่อนถึงอุดรธานี 19 กม.) หรือชุมชนเรียก แยกบ้านโนนสมบูรณ์ เส้นทางเดินรถจะผ่านที่ว่าการกิ่งอำเภอประจักษ์ศิลปาคม ระยะทางจากอุดรธานี – แยกบ้านโนนสมบูรณ์ – บ้านเมืองปิง ระยะทาง 34 กม. เส้นทางเดินรถเป็นถนนลาดยางตลอดเส้นทาง

เส้นทางที่ 3 ใช้เส้นทางอำเภอหนองหาน - อำเภอกุมภวาปี หลัก กม.ที่ 16 (ก่อนถึงอำเภอ กุมภวาปี 14 กม.) หรือชุมชนเรียกว่า สี่แยกขาวัว จากนั้นเดินทางเข้าสู่หมู่บ้าน ระยะทางจาก อุดรธานี - สี่แยกขาวัว - บ้านเมืองปิง ระยะทาง 48 กม. เส้นทางการเดินทางเป็นถนนลาดยางและ ถนนลูกรังช่วงเส้นประมาณ 2 กม. (ระหว่างบ้านพังซ่อน - บ้านโพนทอง)

หมายเหตุ ทั้ง 3 เส้นทางสามารถไปถึงกุมภวาปีได้ทุกเส้นทาง

เส้นทางที่ 4 ในอดีตหากชุมชนจะเดินทางไปยังอำเภอกุมภวาปี จะใช้เส้นทางเรือจากทำนน้ำ บ้านอุมจานผ่านลุ่มน้ำหนองหาน ไปขึ้นฝั่งอำเภอกุมภวาปี ปัจจุบันเส้นทางคมนาคมทางบกมีความสะดวกประกอบกับสภาพลุ่มน้ำหนองหาน เปลี่ยนแปลงไปมากมีสนม วัชพืชขึ้นมากกีดขวาง เส้นทางเดินทางเรือจึงไม่ค่อยมีคนนิยมใช้เส้นทางเรือหรืออาจกล่าวได้ว่าถูกยกเลิกการใช้เส้นทาง

1.7 วัฒนธรรม ประเพณี

วัฒนธรรมและประเพณีที่ชุมชนยังคงดำรง และอนุรักษ์ฟื้นฟูไว้ได้แก่ ฮีต 12 คลอง 14 ที่ยังคงมีการสืบทอดมาจนถึงในปัจจุบัน แต่เนื่องจากอิทธิพลของวัฒนธรรมตะวันตกที่ไหลบ่าเข้ามาในสังคมไทย ทำให้วัฒนธรรมบางอย่างที่ชุมชนเคยถือครองกันมา ต้องลดหย่อนหรือขาดหายไป เช่น บุญข้าวกี้ บุญข้าวประดับดิน บุญประเพณี ในแต่ละเดือน มีดังนี้

เดือนที่ 1	บุญปีใหม่
เดือนที่ 2	บุญข้าวกี้(เริ่มหายไป)
เดือนที่ 3	บุญผเสธ
เดือนที่ 4	บุญเทศน์มหาชาติ
เดือนที่ 5	บุญสงกรานต์
เดือนที่ 6	บุญบั้งไฟ
เดือนที่ 7	บุญเบิกบ้าน
เดือนที่ 8	บุญเข้าพรรษา
เดือนที่ 9	บุญข้าวประดับดิน
เดือนที่ 10	บุญข้าวสาก
เดือนที่ 11	บุญออกพรรษา
เดือนที่ 12	บุญกฐิน

จากการศึกษาแลกเปลี่ยนข้อมูลกับชุมชนได้มีการเปลี่ยนแปลงการทำบุญประเพณีบางอย่าง คือ บุญออกพรรษาที่ชุมชนได้มีการนำกิจกรรมการแข่งขันเรือพายเดิมไม่เคยมีกิจกรรมนี้มาก่อน ภายหลังมีโครงการ ไชย - ชี - มูล ที่มีการสร้างคันคูดินล้อมรอบหนองหานเพื่อกักเก็บน้ำ ชุมชนจึง

ได้มีการจัดกิจกรรมแข่งเรือเข้ามาอยู่ในวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งจะจัดในช่วงบุญออกพรรษาบุญประเพณีดังกล่าว เริ่มมีการจัดทำการแข่งขันกันมาตั้งแต่ปี 2539 เป็นต้นมา

- บุญบั้งไฟ ตั้งแต่ในช่วงอดีตที่ผ่านมาบุญประเพณี บุญบั้งไฟจะถูกจัดขึ้น

เป็นประจำทุกปี ต่อมาผู้นำชุมชนทั้ง 3 กลุ่มชุมชน ได้มีการนำเอาประสบการณ์และปัญหาของชุมชนมาร่วมกันแลกเปลี่ยน กล่าวคือ หากปีไหน ฝนฟ้าไม่ดี ผลผลิตราคาพืชผลทางการเกษตรมีราคาตกต่ำ ทั้ง 3 กลุ่มชุมชนจะไม่มีการจัดบุญประเพณีบั้งไฟ ซึ่งจะต้องไม่น้อยกว่า 3 ปี และหากช่วงใดชุมชนเห็นว่าชาวบ้าน/เกษตรกรรมฐานดีขึ้น เศรษฐกิจของชุมชนดีขึ้น ต้องการจะรื้อบุญประเพณีขึ้นมา จะต้องมีการจัดบุญประเพณีติดต่อกันอย่างน้อย 3 ปี ขึ้นไป เหตุผลในการจัดทำกิจกรรมดังกล่าวหรือไม่ ชุมชนได้ใช้เรื่อง "เศรษฐกิจ" และสถานการณ์ภายในชุมชนเป็นหลัก เรื่องความสงบสุข/ปัญหาทางสังคมและชุมชน ตลอดจนปรากฏการณ์ต่าง ๆ ตามความเชื่อของชุมชนเป็นตัวกำหนด โดยใช้พิธีกรรมเป็นตัวเชื่อมโยง ความสัมพันธ์กับหนองหานให้ชาวบ้านได้ตระหนักถึงความสำคัญของแหล่งน้ำ แต่อย่างไรก็ตาม ในกลุ่มบ้านเมืองปิงจะยังคงยึดกิจกรรมการจุดบั้งไฟ ถวายพระยาแถนและถวายหลวงปู่คำ ซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คนในลุ่มน้ำหนองหานให้ความเคารพและเชื่อถือตลอดมาเป็นประจำทุกปี ซึ่งเป็นแต่เพียงการจุดบั้งไฟถวายเท่านั้น ไม่ได้เป็นกิจกรรมที่ทุกชุมชน ทุกครอบครัวจะต้องมีส่วนร่วมในกิจกรรมดังกล่าวอนั้น บางกิจกรรมจะใช้วิธีการรวมหรือจัดทำกิจกรรมควบคู่กันไป เช่น กิจกรรมบุญเดือน สอง จะจัดควบคู่ในช่วงเดียวกัน ..

ในเรื่องของคลอง 14 (คลองสิบสี่) คือ คลองธรรมสิบสี่อย่างเป็นทางการที่ใช้ปฏิบัติต่อระหว่างผู้ปกครองกับผู้อยู่ใต้ปกครอง หรือระหว่างคนธรรมดาพึงปฏิบัติต่อกัน เป็นการนำธรรมทางพระพุทธศาสนากับแนวทางที่เคยปฏิบัติประยุกต์เข้าเป็นคลองสิบสี่ พระเดชาคณพรอรินานุวัตร เจ้าอาวาสวัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม ได้ค้นคว้าจากหนังสือโบราณเก่าๆ และหนังสือก้อมซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

1. ฮีตเจ้าคลองขุน

คำว่า "เจ้า" ส่วนใหญ่คือพระเจ้าแผ่นดินเป็นที่สุด ต่ำลงมาคือเจ้าของในกรรมสิทธิ์นั้นๆ ในบาลีใช้ "สกนิกะ" คือ เจ้าของพระเจ้าแผ่นดินปฏิบัติตามกฎหมายเจียรบาลทั้งทรงทศพิชราชธรรมราชา มุข มนุสสน พระราชาเป็นประมุขของประชาชน อีสานสมัยก่อนเรียกว่า "เจ้า" เช่น เจ้าชัยเชษฐาธิราช เจ้าอนุวงศ์ เจ้าสร้อยศรีสมุทร เจ้าศิริบุญสาร เจ้าโพธิสาร เป็นต้น หรือ บางแห่งเรียกพระเจ้า ธรรมเนียมเจ้า ย่อมมีในพระราชสำนักฯ คลองขุน คำว่า ขุน หมายถึง กษัตริย์ผู้ครองเมือง เช่น ขุนบรม แม้ทางสุโขทัย เช่น พ่อขุนรามคำแหง เป็นต้น แม้ผู้ทำงานต่างพระเนตรนิยมนับขุนเหมือนกัน ซึ่งมีคำพังเพยว่า "เป็นขุนเขาค่า เป็นจำเขาช้าง" คลองขุน ก็ทำตามกบิลเมืองตามแบบแผนที่เคยปฏิบัติมาแต่โบราณ

2. ฮีตท้าว คลองเพี้ย

คำว่า "ท้าว" เป็นคำเรียกเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ เช่น ท้าวเธอ แต่อีสานเรียก ท้าวอุปราช ท้าวราชวงศ์ หรือเจ้าอุปฮาด เจ้าราชวงศ์ ชั้นที่สุดเจ้าผู้ครองเมืองบางเมืองเรียกท้าว เช่น ท้าวศรีโคต แม้เขียนไว้ในตำนาน เช่น ตำนานท้าวแป้ ท้าวโพธิสาร ท้าวสุรยวงศ์ เป็นต้น ส่วนฮิดคลองนั้น น่าจะอนุโลม ตามขุนหรือตามตระกูล แม้เพียงทำงานก็ให้ถูกคลองธรรม ซึ่งเรียกว่า คลองเพีย

3. ฮิดไพร่ คลองนาย

คำว่า "ไพร่" ได้แก่ราษฎรไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน มีประเพณีจะต้องทำตามระบอบกฎหมาย บ้านเมือง โดยทางศีลธรรมตามธรรมเนียมคลองธรรม เจ้านายโสดหนึ่ง จึงมีคำพังเพยว่า "ได้เป็นนายแล้วให้หลังคูพวกไพร่แต่เคอ ไพร่บ่ย่องสีหน้าบ่เอียงได้แล้ว" ไพร่มีจารีตและทำงานโยธา เป็นต้น ส่วนในการปกครองมีคลองธรรมจะปฏิบัติอย่างไรทุกคนปฏิบัติตามกบิลเมือง และหน้าที่นั้นๆ จึงเรียกว่า "คลองนาย"

4. ฮิดบ้าน คลองเมือง

บ้านแต่ละบ้านประกอบการทำมาหาเลี้ยงชีพ จะต้องตั้งอยู่ในข้อบังคับศีลธรรม มีสามัคคีธรรมเป็นต้น บ้านและเมืองปฏิบัติจารีต 12 อย่าง แม้บ้านเรือนจะเป็นมงคลอย่างไรชั้นที่สุดให้รู้จักทิศหัวนอนปลายดิน ปลูกเรือนให้ถูกทิศทางจิตใจหมู่บ้านมีปูดา เมืองก็มีเจ้ามเหศักดิ์ หลักเมืองเป็นที่เคารพนับถือบูชา ดังในปูสอนหลานคำกลอนว่า "เป็นพญาสร้างครองเมืองเมืองคุ่มไพร่ ให้รู้จักฮิดบ้านครอบสร้างฮั่งฮุ่งเอียง ขุนโคมีใจกล้าครองเมืองฮั่งเอียงฮุ่ง ขุนขี้ขานครองบ้านบ่ฮุ่งเอียง ดังนี้"

5. ฮิดปู่ คลองย่า

ตาและยายทั้งสองนี้ คนทั่วไปมักเรียกว่า "พ่อปู่ แม่ย่า พ่อเฒ่า แม่เฒ่า พ่อด้ว แม่ด้ว ลูกหลานเคารพนับถือสักการะ เพราะเป็นพ่อแม่ของพ่อ มีความรักในหลานๆ และให้อภัยเสมอ เด็กบางคนแม่จะเขียนว้างเข้าหาดักดายาย พูดว่า "อย่าตีหลานกู" ดังนี้พ่อก็เกรงใจพ่อปู่ แม่ย่า คือ พ่อเฒ่า แม่เฒ่า หลานจึงเกิดรักพ่อปู่ แม่ย่ามากกว่าพ่อแม่ของตนเป็นส่วนมาก

6. ฮิดตา คลองยาย

ตาและยายทั้งสองนี้ คนทั่วไปมักเรียกว่า "พ่อใหญ่ แม่ใหญ่ พ่อชั้น แม่ชั้น พ่อด้ว แม่ด้ว ลูกหลานเคารพนับถือสักการะ เพราะเป็นพ่อแม่ของแม่ มีความรักในหลานๆ และให้อภัยเสมอ เด็กบางคนพ่อจะเขียนว้างเข้าหาดักดายาย พูดว่า "อย่าตีหลานกู" ดังนี้พ่อก็เกรงใจพ่อตา แม่ยาย คือ พ่อเฒ่า แม่เฒ่า หลานจึงเกิดรักพ่อใหญ่ แม่ใหญ่มากกว่าพ่อแม่ของตนเป็นส่วนมาก

7. ฮิดพ่อ คลองแม่

พ่อแม่เป็นผู้มีพระคุณมาก รักลูกเหมือนดวงตา ตั้งอยู่ในคลองธรรม มีการให้การศึกษา เล่าเรียน เป็นต้น บวชลูก ปลุกโพธิ์ เมื่อลูกเจริญวัยแล้วจึงควรตอบแทนบุญคุณพ่อแม่ เลี้ยงพ่อแม่ ให้ถูกต้องตามธรรมเนียมคลองธรรม อย่าให้พ่อแม่เสียหายนะเป็นอนันตกรรม เนรคุณ

8. ฮิตสะไก่ คลองเขย

ลูกสะไก่ ลูกเขย ซึ่งจำเป็นต้องทำตนให้ดี หญิงใดเป็นลูกสะไก่ ถ้าไปอยู่กับฝ่ายสามีหรือ อยู่กับปู่กับย่า ก็จะต้องทำตนรักปู่ย่า เลี้ยงปฏิบัติปู่ย่าให้มีความสุขมีเกลียดชังปู่ย่า เช่นนี้เรียก สะไก่แข็ง ขาดจากสมบัติที่ดี มุทะลุ ก่อนจะเป็นหญิงสะไก่ใครๆ ก็ควรศึกษาขนบธรรมเนียมหน้า ที่ความเป็นสะไก่ให้เข้าใจ มิฉะนั้นก็จะเป็นทางให้ปู่ย่ารังเกียจเกิดแตกแยกจึงมีคำพังเพยว่า "คู่ช้าง ให้ดูหางคุณนางให้ดูแม่ ถ้าจะให้แน่ให้ดูถึงปู่ย่าตายาย" ดังนั้น แม้ชายจะเป็นเขยใครก็ควรศึกษา คลองธรรมอันตนจะพึงวางตนให้ถูกต้อง อันจักไม่ขัดแย้งทะเลาะกันกับพ่อตาแม่ยาย มิฉะนั้นจะเป็นเขยแข็งธรรมเนียมเก่าลูกเขยจะต้องเป็นคนอ่อนน้อม ค่อยพ่อตาแม่ยายซึ่งเป็นลุงต้นไม้ จนกว่า พ่อตาแม่ยายไว้ใจได้ จึงจะนับว่าเป็นลูกเขยที่ดีได้

9. ฮิตป้า คลองลุง

บรรดาญาติคือพี่ป้าน้าอาว์ ลูกหลานจะต้องวางตนเป็นที่เคารพนับถือ ไม่ถือตัวโอ้อวด เชื้อพียง และช่วยเหลือสงเคราะห์เป็นที่พึ่งพาอาศัยได้ ใครข่มเหงรังแกเบียดเบียนหาเป็นที่พึ่งพาพี่ ป้าน้าอาว์ ซึ่งคนมีทิวภูมิฐานะ แม้จะพูดของตนให้ดี อย่าให้เป็นที่แสลงหู คือให้เป็นตามธรรมเนียมของ คลองธรรมเสมอ ฯลฯ

10. ฮิตลูก คลองหลาน

ลูกหลานทุกคนควรทำตนให้เป็นลูกหลานที่ดี คือเป็นลูกแก้วหลานแก้ว ศึกษาเล่าเรียน วิชาการ ไม่ทำความชั่วทำแต่ความดีเมื่อน้อยเรียนวิชาใหญ่มาหาทรัพย์สินเงินทอง คติธรรมคำคม อีสานบทหนึ่งว่า "มีเงินเต็มรด บ่ท้อมีผญาเต็มพุง" พุทธภาษิตว่า สุวิโน ภวโหติ ผู้รู้ดีเป็นผู้เจริญ ดังนี้ในเลี้ยวสวาสดีว่า ทุกข์เพิ่นว่าดี มีเพิ่นจึงว่าพี่น้อง ลุงป้าน้าจึงว่าหลานฯ

11. ฮิตเฒ่า คลองแก่ (คนชรา)

ผู้เฒ่าผู้แก่คือหลักผู้ใหญ่ จะวางตนให้เป็นที่เคารพของหลานอย่างไร

อายุวุฒโฒ เจริญอายุ คุณวุฒโฒ เจริญคุณ ชาติวุฒโฒ เจริญด้วยชาติสกุล

12. ฮิตปี คลองเดือน

ถึงปีเดือนจะพึงปฏิบัติให้ถูกต้องตาม "ฮิตสิบสอง" ดังกล่าวแล้วข้างต้น มิได้ละเลยเอาใจ ใส่ตามประเพณี เชื่อว่าเคารพต่อประเพณีวัฒนธรรมของชาติ

13. ฮิตไร่ คลองนา

การทำไร่ทำนา ต้องขยันหมั่นเพียรตามกาลเวลา เชื่อว่ากสิณญ์รู้กาลสมัยไม่ทอดทิ้งศึกษา การทำนาอันมีพิษมงคล เป็นต้น

14. ฮิตวัด คลองสงฆ์

วัดวาอารามเป็นหลักฐานพุทธ เมื่อตั้งบ้านก็พร้อมกันตั้งวัดวาอารามบวชลูกหลานไว้ใน
พระพุทธศาสนา วัดจึงเป็นของชาวบ้าน เป็นนิติบุคคลตามกฎหมาย

ส่วนคลองสงฆ์นั้น คือระเบียบของสงฆ์ที่พึงปฏิบัติให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัยพุทธศาสนา
ชนิกชนควรรู้จักพระภิกษุสามเณร ซึ่งจะต้องศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยสิ่งที่เป็นกัมปิยะและ
อกัมปิยะควรหรือไม่ควร เป็นต้น

1.8 ศาสนา ความเชื่อ และการเคารพนับถือ

ชุมชนในเขตตำบลอู่จาน นับถือศาสนาพุทธทั้งหมด มีความเชื่อและเคารพนับถือในสิ่ง
ศักดิ์สิทธิ์โดยเฉพาะหลวงปู่กำและพระธาตุบ้านเดิม ซึ่งชุมชนถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ คู่บ้านคู่เมือง
มาตั้งแต่โบราณกาลมีอายุกว่า 1,000 ปี

ในส่วนของความเชื่อของแต่ละหมู่บ้าน จะมีความเชื่อ ในเรื่องของปู่ตาบ้าน (เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์
ที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ) ในแต่ละปีจะมีการประกอบพิธีกรรม "บุญเบิกบ้าน" เพื่อให้ชาว
บ้านอยู่เย็นเป็นสุขประกอบกับความเชื่อตามตำนานผาแดง-นางไอ่ เชื่อว่าพื้นที่แถบนี้เป็นต้น
กำเนิดหรือที่มาของตำนานผาแดง-นางไอ่ เนื่องจากมีหลายสิ่งที่สอดคล้องตามตำนาน เช่น ชื่อ
หนองหาน - หมู่บ้าน - ลำห้วย ซึ่งยังคงมีข้อถกเถียงกันจนถึงปัจจุบันว่าต้นกำเนิดที่มาจากตำนาน
ผาแดง-นางไอ่ มีถิ่นกำเนิดอยู่ที่ไหนระหว่างหนองหานจังหวัดอุดรธานีกับหนองหานจังหวัด
สกลนคร (ตำนานผาแดง-นางไอ่ ภาคผนวก)

1.9 การปกครองส่วนท้องถิ่นและภาวะผู้นำ (ผู้นำทางการเมืองและผู้นำทางธรรมชาติ)

ตำบลอู่จานโดยเฉพาะใน 3 กลุ่มบ้าน/ชุมชน ในอดีตถือว่าเป็นชุมชนหลักในพื้นที่ขึ้น
กับอำเภอกุมภวาปี ปัจจุบันตำบลอู่จานถูกแยกเป็น 3 ตำบล คือ ตำบลอู่จาน,ตำบลนาม่วง,
ตำบลห้วยสามพาด และยกฐานะขึ้นเป็นกิ่งอำเภอประจักษ์ศิลปาคมในปี 2540

ตำบลอู่จานถูกแบ่งการปกครองเป็น 14 หมู่บ้าน มีสถานะที่ตั้งขององค์การบริหารส่วน
ตำบล(อบต.)อยู่ที่บ้านอู่จานหมู่ที่ 13 ซึ่งเดิมเป็นที่ตั้งของศูนย์สภาตำบล

■ ภาวะผู้นำทางการเมือง ทั้ง 3 กลุ่มบ้าน โดยส่วนใหญ่ไม่ค่อยมีบทบาทหรือมีอิทธิพลต่อการ
สร้างการยอมรับหรือสร้างความ เชื่อถือจากประชากรในชุมชน เนื่องจากผู้นำโดยส่วนใหญ่เป็นผู้
นำที่มาจากการแข่งขันการสมัครรับการเลือกตั้งเป็นผู้นำในบางกลุ่มชุมชนผู้นำไม่ค่อยมีความ
สามัคคี มีลักษณะของความเป็นปัจเจกหรือไม่มีการร่วมกันดำเนินการสร้างกิจกรรมหรือแก้ไข
ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน

Li Tan

Kao Jiao Du

Chang

Wu Xian

Wu Xian River

การใช้น้ำของชุมชนในเขต ๖.

■ ภาวะผู้นำทางธรรมชาติ ใน 3 กลุ่มชุมชน การยอมรับเชื่อถือต่อระบบเจ้าหรือหมอพราหมณ์ค่อนข้างมีน้อย จะยังคงมีอยู่เฉพาะ ในกลุ่มบ้านเม็ทงโปง คือมีผู้นำซึ่งเป็นพระ ปัจจุบันสมณะศักดิ์เป็นเจ้าคณะตำบลอุ้มจาน เป็นแกนนำในการฟื้นฟูวัฒนธรรมประเพณีพื้นบ้าน ตลอดจนการใช้ศาสนา เป็นแกนหลักในการดึงชาวบ้านในกลุ่มบ้านเม็ทงโปง ให้เข้ามามีส่วนในการทำกิจกรรมในชุมชน

ข้อมูลพื้นฐานชุมชนกรณีศึกษา 3 กลุ่มหมู่บ้าน

บ้านอุ้มจาน

เริ่มก่อร่างเป็นชุมชน ราวปี พ.ศ. 2432 โดยมีนายประลม สิทธิสินธุ์เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก เป็นหมู่บ้านที่มีประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมดั้งเดิมอันเก่าแก่มากกว่า 100 ปี นามที่มาจากชุมชนมาจากที่ตั้งของชุมชนเต็มไปด้วยไม้พื้นดิน ที่ชาวบ้านเรียกว่า "คันจาน" หรือคันทองกวาว แปลงมาเป็น "บ้านอุ้มจาน" เรียกกันมาจากรอคิดจนถึงปัจจุบัน

เดิมวิถีความเป็นอยู่ของชุมชน มีความเป็นอยู่แบบพี่ แบบน้อง แบบพึ่งพาอาศัยกัน ใช้วัฒนธรรมเป็นตัวเชื่อมบุญประเพณีต่าง ๆ ส่วนใหญ่จะอยู่กันแบบเครือญาติ มีนามสกุลใหญ่อยู่ 3 นามสกุล คือ นามสกุล โสภากุล, พละกุล และ สาลิกุล บ้านเรือนที่อยู่อาศัย เมื่อก่อนแบบบ้านจะเป็นทรงโบราณมีเขยอน (บ้าน) ที่มีชาน (ตัวบ้านที่ยื่นออกมาไม่มีหลังคา) ที่ชานจะมีแอ่งน้ำไว้เพื่อดื่ม แต่ปัจจุบันรูปแบบบ้านเรือนได้เปลี่ยนแปลงไป คอกวัว คอกควาย สูญหายไปก่อนเส้าหายไปมีเตามาแทน, บ่มส่วยข้าวหายไป, กระบวยหายไปเปลี่ยนขันแทน, เมื่อก่อนไม่มีส้วมเดียวนี้ระบบสาธารณสุขก็ดีขึ้น มีส้วมทุกหลังคาเรือน

ชาวบ้านในเขตบ้านอุ้มจานส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา และทำการประมงอาชีพรอง คือ การเลี้ยงสัตว์และรับจ้างทั่วไป การทำนาจะใช้ช่วงฤดูฝนเป็นหลัก มารยะหลังที่การทำนาเริ่มมีการทำนาปรัง เนื่องจาก การทำนาในช่วงปกติเกิดภาวะน้ำท่วมพืชผลเสียหาย ชาวบ้านจึงปรับมาทำนาปรังเพิ่มเติม โดยการทำนาปรังจะทำเฉพาะครัวเรือนที่มีพื้นที่นาอยู่ติดกับน้ำหนองหานในเขตพื้นที่ราบลุ่ม

เครื่องมือทำการเกษตรก็เปลี่ยนแปลงไป จากเดิมใช้ควายไถนาเป็นคราดเดินไถ เป็นเกวียนในการขนข้าว ปัจจุบันได้เปลี่ยนไปเป็นรถไถนา ซึ่งส่งผลกระทบต่อต้นทุนในการทำนาที่สูงขึ้นเป็นอย่างมาก

ในส่วนอาชีพทำการประมง มีหลายครอบครัวที่ยึดเป็นอาชีพและใช้เครื่องมือเพียงไม่กี่ชนิดก็ได้ปลาเป็นจำนวนมาก เนื่องจากเดิมสภาพระบบนิเวศน์ลุ่มน้ำหนองหานมีความอุดมสมบูรณ์มาก แต่ในปัจจุบันผู้ที่ยังคงยึดอาชีพประมงมีเพียงไม่กี่ครอบครัวในบ้านอุ้มจาน อุปกรณ์หาปลา

เพียงไม่กี่ชนิดในอดีต เช่น แห,มอง,ฉมวก,มีด,ส้อม,ดาบปลิว,ตะเกียงเจ้าพายุ,เรือพาย ปัจจุบันใช้เรือเครื่องใช้เหาะประมาณ 30-50 เมตรต่อคน

ปัจจุบันบ้านอู่จันแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 4 หมู่ จากเดิมหมู่ 8 แยกเป็นหมู่ 10 เมื่อ พ.ศ. 2515 แยกเพิ่มเนื่องจากจำนวนครัวเรือนเพิ่มขึ้นเป็น 13 เมื่อ พ.ศ. 2542 และแยกออกไปอีกเป็นหมู่ 14 เมื่อ พ.ศ. 2545 เนื่องจากมีจำนวนเครื่องเรือนมากขึ้น

บ้านโพนทอง

เป็นหมู่บ้านหนึ่งที่แยกออกมาจากบ้านเมืองปึง โดยมีพ่อสา แม่คู่ดี จันทรเสนา พ่อคู่เป แม่คู่ทอง ศรีทอง และมีคนมาตาม หลังอีกต่อมามีคนร้อยเอ็ด,ชัยภูมิ เข้ามาอยู่เพราะเห็นหมู่บ้าน ดังกล่าวเป็นแหล่งอุดมสมบูรณ์ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว คนเฒ่า คนแก่ เล่าลือกันว่าห้วยปลาสามารถทำก้อนเส้า (เป็นสำหรับวางหม้อต้มปลาได้) ผู้ใหญ่บ้านในสมัยนั้นคนแรกชื่อพ่อคู่เป ศรีทอง อาชีพทำนา ทำไร่ป่อ ทำสวนเลี้ยงสัตว์ ลักษณะทางสังคมความเป็นอยู่ อยู่แบบพี่แบบน้อง การอยู่ร่วมกันแบบอาศัยช่วย เหลือเกื้อกูล

วัฒนธรรม - ฮิต 12 คลอง 14 ห้ามฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ตัดข้าววันศีล นับถือเจ้าปู่บ้านสักการะบนบานศาลกล่าวการทำบุญร่วมกันและข้อห้ามของชุมชน ห้ามตัดข้าววันศีล ห้ามชนพื้นเข้าบ้านวันศีล เรื่องห้ามปลูกสร้างเมื่อคนตายในหมู่บ้าน สิ่งแวดล้อม - ไร่ไผ่ ป่าเลี้ยว ป่าห้วยลิง ป่าเกรอบ หมู่บ้าน ทางทิศใต้เป็นที่ราบลุ่มขึ้นลงไปติดกับหนองหาน

ลักษณะ การตั้งถิ่นฐานของบ้านเรือนเป็นแบบกระจุกตัว มีการขยายตัวในลักษณะรอบด้าน พื้นที่ตั้งเป็นที่ราบลุ่ม น้ำท่วมถึงบ้านโพนทอง มีนามสกุลที่ได้รับพระราชทาน จากราชการที่ 5 คือนามสกุล "จันทรเสนา" ซึ่งเป็นนามสกุลใหญ่ของชาวบ้านโพนทอง ปัจจุบันบ้านโพนทองแบ่งเขตการปกครอง ออกเป็น 3 หมู่ คือ หมู่ 5 หมู่ 6 และหมู่ 12

บ้านเมืองปึง

เป็นหมู่บ้านแรกของของตำบลอู่จัน ก่อตั้งขึ้นมา เมื่อประมาณ 180 ปี โดยมีพ่อคู่หลวงศรี หรือพ่อคู่คางคาย แม่คู่วันเป็นภรรยา พ่อคู่หลวงศรี(คางคาย) เป็นผู้ใหญ่บ้านในสมัยนั้นมีครัวเรือนในหมู่บ้านประมาณ 15-20 ครัวเรือน มีผู้คนย้ายถิ่นฐานเข้ามาอยู่ ด้วยคือ มาจากจังหวัดร้อยเอ็ด และจังหวัดชัยภูมิ ในสมัยนั้น หลังจากพ่อคู่หลวงศรี (คางคาย) ได้หมด วาระของผู้ใหญ่บ้านก็เลยให้บุตรชายคนโต เป็นผู้ปกครองหมู่บ้านแทน คือ นายคำดี จันทรเสนา เป็นกำนัน ในหมู่บ้านเมืองปึง การสร้างบ้านเรือนอยู่ร่วมกันเป็นลักษณะเครือญาติ ไปมาหาสู่กัน การอยู่ร่วมกันก็เป็นอยู่แบบพี่แบบน้อง เอื้ออาทร แบ่งปันพึ่งพาซึ่งกันและกัน ส่วนมากจะเป็นลักษณะหาอยู่หากิน และการแบ่งปัน,แลกเปลี่ยนเป็นส่วนใหญ่ แบ่งเขตการปกครอง 2 หมู่ คือ หมู่ 3 และ หมู่ 11

ทางด้านอาชีพ ของคนในหมู่บ้านส่วนใหญ่มีอาชีพ ทำนา หาปลา และเลี้ยงสัตว์เป็นอาชีพหลัก ส่วนทางด้านวัฒนธรรมและความเชื่อทางคนในหมู่บ้าน ยังยึดถือฮีต 12 คอง 14 อยู่ วันพระวันศีล จะไม่มีการฆ่าสัตว์หรือดักข้าวและเวลาเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว เดือน 3 ออกใหม่ 5 ค่ำ จะมีพิธีสู่ขวัญข้าว หมายความว่า ถ้าเอาข้าวขึ้นเล้าเสร็จแล้วจะ ไม่มีการดักข้าวไปตำจนถึงเดือน 3 ขึ้น 5 ค่ำ จึงจะดักข้าวได้ ส่วนตามความเชื่ออีกอันหนึ่ง ถ้าในหมู่บ้านมีผู้คนเจ็บป่วย เชื่อว่ามีผีฟ้าเข้าจะ ต้องหาหมอมผีฟ้ามาทำพิธีไล่ออกจึงจะหายป่วย การละเล่น ถูกเก็บ มอญซ่อนผ้า แห่หลักชัย

การนับถือคือ ชาวบ้านจะนับถือ คือ ปู่ตาบ้าน หลวงปู่กำ

สิ่งแวดล้อม บ้านเมืองปิงเป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่บนเนิน โดยมีบริเวณรอบข้างด้านนอกเป็นที่ราบลุ่มเป็นที่ทำนา ป่าไม้ส่วนใหญ่เป็นลักษณะไม้ยืนต้นเป็นป่าละเมาะ เช่น ป่าเลา ป่าเสียวและต้นตาล พื้นที่ราบลุ่มในช่วงฤดูฝน จะมีน้ำจากหนองหานเอ่อท่วม

บ้านดอนกลาง

บ้านดอนกลางเป็นหมู่บ้านที่แยกออกมาจากบ้านเมืองปิง มีผู้คนที่เริ่มมาก่อตั้งครั้งแรก 3 ครั้ว เรือน คือ พ่อตู้บุญมี พ่อตู้อ่อน จันทรเสนา พ่อตู้สิงห์ จันทรเสนา พ่อตู้กับไฟ แม่ตู้บุญ จันทรเสนา พ่อตู้อ่อน แม่ตู้แปง จันทรเสนา ต่อมาก็มีการย้ายถิ่นฐานเข้ามาอยู่ด้วยจากทางจังหวัด คือ ร้อยเอ็ด และจังหวัดชัยภูมิ ในสมัยนั้นปี พ.ศ. 2533 นายอุดม จันทรเสนาเป็นผู้ใหญ่บ้าน ปัจจุบัน นายอนงค์ อุทธกกล้า ดำรงตำแหน่งเป็นผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน

อาชีพส่วนใหญ่ มีอาชีพทำนา ประมง (หาปลา) เลี้ยงสัตว์ การอยู่ร่วมกันเป็นแบบพี่แบบน้อง พึ่งพา แบ่งปัน เผื่อแผ่ และแลกเปลี่ยนการนับถือทางวัฒนธรรม ส่วนใหญ่ ยังยึด ฮีต 12 คอง 14 และเจ้าปู่บ้าน คำว่าดอนกลางแต่ก่อนเรียกดอนกำพร้าว คือ ใครมาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนแต่ก่อนถ้าไม่ได้อนุญาตจาก เจ้าปู่บ้าน ก็จะอยู่ไม่ได้มีอันเป็นไป เกิดภัยร้ายแก่ตัวเอง ป่วย,ตาย ซึ่งเดิมทีแต่ก่อนเรียก ชื่อวัดว่า วัดดอนกำพร้าว ต่อมาก็เลยเปลี่ยนชื่อ ใหม่เป็นวัดลุมพินีวันวราราม

ทางด้านสิ่งแวดล้อม บ้านดอนกลางเป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่บนเนินดอน รอบ ๆ เป็นที่ราบลุ่มมีน้ำท่วมขังในช่วงฤดูฝน ซึ่งบ้านดอนกลางเป็นพื้นดินติดต่อกันเป็นแนวยาว คือ บ้านเมืองปิง, ดอนกลาง, ดอนคง มีต้นไม้เป็นป่าละเมาะ เช่น ไม้เสียว ต้นตาล ป่าเลา

บ้านคอนคง

บ้านคอนคงเป็นหมู่บ้านหมู่ที่แยกออกมาจากบ้านเมืองปิง เมืองปี พ.ศ. 2436 หรือประมาณ 113 ปี โดยมีผู้ที่เข้ามาก่อตั้ง คือ แม่ตู่กุดม ตู่จารย์ถุน แม่ตู่จันทร์(ชาสัน) พ่อตู่บุญมี(หมื่น) ต่อมาก็มีการอพยพครัวเรือนมาอยู่ร่วมกัน คือ ครัวเรือนจากร้อยเอ็ด คือ แม่ตู่จันลา แม่ตู่แป

อาชีพของชาวบ้านส่วนใหญ่ ทำนา ประมง(หาปลา) เลี้ยงสัตว์ และการอยู่ร่วมกันแต่ก่อนอยู่แบบพี่แบบน้อง ถ้อยทีถ้อยอาศัย พึ่งพากัน แบ่งปัน การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การทำมาหากินแต่ก่อนเป็นลักษณะหาอยู่หากิน ไม่ค่อยมีการซื้อ-ขายกัน

วัฒนธรรมประเพณี แต่ก่อนยึดถือได้ว่าเป็นหมู่บ้านหนึ่งที่ตกทอดกันมายาวนานของพื้นดินจากบ้านเมืองปิง คอนกลาง เป็นที่เนิน รอบ ๆ เป็นที่ลุ่มในช่วงฤดูฝน จะมีน้ำท่วมขังล้อมรอบ เพราะน้ำหนองหานหนุนขึ้นมาและป่าไม้รอบ ๆ บริเวณหมู่บ้านบ้านส่วนมากเป็นป่าละเมาะ ป่าตาล ป่าเสี้ยว ป่าเลา ป่าไผ่ เป็นใหญ่ พื้นที่ทางด้านทิศตะวันตกติดกับหนองหาน อาจจะกล่าวได้ว่า วิถีชีวิตของคนในชุมชนแถบลุ่มน้ำหนองหาน มีความผูกพันเชื่อมโยงกับลุ่มน้ำหนองหานโดยเฉพาะ 3 กลุ่ม หมู่บ้าน พอจะแยกออกได้ดังนี้

อาชีพทางการเกษตรกรรม

ในเขตตำบลอุ่มจาน การเพาะปลูกในอดีตสามารถแบ่งพื้นที่ในการทำการเกษตรได้ 3 ส่วน คือ

1. บริเวณพื้นที่ราบลุ่มน้ำท่วม คือ ในช่วงฤดูแล้งน้ำลดลงจนสามารถลงไปจับจองพื้นที่เพาะปลูกได้ รวมถึงบริเวณคอนต่าง ๆ พื้นที่เหล่านี้ชาวบ้านเรียกว่าพื้นที่ทาม ใช้เพาะปลูกพืชจำพวกข้าวที่มีลักษณะขึ้นน้ำเช่น พันธุ์ข้าวลอยน้ำ, ปิ่นแก้ว, ข้าวเจ้ามะลิ

2. บริเวณพื้นที่ราบลุ่มน้ำท่วม ไม่ถึง ซึ่งอยู่ใกล้บริเวณหนองหานและน้ำท่วมขึ้นมาไม่ถึงหรืออาจท่วมถึงเล็กน้อย ชาวบ้านจะเรียก พื้นที่เหล่านี้ว่า นาทุ่ง (นาโห่ง) ใช้สำหรับปลูกข้าวทำนาปี โดยใช้พันธุ์ข้าวมะลิ ข้าวเหนียว กข. 6 นำใช้ในการทำการเกษตรเป็นการเกษตรอาศัยน้ำฝน

3. บริเวณที่โคกหรือนาโคก จะอยู่บริเวณท้ายหมู่บ้าน อยู่ติดกับพื้นที่ป่า ซึ่งชาวบ้านได้หักรังตัดไม้เพื่อใช้เป็นที่เพาะปลูก และการทำนาโดยเป็นพืชเกษตรอาศัยน้ำฝน ซึ่งในปัจจุบันพื้นที่ทำการเกษตรของชุมชนหนองหาน ก็ยังมีอยู่เช่นในอดีต แต่บริเวณที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงหรือนาทาม ชาวบ้านไม่นิยมทำกินแล้ว เนื่องจากปัจจุบันน้ำท่วมตลอดปี และได้รับผลผลิตไม่คุ้มค่า สาเหตุจากน้ำท่วมยังเป็นระยะเวลาานานชาวบ้านที่อาศัยอยู่โดยรอบลุ่มน้ำหนองหาน โดยเฉพาะ 3 กลุ่ม หมู่บ้าน ได้อาศัยลุ่มน้ำหนองหานเป็นแหล่งทำมาหากิน โดยถือว่า หนองหานเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์ในช่วงฤดูฝนก็ใช้พื้นที่ทำนา พอถึงช่วงฤดูแล้ง ชาวบ้านจะใช้พื้นที่โดยรอบไว้เลี้ยงสัตว์ เช่น วัว,ควาย ส่วนในพื้นที่ นาโคก ชาวบ้าน ใช้ปลูกพืชเชิงเดี่ยวมากขึ้น เช่น การปลูก

อ้อย ปลูกปอ หรือแม้กระทั่ง การทำนา ก็เปลี่ยนใช้เครื่องชนิดแทนควาย ส่งผลให้เกิดปัญหาหาเรื่อง ดินเค็ม

ปัจจุบันชุมชนในพื้นที่ 3 กลุ่มเป้าหมาย ยังคงยึดอาชีพทางการเกษตรอยู่เป็นหลักแม้ว่า เดิมในพื้นที่แถบนี้ถือว่าเป็นอู่ข้าวอู่น้ำที่ใช้หล่อเลี้ยง ผู้คนแถบพื้นที่ใกล้เคียงเนื่องจากมีความอุดม สมบูรณ์ทั้งพืชพันธุ์ธัญญาหารและปลา สัตว์น้ำ แต่ภายหลังจากปี 2538 เป็นต้นมา เมื่อมีการ ก่อสร้างโครงการ โขง - ซี - มูล ชุมชนทั้ง 3 กลุ่มชุมชนต้องประสบกับปัญหาเรื่องน้ำท่วมตลอด มา ทำให้ผลผลิต ข้าวปลาอาหารลดลง ต้องอาศัยเงินจากอาชีพเสริมนอกภาคการเกษตรเป็นตัว ช่วยหนุน ชื้อของมาบริโภค เนื่องจากถูกน้ำท่วมเสียหาย

ส่วนการปลูกข้าวฤดูแล้ง ทั้ง 3 กลุ่มชุมชน ปัจจุบันยังไม่นิยมทำกันเนื่องจากหลายปัญหา เช่น การปลูกข้าวนาปรัง แม้ว่าในช่วง 2-3 ปีที่ผ่านมากลุ่มชาวบ้านเมืองปิงได้เริ่มต้นมาปลูก ข้าวนาปรังกันบ้างแล้วแต่ก็ยังมีความคร่ำครึที่ปลูกข้าวนาปรังจำนวนน้อย หากคิดเทียบเป็น % ของจำนวนสมาชิกในชุมชนถือว่าน้อยมากประมาณ 5 - 10 % เท่านั้น อีกทั้ง การปลูกข้าวนา ปรัง ไม่ใช่วิถีชีวิตของคนในชุมชนมาตั้งแต่ในอดีต ที่ต้องปลูกหรือทำข้าวนาปรังเพราะไม่มีข้าว จะกิน ซึ่งชาวบ้านโดยส่วนใหญ่ไม่ค่อยนิยมบริโภค เนื่องจากข้าวมีลักษณะน้ำไม่ท่วม และชุม ชันเหมือนข้าวนาปี อีกทั้งราคาผลผลิตถือว่ามีราคาค่อนข้างต่ำมากกิโลกรัมละ 2-3 บาท พ่อค้าไม่ นิยมรับซื้อ ในช่วงข้าวออกรวงจะมีศัตรูข้าวจำพวกนก ชนิดต่าง ๆ จำนวนมากมากินผลผลิตและ มีราคาค้นทุนในการผลิตข้าวสูง เช่น ค่าสูบน้ำในการสูบน้ำหล่อเลี้ยงข้าวต้องมีการสูบน้ำเข้ามา อย่างน้อย 3 - 5 ครั้งตลอดช่วงการปลูกข้าว

การปลูกพืชชนิดอื่น ๆ ยังไม่ค่อยได้รับความสนใจที่ดีพอ เพราะปัญหาเรื่องการตลาดไม่ มีแหล่งรับซื้อที่ชัดเจนและแน่นอนตลอดจนปัญหาเรื่องการติดต่อประสานงานเรื่องน้ำที่จะใช้ใน ช่วงฤดูแล้ง ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่บอกว่ายังเป็นปัญหาในเรื่องการติดต่อประสานกับกรมการควบ คุมการปิด - เปิด ปิ๊ม อีกทั้งยังเห็นว่ามีค่าใช้จ่ายสูงต่อการซื้อปริมาณน้ำ เพราะการปลูกพืชไร ช่วงฤดูแล้งจะต้องมีค่าใช้จ่ายในการใช้น้ำในปริมาณมาก การประกอบอาชีพนอกจากเกษตร ปัจจุบันชาวบ้านส่วนใหญ่ในทั้ง 3 กลุ่มชุมชนยังขาดอาชีพรายได้เสริม ดังนั้นจึงเป็นเหตุหนึ่ง ที่ทำให้มีชาวบ้านโดยส่วนใหญ่จะต้องจากบ้านไปหารับจ้างจังหวัดอื่น ๆ เช่น กรุงเทพฯ นครปฐม ฯลฯ และมีบางส่วนที่ไปค้าแรงงานนอกประเทศ เช่น ไต้หวัน สิงคโปร์ ฯลฯ โดยเฉพาะชาว บ้านในพื้นที่ชุมชนเมืองปิง ประมาณร้อยละ 80 - 90 ของครัวครอบจะอยู่ในลักษณะเศรษฐกิจ บ้านเรือนที่มีลักษณะใหม่ หลังใหญ่ แต่ปัญหาหลักภายในคือหนี้สินในการกู้ยืมลงทุนไปทำงานที่ ต่างประเทศ

ส่วนการนำปัจจัย และทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาใช้หรือประดิษฐ์เพื่อเป็นการเพิ่มราย ได้ให้กับครอบครัวชุมชนนั้น ยังไม่มีการดำเนินการนอกจากกิจกรรมของเสื่อกก , ไหล แต่ไม่ค่อย ได้รับการนิยมเนื่องจากยังเป็นผลิตภัณฑ์ ที่มีรูปแบบเดิม ๆ ตลอดจนฝีมือในการจัดการสีเส้นของ

ผลิตภัณฑ์ยังไม่ดีพอ รวมถึงการคิดค่านำเอาทรัพยากรที่มีอยู่รอบด้าน มาใช้ปรับปรุงเพื่อเสริมรายได้ให้กับชุมชน หรือครอบครัว

อาชีพทางด้านประมง

เมื่อก่อนชาวบ้านที่อาศัยอยู่โดยรอบลุ่มน้ำหนองหาน มีแหล่งทำมาหากินคือได้ว่า หนองหานเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์ทางพันธุ์พืช พันธุ์ปลา นานาชนิด ในอดีต ชาวบ้านจะหาปลาเพื่อบริโภค แบ่งปันให้กับเพื่อนบ้าน ไม่เน้นการทำมาหากินเพื่อธุรกิจ มีคนที่ทำประมงผูกพันกับลุ่มน้ำหนองหานเป็นจำนวนมาก แต่ในปัจจุบันมีคนทำอาชีพประมงลดลงอย่างเห็นได้ชัด จากเดิมมีผู้ประกอบการอาชีพประมงในเขตตำบลอุมจาน ประมาณ 50 คน ปัจจุบันเหลืออยู่ประมาณ 10 คน ที่ยังคงยึดอาชีพนี้อยู่ สาเหตุเพราะหาปลาได้น้อยลง เฉลี่ยต่อวันจะมีรายได้ต่อคนในการหาปลาขายประมาณ 80 - 100 บาท/คน/วัน ในขณะที่จะต้องซื้อเครื่องมือในการหาปลาเพิ่มมากขึ้น เช่น คางเขน, ลอบ, ไซ เป็นต้น จากการสัมภาษณ์หลายคนมองว่าไม่คุ้ม ทำให้หันเหไปทำงานอื่นทำ เช่น การไปทำงานรับจ้างก่อสร้างที่กรุงเทพฯ การไปทำงานรับจ้างภายในตัวจังหวัดอุดรธานี ไปรับจ้างที่ต่างประเทศ เมื่อมีคนออกไปทำงานภายนอกมากขึ้นมีรายได้ดีขึ้น ส่งผลให้ทางบ้านมีฐานะทางการเงินดีขึ้น บางครอบครัวสร้างบ้านใหม่ บางครอบครัวมีรถยนต์ขับ จึงเกิดการชักชวนกันไป ส่งผลให้เกิดกระแสการไหลบ่าของวัฒนธรรมใหม่เข้ามาในชุมชนด้วยเช่นเดียวกัน ในขณะที่คนที่อาศัยอยู่ในชุมชนก็เริ่มให้ความสำคัญกับลุ่มน้ำหนองหานน้อยลงไม่ค่อยมีความผูกพันเหมือนเช่นเคยที่ผ่านมา

จากการสัมภาษณ์ พ่อบุญมา กล้าหาญ อายุ 71 ปี ชาวประมงผู้คว่ำหวอดในหนองหานมานานกว่า 20 ปี ให้ข้อมูลว่า เมื่อก่อนมีพรานปลาหลายคนเมื่อไปหาปลาหรือกลับจากหาปลา พรานปลาจะต้องการฝากเรือไว้กับนายท่าเรือ ซึ่งมีอาชีพเลี้ยงเป็ดประมาณ 500 - 600 ตัวอยู่บริเวณนั้น หลังจากหาปลากลับมาก็จะเอาปลาเป็นค่าฝากเรือให้กับนายท่าเป็นค่าตอบแทนเมื่อได้ปลาเป็นจำนวนมาก นายท่าก็จะนำไปทำปลาร้าไว้จำหน่าย แต่ปัจจุบันคนหาปลาน้อยลงนายท่าก็ไม่มีผลตอบแทนเหมือนเช่นเดิม ยังคงเป็นเพียงการเลี้ยงเป็ด และอีกไม่นานก็คงเลิกไปเพราะจำนวนเป็ดที่เลี้ยงน้อยลง และรายได้ก็ไม่ดีไม่พออยู่พอกินเหมือนเดิมที่เคยได้

และจากการสัมภาษณ์ นายสุขสันต์ พันแสน อายุ 31 ปี อาศัยอยู่บ้านเลขที่ 7 หมู่ 8 บ้านอุมจาน ผู้ประกอบการอาชีพประมงมากกว่า 15 ปี เล่าให้ฟังว่า เมื่อก่อนเมื่อประมาณ 10 กว่าปีที่ผ่านมามีคนหาปลาได้เป็นจำนวนมาก มีรายได้ประมาณ 200 - 250 บาท/วัน ก็พออยู่ได้ แต่ปัจจุบันหาปลาไม่ค่อยได้ เนื่องจากพื้, สนม มีมากขึ้น ปลามีการเปลี่ยนที่อยู่ไปเรื่อยๆ ก็เลยไปทำงานรับจ้างก่อสร้างที่กรุงเทพฯ พอถึงช่วงฤดูทำนา ตนจึงกลับมา ก็ลงหนองหานหาปลาเหมือนเก่า แต่ไม่ได้หาเพื่อขาย จะหาเพื่อเลี้ยงครอบครัวเท่านั้น

ความเชื่อมโยงทางด้าน วัฒนธรรม ประเพณีและความเชื่อที่เกี่ยวกับลุ่มน้ำหนองหาน วัฒนธรรม ประเพณีและความเชื่อ

ชุมชนโครอบหนองหานมีความเชื่อว่า หนองหาน เกิดจากประวัติศาสตร์ตำนานรัก ท้าวผาแดง – นางไอ่ ดังตำนานที่กล่าวไว้ว่า “เมื่อกระรอกเผือกสิ้นใจตาย พรานกับพวกนักล่า ฝีมือกลาง ก็นำเอาร่างของกระรอกเผือกไปชำแหละเอาเนื้อที่บ้านเชียงแหว เมื่อนายพรานปาดเอา เนื้อ แบ่งให้ผู้คนที่บ้านใกล้เคียง บ้านใกล้เคียงกัน ก็ปรากฏว่าเนื้อของกระรอกน้อย ก็เพิ่มขึ้นอย่างทวีคูณ ผู้คนในเมืองต่างพากันกินเนื้อกระรอกอย่างอหิพลิกัน ยกเว้นผู้คนที่บ้านดอนแม่หม้าย ไม่มีผัว หรือ บ้านดอนแก้ว ซึ่งอยู่กลางทุ่งหนองหานเท่านั้น ที่พวกพรานไม่ได้แบ่งปันให้กิน”

ฝ่ายบริวาร “ท้าวพังคี่” ในร่างของกระรอกเผือกเมื่อกลับถึงบาดาลก็เล่าถึงเหตุการณ์ “ท้าวพังคี่” ลูกชายลูกนายพรานฆ่าตายให้พญานาคราชผู้เป็นบิดาฟัง บิดาท้าวพังคี่ก็กริ้วโกรธ โกรธา สั่งจัดบริวารเป็นริ้วขบวนกำลังยกพลโยธาทัพขึ้นไปอาละวาดเมืองพญาขอม ถล่มถลายให้ หายแค้น พร้อมประกาศก้องว่า “ใครกินเนื้อลูกพังคี่ของข้าพวกมึงอย่างไว้ชีวิต” พญานาคพา บริวารออกอาละวาดไปทั่วแดนเมืองเอกชะริดาเสียงดังกรืน ๆ ฆ่าผู้คนตายไปสุดคณานับ แผ่นดิน เมืองพญาขอมก็ถล่มทลายลงกลายเป็นหนองหานคันลำน้ำปาว ส่วนบ้านดอนแก้ว หรือดอนแม่ หม้ายเพียงแห่งเดียวที่ผู้คนไม่ได้กินท้าวพังคี่ จึงไม่ได้ถล่มทลายลง (กลายเป็น เกาะ ดอน) ดังที่ เห็นในปัจจุบัน

ในช่วงขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 จะมีประเพณีจุดบั้งไฟ ถวายพญาแถน เพื่อขอฟ้าขอฝน ก่อนลงทำนา ซึ่งอดีตกาลจะมีความเชื่อเกี่ยวกับลุ่มน้ำหนองหานเป็นอย่างมาก เช่น ในเรื่องการ หาปลา ชาวเรือหาปลาจะรู้จักกันดี ก่อนจะลงจับปลาในหนองหานต้องบอกเล่า บนบาลก่อน และคอยเสือกก่อนและต้องไม่แสดงอาการระ หรือพูดจาหยาบคาย มิฉะนั้นแล้วก็จะมียันเป็นไป อาจเกิดพายุหนักพัดเรือให้อับปางได้ หรือมีกระเจือกมารถกวาน เมื่อได้ครอบ (บอกกล่าวก่อน) และแสดงการยกย่อง จะทำให้เหตุต่าง ๆ ปลาสนาไปสิ้นอย่างน่าอัศจรรย์ และหาปลาได้มาก อย่างนี้ก็ไม่ถึง หรือการเชื่อที่ว่าเวลาลงหนองหานห้ามพูดเรื่องผาแดง – นางไอ่ ไม่งั้นนั้นจะมีอัน เป็นไป เกิดพายุเมฆฝน หรืออาจจะภัยพิบัติต่าง ๆ

แต่ในปัจจุบันความเชื่อต่าง ๆ เหล่านี้ได้ลดลง ไปเป็นอย่างมากอันเนื่องมาจากตำนาน ต่าง ๆ ไม่ได้มีการเล่าขานให้กับลูกหลานได้รับฟัง ประกอบกับผู้ประกอบอาชีพประมงก็จำนวน ลดลง ชาวบ้านที่มาใช้ประโยชน์จากหนองหานก็มีจำนวนน้อยลง สภาพลุ่มน้ำหนองหาน ก็ไม่ ได้มีความอุดมสมบูรณ์ คุณค่าก็เสื่อมโทรม น่าเชื่อถือ เหมือนดังเช่นในอดีตกาล ผู้ใดจะมาทำอะไรกับ ลุ่มน้ำหนองหานก็สามารถทำได้เลยไม่มีกฎ ระเบียบหรือข้อห้ามใด ๆ ดังนั้น จะเห็นได้ว่า ความเชื่อ เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ดั้งเดิมวัฒนธรรม, ประเพณีเก่า ๆ ได้ลดลงไปมาก ไม่เหมือน ดังเช่นในอดีตที่ผ่านมา

ความสัมพันธ์ เชื่อมโยง ด้านอาริตประเพณีและวัฒนธรรม

ชุมชนที่อาศัยอยู่รอบลุ่มน้ำหนองหานมีความผูกพันกันอย่างลึกซึ้งในการดำเนินวิถีชีวิต เช่น การลงไปหาปลาในหนองหาน ชาวประมงมีความเชื่อว่า ถ้าลงไปหาปลาในลุ่มน้ำหนองหาน ห้ามพูดถึงหรือพูดในเชิงลบถึงตัวผาแดง - นางไอ่ ไม่งั้นมันจะมีอันเป็นไปเป็นต้นว่าเกิดลมพัดอย่างแรง ในหนองหาน และห้ามปีศาจระดหัวเรือ มิฉะนั้นคนนั้น ๆ จะมีอันเป็นไป

และมีความเชื่อที่ว่าหนองหานเป็นเมืองของพญายมที่ล้มตายมากมาย (ตามตำนานรักท้าวผาแดง - นางไอ่) ชาวบ้านในเขตตำบลอุมจานจึงได้มีการจัดทำบุญอุทิศส่วนกุศลถึงบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว เพื่อส่งผลให้ลูกหลานได้อยู่เย็นเป็นสุข

ในด้านความเชื่อมโยงด้านคมนาคมขนส่ง ในอดีตหนองหานเป็นเส้นทางคมนาคมของชาวบ้านโดยรอบ เพื่อใช้เป็นเส้นทางไปยังอำเภอกุมภวาปีใช้ในการขนส่งสินค้าเกษตรกรรม เช่น ปอ ข้าว และโดยสารผู้คนจากเส้นทางจากบ้านอุมจาน - กุมภวาปี

แต่ในปัจจุบันสภาพระบบนิเวศลุ่มน้ำหนองหานมีสนมเขอะและคั้นเงิน จึงไม่นิยมใช้เส้นทางเรือ ประกอบกับเส้นทางคมนาคมทางบกมีความสะดวกกว่าถึงอาจกล่าวได้ว่า ชาวบ้านได้ยกเลิกเส้นทางการขนส่งสินค้าทางเรือ

ส่วนที่ 2. สภาพพื้นที่ทางกายภาพและระบบนิเวศลุ่มน้ำหนองหาน

พื้นที่ทางกายภาพของลุ่มน้ำหนองหาน

หนองหานกุมภวาปีจัดว่าเป็นหนองน้ำขนาดใหญ่ มีลักษณะเป็นแอ่งกระทะทรงรับน้ำฝนและลำน้ำจากลำห้วยสาขา มีพื้นที่หนองน้ำประมาณ 18,00 ไร่ หรือประมาณ 36 ตารางกิโลเมตร (ในเอกสารหนังสือสำคัญที่ดิน สาธารณะประโยชน์ระบุว่าหนองหานมีเนื้อที่ประมาณ 18,025 ไร่ 3 งาน 183/10 ตร.ว.) ซึ่งใหญ่กว่าในอดีตเป็นภาพถ่ายหลังจากทำคันคูล้อมล้อมหนองหานแล้ว มีความลึกเฉพาะ 2.10 เมตร ในฤดูฝนน้ำลึกเฉลี่ยประมาณ 4 เมตร จุดที่ลึกที่สุดคือ แอ่งน้ำปุ่น ซึ่งอยู่ใกล้บริเวณเกาะดอนกลาง

หนองหานถือได้ว่าเป็นแหล่งรวมน้ำในพื้นที่ มีลำน้ำไหลลงสู่ลุ่มน้ำหนองหานลำน้ำจากห้วย ไหลลงสู่หนองหานด้านทิศเหนือลำน้ำจากห้วยสามพาด ,ห้วยน้ำฆ้อง ไหลลงสู่หนองหานด้านทิศตะวันตก ลำน้ำจากห้วยวังแสง ไหลลงสู่หนองหานด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ และลำน้ำจากห้วยโพธิ์ ไหลลงสู่หนองหานด้านทิศตะวันออก ซึ่งแต่ละลำน้ำเป็นห้วยที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ และเป็นร่องน้ำที่ชาวบ้านใช้ในการลำเลียงน้ำเข้าสู่พื้นที่ไร่นา จากหนองหานจะเป็นแหล่งรวมของลำน้ำ 6 สาขาแล้ว ถือว่า หนองหานกุมภวาปีเป็นต้นกำเนิดของลำน้ำปาวที่ไหลลงสู่เขื่อนริมปาว จังหวัดกาฬสินธุ์ ก่อนที่จะไหลลงสู่แม่น้ำชีต่อไป

แผนผังหนองหาน และหมู่บ้านโดยสังเขป

ภายในหนองหานยังมีดอน (เกาะ) ต่าง ๆ จากการให้ข้อมูลของนายสริยา กลางวิชัย ชาวประมง บ้านอุ่มจาน บอกว่า แต่เดิมมี 13 เกาะ คือ 1. เกาะคอนดินกี้ 2. เกาะคอนแก้ว 3. เกาะคอนทอน 4. เกาะคอนแอน 5. เกาะคอนหลวง 6. เกาะคอนสวน 7. เกาะคอนกลาง 8. เกาะคอนเตา 9. เกาะคอนโน 10. เกาะคอนโนนทัน 11. เกาะคอนโนนกำม 12. เกาะคอนบักโบ๊ก 13. เกาะคอนเกย ซึ่งดอนเหล่านี้ในอดีตจะมีพันธุ์ไม้ขนาดเล็กขึ้นอยู่แต่ปัจจุบันได้ถูกตัดเผาและทำลายลงไปเพื่อทำการเพาะปลูกสิ่งก่อสร้างเพิงพักในช่วงที่ไปหาปลาของดอนในปัจจุบันจึงเป็นเนินที่มีแต่หญ้าหรือพืชน้ำ เช่น ผักไผ่หวาน บอน พงอ้อ ฯลฯ ดอนต่าง ๆ ในหนองหานมีชื่อตามลักษณะสิ่งที่ค้นพบหรือชื่อตามตำนานผาแดง-นางไอ่ ที่เล่าต่อมาเรื่อง เช่น ดอนเตา ดอนโน ดอนสวน ดอนผักกาม ดอนหลวง ฯลฯ แต่หลังจากการทำโครงการโขง ชี มูล มีเกาะที่สูญหายไปกับการถูกน้ำท่วมคือ 1. เกาะคอนกลาง 2. เกาะคอนดินกี้ 3. เกาะคอนโน 4. เกาะคอนเตา 5. เกาะคอนบักโบ๊ก ปัจจุบันจะเห็นเพียง 8 เกาะเท่านั้น

สภาพพื้นที่หนองหานส่วนใหญ่จะเป็นที่ราบลุ่ม ชาวบ้านจะเรียกว่า นาทุ่ง ส่วนพื้นที่ที่น้ำท่วมถึงชาวบ้านจะเรียกว่านาทาม และที่ราบนี้สูงน้ำท่วมไม่ถึง (อาศัยน้ำฝน) ชาวบ้านเรียกว่านาโคก ลักษณะดินเป็นดินร่วน ซับทรายและดินดำ ดินทามซึ่งมีอินทรีย์วัตถุทับถมมาเป็นเวลานาน ดินจึงมีความอุดมสมบูรณ์มาก และบางแห่งก็เป็นดินที่มีเกลือขึ้นบริเวณผิวดิน ซึ่งพบมากกว่าบริเวณบ่อเกลือ ขอบคันคูดินคลองชลประทาน และบริเวณท้ายฝาย แหล่งบ่อเกลือในหลายพื้นที่ เช่น บ่อเกลือหนองเหล็ก (บ้านอุ่มจาน) บ่อเกลือโนนสา (บ้านโนนสา) บ่อเกลือพังซ้อน ซึ่งแต่ละแห่งเดิมมีขนาดพื้นที่ไม่กว้างมากประมาณ 10-15 ไร่ แต่ปัจจุบันบ่อเกลือได้มีการขยายตัวของพื้นที่ดินเค็มเพิ่มมากขึ้น บางแห่งมีขนาดกว้างถึง 60-70 ไร่ เช่น ที่บ่อเกลือโนนสา

หนองหานจึงมีลักษณะเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ (wetland) ตามคำนิยามของอนุสัญญาแรมซาร์ ที่ให้คำนิยามว่า พื้นที่ชุ่มน้ำ หมายถึง "พื้นที่ลุ่ม ที่ราบลุ่ม ที่ลุ่มชื้นแฉะ ที่ลำนํ้า มีน้ำท่วม มีน้ำขัง พรุ แหล่งน้ำ ทั้งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและที่มนุษย์สร้างขึ้น ทั้งที่เป็นน้ำจืด น้ำกร่อย และน้ำเค็ม รวมไปถึงพื้นที่ชายฝั่งทะเลและพื้นที่ในทะเล ในบริเวณซึ่งเมื่อน้ำลดลงต่ำสุด มีความลึกของระดับน้ำไม่เกิน 6 เมตร พื้นที่ชุ่มน้ำอาจรวมถึงพื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำและบนชายฝั่งที่อยู่ติดกับพื้นที่ชุ่มน้ำ และเกาะหรือทะเลบริเวณที่มีความลึกเกิน 6 เมตร ซึ่งอยู่ภายในพื้นที่ชุ่มน้ำด้วย" (คู่มือการจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กระทรวงสิ่งแวดล้อม" ประเทศญี่ปุ่น 2544, ศันสนีย์ ชูแวว ผู้แปล)

หนองหานจึงถูกจัดเข้าไปอยู่ในเขตแรมซาร์ได้ เพราะเป็นหนองน้ำจืดที่รองรับน้ำฝน และแสดงให้เห็นทั้งพันธุ์พืช พันธุ์ปลา พันธุ์นก และพืชน้ำชนิดต่าง ๆ มากมายจากความอุดมสมบูรณ์ของหนองหานในอดีตที่ผ่านมาได้รับการกล่าวขานจนถึงปัจจุบันมีความอุดมสมบูรณ์ซึ่ง

สามารถส่งผลกระทบต่อระบบการดำรงชีพ และวิถีชีวิตของคนในชุมชนชาวหนองหานได้เป็นอย่างดี ทั้งในมิติทางสังคม และการพึ่งตนเองไว้ให้ลูกหลานได้ศึกษาสืบไป

ระบบนิเวศน์ลุ่มน้ำหนองหาน

ในอดีตกาลเมื่อประมาณ 30 ปีที่ผ่านมา สภาพของระบบนิเวศของหนองหานยังคงมีความอุดมสมบูรณ์ โดยสภาพพื้นที่ในช่วงฤดูฝนจะมีปริมาณน้ำมาก และเป็นแหล่งพักน้ำขนาดใหญ่ มีพืชพันธุ์ธรรมชาติเกิดขึ้นตามฤดูกาล เช่น ผักไผ่หวาน พงอ้อ ป่าคา จอก แหน บัว ผักตบ ฯลฯ

นอกจากนั้นยังมีความอุดมสมบูรณ์ของพันธุ์ปลานานชนิด ปลาจะอาศัยอยู่อย่างชุกชุมในคองพงเพื่อเป็นบริเวณที่กว้าง ถือเป็นระบบนิเวศน์ที่มีการพึ่งพากัน ทั้งคน พืช ปลา นก สัตว์ชนิดต่าง ๆ โดยเฉพาะจุดลึกที่สุด หรือจุดกลางของหนองหานจะมีปลาชุกชุมอยู่มากที่อาศัยอยู่ตามคองพงเพื่อ

จากการสำรวจและการบอกกล่าวของชาวบ้านทั้งที่มีการพูดคุย อย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการพบชนิดของพันธุ์ปลา พันธุ์สัตว์ พันธุ์พืช ดังนี้

ชนิดของพันธุ์ปลาที่พบในลุ่มน้ำหนองหาน มีดังนี้

1. ปลาช่อน	2. ปลาช่อนกั้ง (ช่อกั้ง)	3. ปลานงปลากระจก
4. ปลาชะโด	5. ปลาตุกนา	6. ปลาตุกอุย
7. ปลาตุกรัสเซีย	8. ปลาตุกคันซ่ง	9. ปลาตุกคัก / เอน*
10. ปลาตุกสัน*	11. ปลาขาวไท	12. ปลาสร้อย
13. ปลาขาวควายลาม / ตุยลาม	14. ปลาขาวหัวแข็ง	15. ปลาขาวเก
16. ปลาหมอ	17. ปลาหมอช้างเหยียบ	18. ปลากำ
19. ปลาสลิด	20. ปลาดอง	21. ปลาดองกราย
22. ปลาปักเป้าทองขาว	23. ปลาปักเป้าทองดำ	24. ปลาขี้สก
25. ปลานวลจันทร์	26. ปลาตะเพียน	27. ปลาสาวย
28. ปลากระดี่หม้อ	29. ปลากระดี่นาง	30. ปลานาง เนื้ออ่อน
31. ปลาอีแปง	32. ปลาควาย	33. ปลาแบป*
34. ปลาแจ	35. ปลาสุด	36. ปลาจีน
37. ปลาบึก	38. ปลาหมัก / อิด	39. ปลากระดี่หม้อ
40. ปลากระดี่	41. ปลากระทงเหว / ปลาสบรง	42. ปลาชีวกางแดง
43. ปลาชีวก้าง	44. ปลาชีวกางดำ	45. ปลาชีวกางหวด
46. ปลาชีวก้าง	47. ปลาหมอกเทศ	48. ปลารากกล้วย

49. ปลาแขยง	50. ปลาบู๋	51. ปลาสบหมู*
52. ปลาคาบของ	53. ปลาเขี้ยว	54. ปลากดแก้ว
55. ปลากดเหลืองกดหม้อ	56. ปลากดดำ	57. ปลาเสือ
58. ปลาหลด	59. ปลาหลด	60. ปลาไหล
61. ปลาไน	62. ปลานิล	63. ปลาโพง
64. ปลาเง็ง – เก้ง	65. ปลาข้าวสาร	

หมายเหตุ * คือ ชนิดพันธุ์ที่เริ่มหายาก / ลดน้อยลง

พันธุ์ปลาที่หายไปจากลุ่มน้ำ

1. ปลาฝา / ตะพานน้ำ	2. ปลาเพี้ยหม้อ	3. ปลาโจก
4. ปลาผักพริ้ว	5. ปลานางอ้าว	6. ปลาจิ๋วกระ
7. ปลาจิ๋วพากรณ์	8. ปลาบักบ้า	9. ปลาชุนาก
10. ปลาสันตันตาแดง	11. ปลาหว่า	12. ปลาดองแก้ว
13. ปลาเอียนหนู	14. ปลาหมากผาง	15. ปลาถั่วออก
16. ปลาแม่น้ำนกเขา	17. ปลาหางม่วง	18. ปลากำดำ

นอกจากนี้ยังมีสัตว์ชนิดอื่น ๆ ที่อาศัยอยู่ในลุ่มน้ำ เช่น

1. เต่ามีอยู่ 5 ชนิด คือ
 - 1.1 เต่าโกน
 - 1.2 เต่าหัวหลวง
 - 1.3 เต่าพับ (เต่าจับ)
 14. เต่ากา
 15. เต่าขี้เกลือบ

ซึ่งมีอยู่ 3 ชนิดที่เริ่มหายากมากขึ้น คือ เต่าหัวหลวง, เต่าพับ (เต่าจับ), เต่ากา

1. เห็น
2. พังพอน
3. งูเห่า
4. ปู
5. กบ
6. เขียด
7. ปลิง

หอย มีอยู่ 6 ชนิด ซึ่งได้แก่

- 1 หอยจูบ
- 2 หอยปริง
- 3 หอยเชอรี่
- 4 หอยเลียน
- 5 หอยโข่ง
- 6 หอยสังข์

ปัจจุบัน หอยโข่ง หอยสังข์ได้สูญพันธุ์ไปแล้ว

ชนิดของพันธุ์นกที่พบและมีอยู่ในลุ่มน้ำ ได้แก่

1. นกไก่อ้นา	2. นกกระสา	3. นกคอกาก	4. นกเอิบ
5. นกเป็ดแดง	6. นกทะเล	7. นกขี้โก่ง/นกสะเทือน	8. นกกระจิก
9. นกกระจอก	10. นกไก่อ้นา	11. นกตุ้ม	12. นกกระยาง
13. นกกระเต็นน้อย	14. นกเอี้ยง	15. นกกระเต็นใหญ่	16. เหยี่ยว*
17. นกแล่นแซว/แซงแซว	18. แล้ง**	19. กา*	20. นกเจ้าบ้าน/ขาว
21. นกเจ้าแดง	22. นกเจ้าลาย	23. นรุ่มใหญ่	24. นกเขา
25. นกกระบอก	26. นกคึดฟาง	27. นกเป็ดแก้ว	28. นกไก่อ้นา
29. นกเป็ดดำ			

หมายเหตุ * คือ ชนิดพันธุ์นกที่เริ่มหายาก / ลดน้อยลง, ** คือ สูญพันธุ์แล้ว

พืชน้ำและพืชผัก ที่พบในลุ่มน้ำหนองหาน ได้แก่

1. บัวหลวงขาว	2. บัวหลวงแดง	3. บัวแป้	4. บัวแดง
5. บัวทอง	6. แหวหางป่อง	7. แหวหางหมาจอก	8. แหนดำ
9. ต้นอ้อ	10. ผักกอก	11. ผักกาม	12. ผักขล
13. ผักกูดน้อย	14. ผักถั่วน้อย	15. บอน	16. ผักไห้
17. ผักพาย	18. ผักอีฮิน	19. ผักดาม	20. ผักกะแป้ง
21. ผักแก่นส้ม	22. ผักบั้ง	23. ผักแพงพวย	24. ผักแก่นขม
25. ผักตบชวา	26. ผักเพ็ช	27. ผักถั่วน้ำ	28. ผักกระจับ
29. ผักกะโถว	30. จอก	31. ผักกระหน่อน้ำ	32. ผักกระโดนน้ำ
33. ผักแว่น	34. ผักคันจอก	35. ผักเพรว(บก)	36. ผักกระเจดน้ำ
37. ผักปอด	38. ผักโป่งเป้ง	39. ผักหม้อขาว	

โดยสภาพของลุ่มน้ำหนองหานในระดับที่ลึกลงไปก่อนถึงกันอ่างจะมีความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ธัญญาหารมากโดยเฉพาะ ผักเพ็ชที่เป็นแหล่งอาศัยของปลา นานาชนิดขยับขึ้นมาถึง

ชานของอ่านจะเป็นที่อยู่อาศัยของพง สนม นำนานาชนิด และเมื่อมีปรากฏการณ์น้ำลดลง พง สนม จะจมในบริเวณนั้น ขยับจากชานอ่างขึ้นมา จะเป็นพื้นที่ราบ ใช้สำหรับเลี้ยงวัว เลี้ยงควาย เป็นที่ราบในบริเวณกว้าง ในบริเวณนี้ก็จะมีความอุดมสมบูรณ์ของป่าหญ้า กก (ผือ)

พอถึงช่วงฤดูแล้งปริมาณน้ำลดลงปลาจะอาศัยอยู่ใน พง สนม (ปลาจำศีล) โดยระบบ นิเวศน์ คือเป็นที่พักอาศัยของพันธุ์ปลานานาชนิด ชาวบ้านจะใช้พื้นที่ราบลุ่ม บริเวณกว้างเป็นที่ เลี้ยงสัตว์ทำให้ทุ่งนามีมูลวัว มูลควาย เป็นปุ๋ยในนา ให้ข้าวมีความอุดมสมบูรณ์ได้เป็นอย่างดี นับว่ามีการพึ่งพิงซึ่งกันและกัน ในช่วงที่น้ำลด ชาวบ้านสามารถเดินข้ามฟากไปมาหากันได้

พอถึงช่วงฤดูฝน ปลาจะขึ้นมาวางไข่ตามท้องนา ชาวบ้านให้ข้อมูลว่าเมื่อก่อนยังไม่ต้อง ไปถึงหนองหาน หากินกับปูกับปลาตามท้องไร้ท้องนาตามรอยคราครอยไถก็พออยู่พอกิน เมื่อน้ำ มาชาวบ้านที่อาศัยโดยรอบถ้าจะพากันเอาเสฉลุ แห เบ็ด ไปหาปลาเพราะว่าเป็นช่วงที่ปลาขึ้นมา รับน้ำใหม่ (ในช่วงฝนตกใหม่ ๆ) ได้ปลา อาหาร พืชผัก พออยู่พอกินไม่มุ่งเน้นที่จะหาขาย ดังเช่น ในปัจจุบัน

แต่พอช่วงน้ำลด ชาวบ้านต้องลงไปหากินถึงบริเวณน้ำลึกของหนองหาน โดยใช้เรือพาย และเรือเครื่องเป็นพาหนะชาวประมงบางคนให้ข้อมูลว่าต้องลงไปถึงสะดือหนองหานและเป็น อาศัยอยู่ตามดอนเป็นวันเป็นคืน เมื่อได้ปลาที่ปริมาณมาก ชาวบ้านอีกส่วนหนึ่งให้ข้อมูลว่า ในช่วงที่น้ำลดปลาบางชนิดจะมาอาศัยตามสระ ตามนาของชาวบ้านเจ้าของก็จะทำหลุมดักปลาไว้ เพื่อบริโภคในครัวเรือน

ซึ่งพอจะกล่าวได้ว่าหนองหานในอดีตกาลมีความอุดมสมบูรณ์มีความผูกพันกับวิถีชีวิต ของผู้คน ทั้งการประกอบอาชีพเลี้ยงสัตว์ ทำประมง ทำนา หาปู หาปลา ตลอดจนการใช้เส้นทางคมนาคม

ทั้งนี้ในปัจจุบันวิถีชีวิตของคนก็ยังคงมีความผูกพันกับลุ่มน้ำหนองหาน เรื่อยมาไม่ว่าจะเป็น การทำประมง การหาอยู่หากิน การเลี้ยงสัตว์ การทำนา และการคมนาคม

ความสัมพันธ์ของวิถีชีวิตชุมชนกับลุ่มน้ำหนองหาน

1. ด้านเศรษฐกิจการประกอบอาชีพ

1.1 ชาวบ้านที่มีที่ดินทำกิน (ที่นา) อยู่โดยรอบลุ่มน้ำหนองหาน โดยใช้ประโยชน์ จากวัชพืชที่ตกค้างมาเป็นปุ๋ยธรรมชาติในการทำนา ทั้งสนม มูลวัว มูลควาย

1.2 การพึ่งพาในเรื่องการทำประมงชาวบ้านที่อยู่โดยรอบได้ขุดสระทำเป็นบ่อพักปลา ให้ปลามาอาศัยและกลายเป็นแหล่งพักปลา เพื่อนำมาประกอบอาหาร

1.3 ชาวบ้านได้ใช้หนองหานเป็นแหล่งอุ้มน้ำ ชูน้ำ แหล่งอาหารที่อุดมสมบูรณ์ใน การทำมาหากิน

1.4 ชาวบ้าน ได้ใช้ทำเลโดยรอบซึ่งเป็นพื้นที่ราบลุ่ม เป็นทำเลใช้ในการเลี้ยงสัตว์ วัว ควาย เป็ด

1.5 ชาวบ้าน ได้ใช้หนองหานเป็นเส้นทางคมนาคม และลำเลียงสินค้า เช่น ปอ ข้าว ใส่เรือไปขายที่กุมภวาปี

1.6 เป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ฝ่อ กก ไผ่ นำไปแปรรูปไว้ใช้ในครอบครัวและเป็นของฝากให้กับญาติพี่น้อง

1.7 ใช้พื้นที่ชายฝั่งของหนองหาน เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาต่าง ๆ เช่น การทำบุญอุทิศสืบทอดชะตาของหนองหาน (บุญแจกข้าวถึงบรรพบุรุษของกลุ่มน้ำหนองหาน)

2. ด้านวัฒนธรรมประเพณี

ชุมชนทั้ง 3 กลุ่มชุมชนนับถือศาสนาพุทธ ในด้านความเชื่อต่าง ๆ ที่ทำให้คนมาผูกพันกับหนองหานมีอยู่หลายความเชื่อดังนี้ เนื่องจากโดยสภาพของพื้นที่ที่มีวัฒนธรรมดั้งเดิมที่มีความเก่าแก่ในด้านโบราณสถานและโบราณวัตถุ เริ่มจากที่วัดคอนคง ที่เป็นที่ยึดเหนี่ยวของพระพุทธรูปคือหลวงปู่คำ ซึ่งชุมชนเชื่อว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ คู่บ้าน คู่เมืองมาแต่โบราณกาล มีอายุกว่า 1,000 ปีเป็นที่เคารพสักการะ ของคนในแถบลุ่มน้ำหนองหาน ชุมชนเชื่อว่า หลวงปู่คำเป็นผู้ดูแลลุ่มน้ำหนองหาน โดยในวันเพ็ญเดือน หก หรือวันวิสาขบูชา จะมีพิธีทำบุญ สรงน้ำพระเปลี่ยนผ้าสบงให้กับหลวงปู่คำ หรือถือเป็นประเพณีที่สืบทอดกันมาทุกปี โดยในวันสำคัญนี้จะมีชาวบ้านมาร่วมประกอบพิธีกรรมกว่า 1,000 คนทุก ๆ ปี

ประเพณีบุญบังไฟ ก็เป็นอีกหนึ่งความเชื่อที่มีการสืบทอดกันมาหลายปี โดยพิธีกรรมนี้มีเป้าหมายในการขอฟ้าขอฝน จะทำให้ในช่วงเดือนสี่ เดือนห้าก่อนจะมีการทำนา ซึ่งการประกอบพิธีกรรมบุญบังไฟจะไม่ทำในทุกหมู่บ้าน จะมีการรวมกันทำ โดยใช้พื้นที่ชายฝั่งของกลุ่มน้ำหนองหานเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรม จะมีกลุ่มบ้านเมืองปิง ที่ยังคงยึดกิจกรรมบุญบังไฟเพื่อถวายพระนาถและถวายหลวงปู่คำ เป็นประจำทุกปี นับเป็นความสัมพันธ์ที่ทำให้คนได้ตระหนักถึงความสำคัญของแหล่งน้ำ

ความเชื่อเรื่องตำนานรักของท้าวผาแดง – นางไอ่ ที่ทำให้เกิดลุ่มน้ำหนองหานมาจนถึงทุกวันนี้ก็เป็นอีกหนึ่งความเชื่อที่มีการสืบทอดกันมา ชุมชนโดยรอบลุ่มน้ำหนองหานเชื่อว่าหนองหานกล่มเป็นไปตามคำสาปแช่งของพญาขอม (ตามตำนานรักท้าวผาแดง – นางไอ่ รายละเอียดในภาคผนวก) ทำให้ชุมชนโดยรอบได้ร่วมกันจัดกิจกรรมทำบุญอุทิศส่วนกุศลถึงบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว โดยการเชิญพระจำนวน 99 รูปมาสวดบังสกุลให้พร้อมกับญาติโยมที่มาทำบุญ พิธีจัดขึ้นที่ศาลเจ้า ทำน้าบ้านคอนคง สถานที่ศักดิ์สิทธิ์อีกแห่งหนึ่ง รอบลุ่มน้ำหนองหาน นอกจาก

นั้นยังมาการพูดคุยกับร่างทรงของนางไอ่ เพื่อสอบถามอดีตกาล เป็นพิธีกรรมที่ทำให้คนรอบลุ่มน้ำหนองหานได้เคารพเห็นความสำคัญของแหล่งน้ำไม่ให้เกิดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติที่ยังอยู่ ความเชื่อ ความผูกพันระหว่างคนรอบลุ่มน้ำหนองหาน ยังคงปรากฏให้เห็นตามฤดูกาล ถือได้ว่าเป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีความผูกพันกับลุ่มน้ำหนองหานมาตั้งแต่อดีตกาลจนถึงปัจจุบัน

ส่วนที่ 3. การเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศลุ่มน้ำหนองหาน

เมื่อปี 2535 การพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน (พ.พ.) กระทรวงวิทยาศาสตร์ได้เข้ามาดำเนินโครงการฝายกุ่มกวาปี กันลำนํ้าป่าว ในเขตอำเภอกุ่มกวาปีซึ่งเป็นโครงการหนึ่งของระบบผันนํ้าบนลำนํ้าป่าวตามแผนงานตามโครงการ โขง ชี มูล

วัตถุประสงค์ของโครงการฝายกุ่มกวาปี

เพื่อบริการระดับและกักเก็บน้ำไว้ในลำนํ้าป่าว และในหนองหานกุ่มกวาปีสำหรับใช้ประโยชน์เพื่อการเกษตรกรรมเพื่ออุปโภคและบริโภคได้ตลอดปี โดยการก่อสร้างฝายประตูเหล็กยกระดับกันลำนํ้าป่าว พร้อมคันดินกันน้ำ ระบบชลประทานและสถานีสูบน้ำด้วยไฟฟ้า

ลักษณะโครงการ

เป็นการก่อสร้างฝายคอนกรีตพร้อมบานประตูเหล็กยกระดับกันลำนํ้าป่าวและก่อสร้างคันดินกันน้ำรอบหนองหานกุ่มกวาปี เป็นระยะทาง 80 กิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ 18,000 ไร่ เพื่อกักเก็บน้ำไว้ในลำนํ้าป่าวเหนือตัวฝายและในหนองหานกุ่มกวาปี คิดเป็นพื้นที่ยังกักเก็บ 36 ตารางกิโลเมตร และมีปริมาณกัก 102 ล้านลูกบาศก์เมตร สำหรับเพื่อใช้ประโยชน์เพื่ออุปโภคบริโภคและเกษตรกรรมได้ตลอดปี นอกจากนี้ยังสามารถควบคุมการเปิดปิดประตูเหล็ก เพื่อลดระดับน้ำและระบายน้ำหลาก ซึ่งมากเกินความต้องการในช่วงฤดูฝน

ลักษณะของคันดินหรือคูคันไครท์ คือ คันดินที่ถมสูงเป็นเส้นทางล้อมรอบหนองหาน โดยมีระยะทาง 80 กิโลเมตร ระหว่างเส้นทางจะมีประตูกันเปิด-ปิด ทางระบายน้ำ มีปั้มน้ำล้อมรอบกระจายน้ำ 13 สถานี มีพื้นที่รับน้ำ 1,310 ตารางกิโลเมตร โดยมีพื้นที่เป้าหมายกำหนดไว้ตามโครงการฤดูแล้งจำนวน 55,000 ไร่

สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศลุ่มน้ำหนองหาน

ผลจากโครงการดังกล่าวได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศลุ่มน้ำหนองหานดังนี้

1. เมื่อลุ่มน้ำหนองหานมีขอบคันดินกัน ทำให้พง สนมที่ไหลมารวมกันไม่มีที่ไป เพราะเมื่อก่อนที่ยังไม่มีคันดินสนมจะไหลมาทับถมกลายเป็นปุ๋ยในที่นาของชาวบ้าน แต่เมื่อมีคันดินมากขึ้น ทำให้สนมไหลมารวมกันที่ริมฝั่ง ไม่มีที่ระบาย เกิดเป็น พง/สนม ทับถมกันเป็น

ตะกอน ทำให้เกิดภาวะการตื้นเขินเมื่อสภาพน้ำนิ่ง สนมไม่มีการเคลื่อนตัว เป็นระยะเวลา 3-5 วัน ก็จะมีการขยายตัวมากขึ้น ไปทับถมผักเพ็ชร์ที่ปลาเคยได้อาศัยทำให้สูญพันธุ์ไป ปลาที่เคยได้อาศัยก็หายไป สภาพของหนองหานก็ตื้นเขินมากขึ้น

2. ปัญหาน้ำท่วมขัง ในฤดูน้ำหลาก เนื่องจากจุลกระบายน้ำตามคันดินน้ำไม่เพียงพอต่อการระบายของน้ำมีการจำกัดเส้นทางเดินของน้ำด้วยประตูเปิด - ปิด จากเดิมน้ำเคยไหลลงสู่หนองหานได้โดยตรงกลับต้องไหลลงสู่คลอง ซึ่งอยู่รอบคันคันดิน แล้วจึงไหลลงสู่ประตู เปิด - ปิด เข้าไปในหนองหานส่งผลให้เกิดการระบายน้ำช้าลง ในขณะที่น้ำในลำห้วยมีปริมาณมากและไหลแรงทำให้สภาพน้ำเอ่อล้นท่วมพื้นที่ทำการเกษตรรอบหนองหาน โดยเฉพาะพื้นที่ที่อยู่ติดกับคันดินกันจะท่วมเป็นเวลานาน ทำให้พืชผลทางการเกษตรเน่าตาย เสียหาย ในช่วง 7 ปีที่ผ่านมา (2538 - ปัจจุบัน) พบว่ามีเกษตรกรกว่า 1,016 ราย พื้นที่ทำการเกษตร 9,848 ไร่ ผลผลิต โดยเฉพาะข้าวได้รับความเสียหายเป็นจำนวนมาก อันเนื่องมาจากน้ำท่วมขัง เป็นเวลานาน ไม่เหมือนในอดีตถึงแม้ว่าเกิดภาวน้ำท่วมเป็นประจำ แต่น้ำก็จะลดลงอย่างรวดเร็วจะท่วมขังประมาณ 2-3 วันเท่านั้น ไม่ท่วมเป็นเวลานานดังเช่นในปัจจุบัน (ระบบการไหลของน้ำตามฤดูกาลเปลี่ยนไป)

3. คุณภาพน้ำเสีย เป็นตะกอนขุ่น มีสนมหนาแน่นไม่มีการระบายของน้ำ ส่งผลต่อระบบสาธารณูปโภคของชุมชน เนื่องจากสภาพน้ำที่ชุมชนที่อาศัยอยู่โดยรอบ นำน้ำไปผลิตเป็นน้ำประปา ต้องประสบปัญหา ปริมาณตะกอน เกิดสนิมในท่อประปา และเกิดกลิ่นเหม็นของน้ำ

4. ทรัพยากรประมงลดลง ในอดีตการที่ผ่านมาระบบนิเวศน์ลุ่มน้ำหนองหานมีความอุดมสมบูรณ์มาก ทั้งพันธุ์พืช พันธุ์ปลา พันธุ์นก โดยเฉพาะปลาที่เมื่อก่อนปลาจะอาศัยอยู่ตามผักเพ็ชร์ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของปลานานาชนิด พอถึงช่วงต้นฤดูฝนปลาก็จะมาวางไข่ที่คันนา มีการขึ้นลงของปลาโดยธรรมชาติระหว่างหนองหานกับพื้นที่นา โดยรอบหนองหาน ชาวบ้านให้ข้อมูลว่า เมื่อก่อนยังไม่ต้องลงไปหาปลาถึงเขตลุ่มน้ำหนองหาน แค่เก็บปลาตามรอยไถ รอยคราดก็พออยู่พอกิน หนำซ้ำยังได้แบ่งเพื่อนบ้าน เมื่อก่อนอุปกรณ์ในการจับปลามีเพียงไม่กี่ชนิด เช่น แห มอญ ฉมวก มีด สุ่ม ดางปลิว ไข่ตะเคียนเจ้าพายุหรือแก๊สในการหาปลา หากต้องลงไป ในหนองหานชาวประมงก็จะใช้เรือพายไม่ได้ใช้เรือเครื่องเสียงดังเช่นปัจจุบัน

อย่างไรก็ตามหากจะมองในเรื่องพันธุ์พืช ธัญญาหารก็ยังมี ความสมบูรณ์อยู่มาก ชาวบ้านที่อาศัยอยู่โดยรอบลุ่มน้ำหนองหานได้พึ่งพาอาศัยสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในหนองหานในการดำรงชีวิต เป็นวิถีแห่งการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน

โครงการก่อสร้างคันดินส่งผลกระทบต่อนิเวศน์พื้นที่ลุ่มน้ำหนองหานทั้งระบบ กล่าวคือ ปริมาณหรือชนิดพันธุ์ปลาบางชนิดลดน้อยลง หรือหายากมากขึ้น จากการสำรวจกับชาวประมงในเบื้องต้น พบว่ามีพันธุ์ปลากว่า 68 ชนิด และมีปลาบางชนิดที่เริ่มหายากประมาณ 13 ชนิด เช่น ปลาตุ๊กตัก, ปลาขาวควายลาม, ปลาแปบ, ปลาปึกเป่าทองขาว, ปลาอีแป่ง, ปลาสน

หมู, ปลาหลด, ปลารากกล้วย, ปลาเจ้า ฯลฯ และอีกหลายชนิดที่หายไปจากลุ่มน้ำ เช่น ปลาแม่
นกเขา, ปลาชุนาก, ปลาหัวร่า, ปลาผักพร้าว, ฯลฯ โดยมีสาเหตุมาจากระบบนิเวศน์ที่ไม่เหมาะสม
ต่อการฟักหรือวางไข่ของพันธุ์ปลา ซึ่งในอดีตปลาสามารถขึ้นมาวางไข่ตามพื้นที่ดินหรือนาทุ่ง /
พื้นที่โคยรอบของหนองหาน เมื่อน้ำลดปลาบางส่วนก็จะกลับลงไปนอนในหนองหาน บางส่วนก็อาจ
อยู่ตามแหล่งน้ำตื้นหรือสระน้ำของชาวบ้านที่ขุดลอกไว้ แต่เมื่อมีคันกั้นดิน เป็นสาเหตุให้ปลาบาง
ชนิดไม่สามารถขึ้นมาวางไข่บนพื้นที่ดินได้บางชนิดจะกลับลงไปนอนในหนองหานอีกครั้งก็ไม่ได้
ประกอบกับสภาพน้ำนิ่ง, น้ำขัง เกิดสภาวะสนมทับผักเพื่อย ซึ่งเป็นแหล่งอาศัยของหมูปลา
เมื่อสนมมาทับแหล่งที่อยู่ ทำให้ปลาต้องไปหาที่อยู่ใหม่ ซึ่งระบบนิเวศน์ไม่สมบูรณ์เหมือนอย่าง
เคยเป็นอยู่ โดยสรุปคือ ปลาไม่มีที่อยู่อาศัย ดังเช่นในอดีต ทำให้ปลาบางชนิดต้องสูญพันธุ์ไป
ตามสภาพของความหลากหลายทางชีวภาพที่เปลี่ยนแปลงไป

อีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้พันธุ์ปลาลดลง คือ การใช้อุปกรณ์ในการหาปลา จากเดิม ชาว
ประมงจะใช้ แห อวน ฅมวก มีด สุ่ม ดางปลิว (ดาข่ายจะใช้เส้นด้ายธรรมชาติ) ใช้เครื่องมือ
ตะเบียงเจ้าพายุ / แก้วและเรือพาย ปัจจุบันมีการเพิ่มปริมาณอุปกรณ์ในการจับปลา จากเดิมใช้ดา
ข่ายเฉลี่ย 50 เมตร / คน ปัจจุบันใช้ถึง 300 เมตร / คน กรณีของลอบก็เช่นกัน เดิมใช้ลอบ 10
หลังต่อคน ปัจจุบันใช้ 50 หลังต่อคน นับได้ว่าการใช้อุปกรณ์ในการหาปลาเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้
ชัด ในส่วนเครื่องมือก็เปลี่ยนมาใช้แบตเตอรี่และไฟฟ้าซื้อปลา และเรือเครื่องที่ทำให้ไปหาปลา
ได้ในบริเวณที่กว้างและไกลมากขึ้น นับเป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ปลาลดลงอย่างรวดเร็ว

ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศน์

1. เกิดน้ำท่วมขัง ในบริเวณพื้นที่นาโคยรอบเป็นระยะเวลานาน ทำให้น้ำข้าวเสียหาย
2. คนประกอบอาชีพประมงลดลง เนื่องจากปลาหายากขึ้น ปริมาณปลาลดลง
ต้องลงทุนสูงในการหาปลาไม่ว่าจะเป็น การเพิ่มเครื่องมือหาปลา การออกเรือไปไกล, ลึกกว่า
เดิม รายได้น้อยลงทำให้ชาวบ้านประมงหันไปประกอบอาชีพ อื่น เช่น งานรับจ้าง หรือไป
ทำงานที่ต่างจังหวัด ต่างประเทศ
3. การสูญเสียกรรมสิทธิ์ ในที่ดินของชาวบ้าน ที่เคยจับจองและครอบครอง มาตั้งแต่ใน
อดีตชาวบ้านถูกเวนคืนที่ดิน เมื่อมีโครงการ โขง ชี มูล โดยที่ดินถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่
สาธารณะ เช่นเดิมเป็นผลให้ชาวบ้าน จาก 3 กลุ่มชุมชน ได้รับผลกระทบ จำนวน 159 ราย
จำนวนที่ดิน 160-240 แปลงหรือมากกว่า 3,000 ไร่
3. ผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนรอบลุ่มน้ำหนองหาน ในอดีตวิถีชีวิตของคนที่นี่อาศัย
อยู่โคยรอบพื้นที่ลุ่มน้ำกว่า 30 ชุมชน มีความผูกพันกับหนองหานเป็นอย่างมาก อันเนื่องมา
จากความอุดมสมบูรณ์ของลุ่มน้ำ มีอาหารการกินอุดมสมบูรณ์ ในช่วงฤดูทำนา ชาวบ้านสามารถ
เก็บผัก จับปลาหาหุงหาอาหาร ไถนา ดำนา ก็เก็บปลาได้เป็นจำนวนมากตามรอยคราด รอยไถ

หาปลา หากมาได้ชาวบ้านก็จะนำมาแบ่งปันกันกินในระบบเครือญาติ มีการดูแล เอื้ออาทรซึ่งกันและกัน

ในช่วงฤดูแล้งชาวบ้านก็จะลงไปหาดันกก ไหล (วัชพืชในหนองหานที่มีประโยชน์) นำมาทอเสื่อไว้ใช้ในครัวเรือน ส่วนปลาที่หามาได้เป็นจำนวนมากก็จะนำมาแปรรูปเป็นปลาร้า ปลาแห้ง เพื่อให้มีข้าวปลาอาหารไว้บริโภคตลอดทั้งปี แต่ด้วยเหตุปัจจัยที่ความอุดมสมบูรณ์ของกลุ่มน้ำหนองหานลดลง ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการประกอบอาชีพของคนรอบกลุ่มน้ำ หนองหานเปลี่ยนแปลงไปด้วยเช่นกัน อาชีพประมง อาชีพทำเกษตร อาชีพเลี้ยงสัตว์ มีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากเนื่องมาจากระบบนิเวศน์ที่มีการเปลี่ยนแปลงไป

4. ขาดพื้นที่สาธารณะ ในการเลี้ยงสัตว์ เนื่องจากสภาพพื้นที่ โดยรอบถูกคันดินจะมีน้ำท่วมขังตลอดทำให้ไม่สามารถนำสัตว์เลี้ยงไปใช้ประโยชน์ได้ดังเช่นที่ผ่านมา

จากการศึกษาวิจัยบริบทเบื้องต้นของกลุ่มหมู่บ้านเป้าหมายทั้ง 11 หมู่บ้าน ทำให้เราได้ว่า เดิมชุมชนอุ่มจาน จะมีวิถีชีวิตอยู่แบบพี่น้องในลักษณะเครือญาติและมีวัฒนธรรมของการให้ และการแลกเปลี่ยนทั้งข้าว ปลา อาหาร การใช้แรงงาน ทำนา ทำสวน ทำไร่ ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า "วาน" "เมื่อก่อนทำเกลือไว้แลกพริก กับพี่น้องที่เขามีพริก เวลาที่มีพี่น้องมาจากบ้านอื่นหรืออยู่ในหมู่บ้านเดียวกัน ก็ทำเกลือ ดัมเกลือไว้แลกข้าว แลกพริกได้" (ภรรยาของนายไกรสร บุคดี) การนับถือจารีตประเพณีก็นับถือฮีตสิบสอง คลองสิบสี่ การนับถือศาสนาทั้งพุทธ และคริสต์ ในเรื่องของการเจ็บไข้ได้ป่วยก็รักษาแบบพื้นบ้าน ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น หาสมุนไพรตามท้องถิ่น และบางอย่างก็ใช้วิธีทางไสยศาสตร์ ซึ่งเป็นจิตวิทยาอีกอย่างหนึ่งในการอยู่ในชุมชน เดิวนี้นิสถานีนามัย 1 แห่ง ที่บ้านโพนทอง และยังคงมีการละเล่นตามประเพณีเดิมอยู่แต่มีวิธีการเปลี่ยน เพราะจะมีเรื่องการพนัน ชิงชัย ชิงรางวัลเข้ามาด้วย เช่น บุญบั้งไฟ ก็จะแข่งขันกันเพื่อรางวัล ไม่ได้เพื่อขอฝนจากเทวดาฟ้าดินอย่างเดียว การเชื่อมโยงทางวัฒนธรรมกับวิถีชีวิตในการจัดการเกี่ยวกับกลุ่มน้ำหนองหานยังมีความเชื่อเรื่องผาแดง นางไอ่ อยู่ เช่น การไฟกผ้าแดง หรือ ปัสสาวะ ลงในหนองหาน จะทำให้ไม่สบาย และเมื่อมีบุญผะเวศก็จะมี การนำธูปไปปักไว้ในหนองเพื่อแสดงให้เห็นถึงความเคารพต่อแหล่งน้ำที่ถือว่าเป็นอยู่ข้าวอยู่น้ำของชุมชน หลังปักธูปแล้วก็ต้องทำทางลงไปก่อนจะไปทอดกฐินที่วัดซึ่งแสดงว่าเป็นการขอทางไปทอดกฐิน นอกจากนี้ยังมีประเพณีทอดเทียน ซึ่งจะมีการร้องสาระพันแข่งขัน อาจจะเป็นสาระพันที่เกี่ยวกับหนองหาน (การร้องสาระพัน เป็นทำนองพื้นบ้านอย่างหนึ่ง ซึ่งจะแตกต่างกันให้คล้องจองกันและร้องตามเรื่องราวที่กำหนดขึ้นในการแข่งขัน) "ยังมีความเชื่อหลายเรื่องเกี่ยวกับหนองหาน เราทำบุญบั้งไฟ เพราะว่าเป็นหนองหานมีผาแดง นางไอ่ ที่มีการทำบุญนี้เช่นกัน"

หลังจากมีการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศน์ของหนองหาน สาเหตุมาจากการสร้างคันไคร้ท ทำให้การทำมาหากินยากขึ้น "เมื่อก่อนปลามีมาก ปลาจากหนองหานขึ้นมาถึงห้วยสามพาด" (ห้วยสามพาดห่างจากหนองหานเกือบ 20 กิโลเมตร) "ในทุ่งนามีปลาจากหนองหาน รุ่นพ่อ รุ่นแม่ ไม่อดไม่ยากหрок ตามทุ่งนาถึงฤดูฝน เวลาฝนตกใหม่ๆ จะเห็นมีปลาหลายอีหลี" "เดี๋ยวนี หายไปไหนหมดละ น้ำจวบ" "ตั้งแต่มีคันไคร้ทไม่เห็นปลาเลย ในทุ่งนามีแต่ปลานิลเลี้ยงใน สระ" "ถ้าไม่มีคู หรือ โครงการโขง ชี มูล ก็คงไม่อดปลากิน" (นายประจวบ แสนพงษ์ นายกองค์ การบริหารส่วนตำบลห้วยสามพาด) จะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศน์ของหนองหาน ทำให้สิ่งที่มีชีวิตอยู่ในหนองหานเปลี่ยนไปด้วย ทำให้ได้รับผลกระทบดังกล่าว นับจากปี 2535 เป็นต้นมาทุกอย่างในหนองหานต้องปรับตัวเข้ากับการเปลี่ยนแปลงของโครงการภาครัฐ ที่ได้ทำคู คันไคร้ทรอบมีความยาวถึง 80 กิโลเมตร เป็นเวลากว่า 12 ปี "ช่วงแรกที่เกิดโครงการทั้งคน และ สิ่งมีชีวิต หลงทิศทางของการดำรงอยู่" "แต่ปัจจุบันคนที่อาศัยหนองหานเริ่มรู้และเข้าใจการหาอยู่ หากินแล้ว และรู้แล้วว่าเขาจะหากินปลา ผัก อื่นๆ ได้อย่างไร" "หากมีการเปลี่ยนแปลงใดๆ อีกก็ คงต้องมีการปรับอีกนั่นแหละ" (นายสุจินต์ สุขธมน์ คณะกรรมการกลุ่มอนุรักษ์ลุ่มน้ำหนองหาน ตำบลอุ่มจาน) หากมีการศึกษาข้อมูลก็คงไม่เกิดผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศน์ของ หนองหาน ที่ทำให้ชุมชนต้องพบกับน้ำท่วมพื้นที่ทำการเกษตร ปลาลดน้อยลง นกบางชนิดหาย ไป และวิถีชีวิตการดำรงเพื่อเศรษฐกิจผลประโยชน์มากกว่าความเอื้อเพื่อซึ่งกันและกัน เพราะขาด แหล่งทำมาหากินที่เคยอุดมสมบูรณ์ อย่างไรก็ตามรัฐต้องให้ความสำคัญกับชุมชนและต้องศึกษา ข้อมูลโดยละเอียดก่อนจะทำโครงการ และชุมชนควรเป็นผู้มีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรใน ชุมชนและเลือกที่จะรับและจัดการ เพราะเมื่อเกิดปัญหา "ใครจะแก้ปัญห" ชุมชน หรือรัฐ ใครจะ ได้รับผลกระทบโดยตรงและผลกระทบนี้ยังส่งผลถึงอนาคตของลูกหลานในชุมชนของเขาด้วย ความเชื่อและความผูกพันของคนในแถบลุ่มน้ำหนองหานยังปรากฏให้เห็นตามฤดูกาลซึ่งถือได้ว่า เป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีความผูกพันกับลุ่มน้ำหนองหานมาตั้งแต่อดีตกาลจนถึงปัจจุบัน และจากการ ดำเนินการปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรมก่อให้เกิดกิจกรรมหลายอย่างในชุมชนเพื่อเป็นแนวทางในการ อนุรักษ์ลุ่มหนองหาน "ถ้าเรารักหนองหาน แล้วเราจะทำอะไรให้อยู่ชั่วลูกชั่วหลานของเรา" (รายละเอียดในบทที่ 4)

บทที่ 4 ผลของการปฏิบัติการวิจัย

การศึกษาวิจัยโครงการทางเลือกและรูปแบบในการฟื้นฟูทรัพยากรประมงลุ่มน้ำหนองหาน อุดรธานี ได้เริ่มทำการศึกษาวิจัยตั้งแต่เดือนตุลาคม 2544 ถึง ตุลาคม 2547 ได้มีการรวบรวมข้อมูลเบื้องต้น ตลอดจนมีแผนและแนวทางการทำงานในชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม โดยข้อมูลและแผนทั้งหมดเกิดจากกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนทุกขั้นตอนกับทีมวิจัย จนเกิดกลุ่มอนุรักษ์ฟื้นฟูงานทรัพยากรลุ่มน้ำหนองหาน มีคณะทำงาน กฎเกณฑ์ และระเบียบข้อบังคับต่างๆ ที่จะต้องนำไปปฏิบัติต่อชุมชนของตนเอง (ข้อมูลในบทที่ 3 และภาคผนวก) ในเดือนกรกฎาคม 2545 โครงการวิจัยนี้ต้องหยุดชะงักลง เมื่อหัวหน้าโครงการวิจัย คือคุณเกรียงศักดิ์ สุวาสนะ ต้องล้มป่วยเป็นอัมพาตสาเหตุจากเลือดออกที่ก้านสมอง จึงได้มีการสรุปว่าจะทำการศึกษาวิจัยต่อหรือไม่ "เราต้องทำการวิจัยให้เสร็จ เราทำงานกับเกรียงศักดิ์ มาตั้ง 2 ปีแล้ว จะหยุดได้อย่างไร" เจ้าคณะตำบลจันทวนบอกกับพี่น้องกลุ่มอนุรักษ์ชาวบ้านตำบลจันทวน หลายๆ คนลงความเห็นว่าจะต้องทำการศึกษาวิจัยให้เสร็จสิ้นตามแผนและงบประมาณเพื่อให้บรรลุตามเป้าหมายและวัตถุประสงค์ที่ต้องการ

จากข้อสรุปนี้ทำให้คณะกรรมการเริ่มมีความเข้าใจในการที่จะต้องทำงานวิจัยนี้ออกมาให้ได้ตามที่เคยดำเนินการมาแล้ว เพราะก่อนหน้าที่จะมีงานวิจัยหัวหน้าโครงการได้ทำความเข้าใจกับชุมชนเป็นเวลาร่วมปี และเป็นการสร้างความคุ้นเคย ความใกล้ชิด ตลอดจนการให้ความสำคัญกับชุมชนเป็นที่ตั้ง เพื่อให้ชุมชนได้มีความไว้วางใจในการทำงานร่วมกันกับนักวิจัยในฐานะที่เป็นบุคคลภายนอก "ไม่มีใครรู้ว่าหนองหานเป็นอย่างไร นอกจากคนที่อยู่กับหนองหานมาตั้งแต่เกิด" เป็นคำถามหนึ่งที่หัวหน้าทีมวิจัยต้องการศึกษาข้อมูลร่วมกับชุมชนหลังจากค้นพบว่ามิแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์แห่งหนึ่งในจังหวัดอุดรธานีที่กำลังจะหมดสิ้นไปหากไม่มีการจัดการกับสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำหนองหานโดยต้องมีกระบวนการทำงานร่วมกับชุมชน

อย่างไรก็ตามผลของการร่วมปฏิบัติร่วมกับชาวบ้านจึงเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดการทำงานวิจัยโครงการนี้อย่างต่อเนื่อง ดังนั้นจึงมีการทบทวน พุดคุยแลกเปลี่ยน ระหว่างคณะกรรมการและทีมวิจัย ร่วมกับที่ปรึกษาโครงการอาจารย์อรรถนฤ ศรี อื้อศรีวงศ์ และพี่เลี้ยงจาก สกว. คือคุณชรัตชัย หงษ์คำมี ที่คอยให้คำชี้แนะและร่วมสรุปบทเรียนถึงภาระของทีมวิจัยและชุมชน ที่จะต้องทำงานตามแผนที่วางไว้เพื่อให้โครงการดำเนินการอย่างต่อเนื่องและบรรลุวัตถุประสงค์เมื่อเสร็จสิ้นโครงการการวิจัยรูปแบบและทางเลือกในการจัดการทรัพยากรประมงลุ่มน้ำหนองหาน อุดรธานี และได้เกิดการวางแผนและรูปแบบแนวทางในการทำงานดังนี้คือ

ส่วนที่ 1 กระบวนการและผลของการปฏิบัติการโครงการรูปแบบและทางเลือกในการฟื้นฟูทรัพยากรประมงลุ่มน้ำหนองหาน อุดรธานี
มกราคม 2546 – ตุลาคม 2547

ลำดับ	แผนงาน/กิจกรรม	วัตถุประสงค์	กลุ่มเป้าหมาย	รูปแบบ/วิธีการ	ระยะเวลา	ผลที่ได้รับ
1.	แผนพัฒนาความร่วมมือในระดับตำบล 1.1 เวทีเสวนากลุ่ม ประมง 3 กลุ่มหมู่บ้านฯ ละ 10 คน รวม 30 คน - กลุ่มบ้านอุ่มจาน 10 คน - กลุ่มบ้านโพนทอง 10 คน คน - กลุ่มบ้านเมืองปัก 10 คน กลาง คอนคง 5 คน	1. เพื่อสร้างความร่วมมือในการดูแลลุ่มน้ำหนองหาน 2. เพื่อกระตุ้นให้ชุมชนเกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ลุ่มน้ำหนองหาน 3. เพื่อค้นหาทางเลือกในการฟื้นฟูทรัพยากรประมงลุ่มน้ำหนองหาน	- กลุ่มประมงบ้านอุ่มจาน จำนวน 10 คน - กลุ่มประมงบ้านโพนทอง จำนวน 10 คน - กลุ่มประมงบ้านเมืองปัก คอนกลาง คอนคง จำนวน 10 คน รวม 30 คน ร่วมกับคณะกรรมการกลุ่มอนุรักษ์และทีมวิจัย จำนวน 5 คน	1. เบ็ดเวที 3 กลุ่ม 2. เนื้อหาประเด็น ระบบนิเวศน์ - สภาพหนองหานในปัจจุบัน เป็นอย่างไร - จะมีแนวทางในการฟื้นฟูระบบนิเวศน์อย่างไร	ในช่วงเดือนมิถุนายน ถึง เดือนสิงหาคม 2547	1. เกิดความร่วมมือในการดูแลลุ่มน้ำหนองหาน 2. เกิดจิตสำนึกในการหวงแหน และดูแลทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำหนองหาน เริ่มเข้าใจให้ความสำคัญหนองหาน 3. ได้มีอาสาสมัครในการช่วย ดูแล เฝ้าระวัง ตามกฎระเบียบ ข้อบังคับ และเป็น การตรวจสอบ และกัน ในหมู่ชาวนา 4. การสัมภาษณ์รายย่อย หรือส่วนบุคคลเห็นว่าการมีกฎ ข้อบังคับ ดี ทำให้มีการรักษาระบบธรรมชาติของหนองหานด้วย

ลำดับ	แผนงาน/กิจกรรม	วัตถุประสงค์	กลุ่มเป้าหมาย	รูปแบบ/วิธีการ	ระยะเวลา	ผลที่ได้รับ
2.	แผนพัฒนาศักยภาพคณะกรรมการกลุ่มอนุรักษ์ 2.1 ประชุมคณะกรรมการ 1 ครั้ง/เดือน	1. เพื่อร่วมกันเสนอแนะแนวทางการทำงานการดูแลรักษากลุ่มน้ำ 2. เพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์การจัดการทรัพยากรท้องถิ่น 3. เพื่อสร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้นในกลุ่มอนุรักษ์	คณะกรรมการกลุ่มอนุรักษ์ จำนวน 55 คน	2.1 จัดเวทีสัญจรไปตามกลุ่มหมู่บ้าน กลุ่มหมู่บ้านอุ้งงาน กลุ่มหมู่บ้านโพรง และกลุ่มหมู่บ้านเมืองปึง 2.2 แสวงหาแลกเปลี่ยน ติดตามผล การปฏิบัติงานและร่วมกันกำหนดแผนงานในการทำงานในรอบเดือน	ครั้งที่ 1 วันที่ 26 มิถุนายน 2547 ครั้งที่ 2 วันที่ 31 กรกฎาคม 2547 ครั้งที่ 3 วันที่ 26 สิงหาคม 2547 ครั้งที่ 4 วันที่ 28 สิงหาคม 2547 ครั้งที่ 5 วันที่ 31 ตุลาคม 2547	1. เกิดการติดตามผลงานของกลุ่มอนุรักษ์และร่วมกันประเมินในเชิงกิจกรรม 2. เกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันและได้แนวทางในการฟื้นฟูระบบนิเวศของหนองหานร่วมกัน
	2.2 พัฒนาศักยภาพรูปแบบการอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติ โดยองค์กรชุมชนที่พึงใจ หลง จังหวัดหนองคาย	1. เพื่อศึกษาระบบการทำงานขององค์กรชุมชน 2. เพื่อนำบทเรียนที่ได้มาประยุกต์ใช้ในพื้นที่ 3. เพื่อเปิดโลกทัศน์ มิติมุมมองในการทำงานมากขึ้น	คณะกรรมการกลุ่มอนุรักษ์ 50 คน นอกจากนี้ยังมีแม่บ้านเยาวชน รวม 72 คน	2.2 ประเด็นศึกษา รูปแบบวิธีการ การอนุรักษ์ ทรัพยากรท้องถิ่น โดยการศึกษาดูงานนอกสถานที่ และร่วมแลกเปลี่ยนแนวคิดกับองค์กรอื่น	17 กันยายน 2547	1. รู้จักสรุปบทเรียนจากองค์กรอื่นและนำมาปรับใช้กับชุมชนของตนเอง 2. เกิดแรงกระตุ้นและจิตสำนึกในการจัดการและรักษาระบบนิเวศทรัพยากรในท้องถิ่น

ลำดับ	แผนงาน/กิจกรรม	วัตถุประสงค์	กลุ่มเป้าหมาย	รูปแบบ/วิธีการ	ระยะเวลา	ผลที่ได้รับ
2.3	อบรม ตื่นมณาคณะกรรมการ	1. เพื่อให้คณะกรรมการเข้าใจระบบนิเวศน์ที่ลุ่มน้ำหนองหาน 2. เพื่อพัฒนาจิตความสามารถในการดูแลระบบนิเวศน์ลุ่มน้ำหนองหาน	คณะกรรมการ 55 คน	2.3 เชิญวิทยากรให้ความรู้ - ประมงจังหวัด - เกษตรจังหวัด - หัวหน้าฝ่ายกฎหมาย - จนท. สนง.ชลประทาน - อาจารย์ภาควิชาสิ่งแวดล้อม - สถาบันราชภัฏอุดรธานี - นักพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อม - ประมงจังหวัด	19 สิงหาคม 2547	1. คณะกรรมการได้ความรู้เรื่องระบบนิเวศน์ลุ่มน้ำ และได้เข้าใจในอันที่จะมีส่วนร่วมในการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำหนองหาน รวมถึงสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนของตนเอง 2. คณะกรรมการได้ทราบแผนและบริหารจัดการลุ่มน้ำภาครัฐ ซึ่งขาดการวิเคราะห์ถึงผลกระทบในระบบนิเวศน์และไม่ได้คำนึงถึงความยั่งยืนไม่ได้ของชุมชนรวมถึงการเสียประโยชน์ในชุมชน เพราะเนื้อหาที่ไม่สอดคล้องกัน

ลำดับ	แผนงาน/กิจกรรม	วัตถุประสงค์	กลุ่มเป้าหมาย	รูปแบบ/วิธีการ	ระยะเวลา	ผลที่ได้รับ
3.	แผนฟื้นฟูระบบนิเวศน์ ลุ่มน้ำหนองหาน 3.1 ประชาสัมพันธ์กิจกรรมทั้งภายในและภายนอกพื้นที่	1. เพื่อให้ชาวบ้านในพื้นที่เป้าหมายได้รับทราบถึงกฎระเบียบ และข้อบังคับ การอนุรักษ์ลุ่มน้ำหนองหาน 2. เพื่อสร้างความร่วมมือกับหน่วยงานราชการ และเอกชน ทั้งภายในและภายนอกชุมชน	- ชาวบ้านในเขตตำบลอุ่มจาน ทั้งหมด 14 หมู่บ้าน - หน่วยงานภาครัฐ เอกชน ในพื้นที่และนอกพื้นที่ - อบต. ไกล่เกียงที่มีพื้นที่รอบลุ่มน้ำหนองหาน	- ประชาสัมพันธ์เสียงตามสายตามหอกระจายข่าวหมู่บ้านทุกหมู่บ้าน - ตั้งเอกสารให้กับหน่วยงานอื่นๆ ในพื้นที่ และหน่วยงานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง - จัดทำป้ายกำหนดเขตแดนในการอนุรักษ์ในเขตตำบลอุ่มจาน	ตุลาคม 2546 ถึง กันยายน 2547	1.ระบบนิเวศน์ลุ่มน้ำหนองหานจะมีความอุดมสมบูรณ์ขึ้น 2.ปริมาณปลาในหนองหานจะเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะปลาที่กำลังจะสูญพันธุ์ 3.ชาวบ้าน,กลุ่มประมงร่วมกันปฏิบัติตามกฎระเบียบที่ตั้งไว้ 4.ชาวบ้าน/คณะกรรมการเล็งเห็นคุณค่าของหนองหาน 1. ได้รับความร่วมมือจากคณะกรรมการ ในการจัดการดูแลเฝ้าระวังตามกฎระเบียบ 2. มีการสรุปบทเรียนในการทำงานในแต่ละชุมชนร่วมเพื่อปรับปรุงแก้ไข
	3.2 เฝ้าระวังพื้นที่ลุ่มน้ำหนองหานในเขต ต.อุ่มจาน (เดิมเวรราม)	1.เพื่อร่วมกันสอดส่องดูแล ไม่ให้มีการทำลายระบบนิเวศน์ตามระเบียบที่ร่วมกันกำหนด 2.เพื่อให้คณะกรรมการได้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้	คณะกรรมการกลุ่มอนุรักษ์ 55 คน	- มีการแบ่งโซน ความรับผิดชอบในเขตตำบลอุ่มจาน 14 หมู่บ้าน	ตลอดระยะเวลาในการทำงานวิจัยหลังจากการจัดตั้งคณะกรรมการอนุรักษ์ในปลายปี 2545	

ลำดับ	แผนงาน/กิจกรรม	วัตถุประสงค์	กลุ่มเป้าหมาย	รูปแบบ/วิธีการ	ระยะเวลา	ผลที่ได้รับ
4	แผนการณรงค์ 4.1 เติมน้ำมันรถในเขต ค. อุ้งฉาง	1. เพื่อให้ชาวบ้านในพื้นที่ เกิดความตื่นตัวในการ อนุรักษ์น้ำมันของตนเอง 2. เพื่อประสานภาคีความ ร่วมมือ 3. เพื่อสร้างความสามัคคีใน ชุมชน	1. คณะกรรมการ 2. เกษนนำชุมชน 3. คณะครู 4. เยาวชน, นักเรียน 5. ข้าราชการในพื้นที่ รวม 300 คน	- จัดทำป้ายเพื่อประกอบการเดิน - เตรียมเครื่องเสียง วัสดุอุปกรณ์ - ประสานงานกลุ่มเป้าหมาย - แห่งขบวนในเขต 3 กลุ่มหมู่บ้าน บ้านเมืองปิง ,บ้านโพหนอง,บ้าน อุ้งฉาง	11 มิถุนายน 2546	1. ชาวบ้านเกิดความตื่นตัว ในการร่วมมือกันอนุรักษ์ ทรัพยากรน้ำมันตนเอง 2. เกิดภาคีความร่วมมือใน พื้นที่ในการที่จะร่วมกัน ทำงานต่อไป 3. เกิดความสามัคคีขึ้นภายใน หมู่คณะ 1. คณะกรรมการได้สรุปการ ทำงานวิจัยแบบมีส่วนร่วม และได้เข้าเฝ้าพบปะ ของคนเองในการทำงาน และการจัดการทรัพยากร ในชุมชนอย่างมีเป้าหมาย เพื่อเป็นผลประโยชน์ ชุมชนของตนเองรวมถึง รูปแบบการพัฒนาตนเอง ตาม
5	แผนการสรุปการทำงาน วิจัยโครงการทางเลือก และรูปแบบการจัดการ ทรัพยากรประมงกลุ่มน้ำ หนองอุดรธานี	1. เพื่อรวบรวมข้อมูลและ เสนอผลการศึกษาวิจัย ตลอดระยะเวลาในการ ดำเนินงาน เริ่มตั้งแต่เดือน ตุลาคม 2544 – ตุลาคม 2547 2. เพื่อร่วมกันหาแนวทาง และรูปแบบในการขยาย เครือข่ายแบบสร้างภาคีใน การอนุรักษ์หนองหาน	1. คณะกรรมการกลุ่มอนุรักษ์ ร่วม กับทีมงานวิจัย	- จัดเวทีเสวนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อให้ได้ข้อมูลเพิ่มเติม	ตุลาคม 2546 – กันยายน 2547	

จากแผนและแนวทางในการปฏิบัติงานที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของชุมชนทุกขั้นตอนเพื่อปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับการปฏิบัติงานอย่างเป็นรูปธรรม และผลเนื่องจากการทำงานร่วมกันระหว่างทีมวิจัยและชุมชนจึงทำให้เกิดผลของการปฏิบัติการดังนี้ คือ

1. เกิดกลไกการทำงานและความร่วมมือในระดับตำบล

1.1 จากการที่ทีมวิจัยร่วมกับอาสาสมัครวิจัย ได้จัดประชุมกลุ่มย่อยเป็นรายหมู่บ้าน โดยมีกลุ่มเป้าหมายที่เข้าร่วมคือ ผู้ใหญ่บ้าน อบต. ปราชญ์ชาวบ้าน กลุ่มแม่บ้าน ชาวบ้านที่สนใจ เวทีละประมาณ 10 - 15 คน มีประเด็นเนื้อหาที่พูดคุยในกลุ่มคือเรื่อง สภาพพื้นที่ฟูระบบนิเวศลุ่มน้ำ พันธุ์พืช พันธุ์นก พันธุ์ปลา วิถีชีวิต สภาพพื้นที่ ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากอดีตถึงปัจจุบัน จะเห็นได้ว่า กลุ่มเป้าหมายที่เข้าร่วม ได้ร่วมกันแสดงความคิดเห็นอย่างหลากหลายทุกคนตระหนักถึงการมีส่วนร่วม โดยทีมวิจัยได้นัดเวทีกลุ่มย่อยในทุกกลุ่มหมู่บ้าน จากนั้นมีการประชุมกลุ่มใหญ่ โดยมีกลุ่มเป้าหมายที่เข้าร่วมเป็นตัวแทนจากทั้ง 3 กลุ่มหมู่บ้านประกอบด้วย กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน อบต. กลุ่มประมง ครู เขาวชน ปราชญ์ชาวบ้าน กลุ่มแม่บ้าน จำนวน 50 คน ที่ประชุมได้ร่วมกันแสดงความคิดเห็นอย่างหลากหลายในการที่จะแก้ปัญหาระบบนิเวศลุ่มน้ำร่วมกัน โดยมีประเด็นพูดคุยดังนี้

1. องค์การที่ดูแล ที่ประชุมมีความเห็นร่วมกันว่าควรจะมีหลากหลายในเรื่องของสัดส่วนคณะกรรมการ โดยมีข้อสรุปคือ ให้มีตัวแทนหมู่บ้านละ 5 คนจาก ผู้ใหญ่บ้าน ๑ ละ 1 คน, ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ๑ ละ 1 คน, อบต. 1 คน, ผู้นำไม่เป็นทางการ 1 คน, ประมง 1 คน ทั้งหมด 11 หมู่บ้าน รวม 55 คน หลังจากนั้นที่ประชุมได้ร่วมพิจารณาความเหมาะสม ในตำแหน่งและบทบาทของแต่ละคน เพื่อกำหนดโครงสร้างการทำงาน ซึ่งมีฝ่ายต่าง ๆ คือ

- ที่ปรึกษา มาจาก หัวหน้าส่วนราชการ นายอำเภอ ปลัดอำเภอ สาธารณสุขอำเภอ ประชาคมอำเภอ ครู เจ้าคณะตำบล กำนัน อาจารย์จากสถาบันราชภัฏอุดรธานี

- ประธาน 1 คน รองประธาน 2 คน เลขานุการ 3 คน เภรัญญิก 3 คน ประชาสัมพันธ์และฝ่ายตรวจสอบ 13 คน ได้มาจากตัวแทนทั้ง 3 กลุ่มหมู่บ้านซึ่งมีความรู้ความเข้าใจทางการเงิน (เคยเป็นเหรียญหมู่บ้าน) ฝ่ายประชาสัมพันธ์ได้มาจากผู้ใหญ่บ้านทุกหมู่บ้าน ซึ่งเป็นผู้คอยให้ข้อมูลข่าวสารทางหอกระจายข่าวและเป็นผู้ประกาศข่าวประจำหมู่บ้าน

2. กฎระเบียบการฟื้นฟูระบบนิเวศลุ่มน้ำ ที่ชุมชนได้แลกเปลี่ยนแนวทางการอนุรักษ์ฟื้นฟูระบบนิเวศลุ่มน้ำมีกฎระเบียบ ข้อบังคับในการอนุรักษ์พันธุ์ปลาดังนี้

2.1 ห้ามดักลูกปลาทุกชนิดในบริเวณลุ่มน้ำหนองหาน เหตุผล เพื่อให้จำนวนลูกปลาและพันธุ์ปลาเพิ่มขึ้นในทุก ๆ ปี

2.2 เครื่องมือจับปลาทุกชนิดให้มีขนาดตั้งแต่ 3.5 ซม.² ขึ้นไปยกเว้นสะดุ้งและแห เหตุผล หากใช้เครื่องมือจับปลาที่มีความถี่ของตาข่ายเล็กกว่านี้จะทำให้ถูกปลาสูญพันธุ์ ในส่วนสะดุ้งและแห เป็นเครื่องมือที่มีการหากินในบริเวณจำกัด จึงได้รับการยกเว้น

2.3 ห้ามปิดปากคอสะพาน ลำห้วย ท่อระบายน้ำคันตุคินตลอดปี เหตุผลช่วงฤดูการวางไข่ปลาจะขึ้นมาวางไข่ในที่ราบสูง (น้ำขุ่นหรือน้ำแอ่ง) หากมีการปิดปากคอสะพานจะทำให้ปลาไม่สามารถวางไข่ได้

2.4 ห้ามใช้ไฟฟ้าช็อตปลาทุกชนิดทั้งในและนอกบริเวณหนองหาน เหตุผล นับเป็นการทำลายทั้งปลาตัวเล็กและตัวใหญ่ โดยไม่มีความจำเป็น ถือเป็นการสูญเสียบ่อยมาก

2.5 ห้ามใช้เครื่องมือจับปลาที่บริเวณปากคอสะพาน ถึง ลำห้วยหัวเลิง เหตุผล ปลาไม่สามารถวางไข่ในบริเวณพื้นที่ทำการเกษตรของชุมชน

2.6 ห้ามจับปลาและยิงนกทุกชนิด ในบริเวณลุ่มน้ำหนองหาน เหตุผล เพื่อไม่ให้เกิดการสูญพันธุ์และเพื่อรักษาระบบนิเวศน์ให้เกิดความสมดุล

ทั้งนี้คณะกรรมการได้เสนอทางการในการป้องกันไม่ให้เกิดการกระทำผิดกฎระเบียบโดยเสนอให้มีราคาที่ปรับ 1,000 บาท ที่ประชุมให้ความเห็นชอบร่วมกัน

ซึ่งการได้มาซึ่งกฎระเบียบในแต่ละข้อ คณะกรรมการตัวแทนองค์กรชุมชน จะพูดคุยกันถึงเหตุผล และความเป็นไปได้ในการที่จะร่วมกันปฏิบัติให้เกิดเป็นรูปธรรมเพื่อให้เกิดการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรลุ่มน้ำหนองหาน โดยมีวิธีการได้มาซึ่งกฎระเบียบ มีการจัดประชุมรายหมู่บ้าน หมู่บ้านละ 1 ครั้ง จากนั้น ได้นำข้อเสนอของแต่ละหมู่บ้านมาพิจารณาร่วมกันในที่ระดับตำบล เพื่อให้เกิดการยอมรับและยึดถือเป็นแนวทางปฏิบัติร่วมกัน

บทบาทของคณะกรรมการกลุ่มอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรลุ่มน้ำหนองหาน ต.ลุ่มจาน

1. ประสานงานกลุ่มเป้าหมายในหมู่บ้าน เพื่อให้เกิดเวทีพูดคุยเสวนาแลกเปลี่ยนแนวทางการอนุรักษ์ลุ่มน้ำหนองหาน
2. สอดส่องดูแลให้ผู้มาใช้ประโยชน์จากหนองหานปฏิบัติตามกฎระเบียบ
3. ประชาสัมพันธ์ทางหอกระจายข่าว เพื่อรณรงค์กระตุ้นจิตสำนึกให้ชาวบ้านทุกคนเกิดการหวงแหนทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่
4. ตรวจสอบ ติดตามประเมินผล การดำเนินกิจกรรม เพื่อแก้ไขปรับปรุงกระบวนการทำงานให้ชัดเจนขึ้น

หลังจากที่คณะกรรมการได้ปฏิบัติภารกิจร่วมกัน ส่งผลให้เกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ลุ่มน้ำหนองหาน ในขณะเดียวกันคณะกรรมการก็มองว่าเรื่องการอนุรักษ์ลุ่มน้ำหนองหาน ไม่ควรจะเป็นความรับผิดชอบของคนเพียงบางกลุ่ม ควรจะสร้างจิตสำนึกให้กับทุกคนในชุมชน ได้เล็งเห็นถึงความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติให้คงอยู่ ดังนั้นในการมีเวทีในระยะหลังจะมีกลุ่มแม่

บ้าน ผู้สูงอายุ, เยาวชน มาร่วมในเวทีการพูดคุย ค่อย ๆ ขยายผลไปอย่างต่อเนื่องเพราะคณะกรรมการเห็นว่ากระบวนการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ลุ่มน้ำหนองหาน น่าจะเกิดจากความร่วมมือร่วมใจจากทุกคนในหมู่บ้าน

1.2 เป็นการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นร่วมกันระหว่างกลุ่มชาวประมงในตำบลอุ่มจาน จำนวน 11 หมู่บ้าน ซึ่งมีชาวประมงเข้าร่วมแลกเปลี่ยนในเวทีแต่ละหมู่บ้านๆ ละ 10-15 คน รวมทั้งหมด 50 คน ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้การศึกษาระบบนิเวศและการให้ข้อมูลจากการศึกษาข้อมูลเบื้องต้นของการวิจัย เพื่อชี้ให้เห็นว่าในอดีตหนองหานเป็นอย่างไร และปัจจุบันเป็นอย่างไร รวมถึงประโยชน์ในการใช้หนองหานเป็นอยู่อาศัยของชุมชน ทำไมจึงได้มีการจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ ทำไมต้องมีกฎ ระเบียบ ข้อบังคับ การให้เหตุผลและการแลกเปลี่ยน รวมถึงรูปแบบในการรักษาความสมดุลของระบบนิเวศ ชาวประมงได้เห็นคุณค่าของหนองหาน "หนองหานเป็นอยู่อาศัย น้ำของหมู่เฮาละ" "เดี๋ยวนี้ ปลาหายไปหลายเผื่อ" ชาวประมงเห็นด้วยกับกฎระเบียบ ทำให้มีปลามากขึ้น โดยเฉพาะลูกปลา "ลูกปลา ลูกคอกหลายขึ้นครับ" "ปลาจากบ้านเดิมมันมาหาเฮาหลายอยู่ในสนมพงหญ้า" (บ้านเดิมเป็นหมู่บ้านติดหนองหาน ทำการประมงมากเช่นกัน) แต่มีปัญหาที่ทำน้ำของบ้านคอนคงที่มีสนมพงหญ้างานวนหนาแน่น จนไม่สามารถนำเรือออกได้ จะต้องรอให้ลมพัดออกไปบ้าง และในบางครั้งชาวบ้านต้องมาช่วยกันเรือสนมพงหญ้าออกเพื่อให้มีทางเดินเรือ "เกิดปัญหานี้แบบนี้ทำอะไร" "ช่วยกันเอาออกพอมีทางเอาเรือออกไปหาปลากลางหนองหาน" จริงๆ แล้วส่วนหนึ่งของการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในการทำมาหากินก็ยังคงต้องให้ความร่วมมือซึ่งกันและกันในการเอาสนมพงหญ้าออกโดยขนย้ายขึ้นมาไว้บนคันคูดิน จะทำกันเฉพาะช่วงฤดูที่มีสนมพงมากประมาณเดือน มีนาคม- มิถุนายน ของทุกปี

อย่างไรก็ตามในการลงกลุ่มย่อยกับชาวประมงจะเห็นได้ว่าชาวประมงเห็นประโยชน์จากการใช้หนองหานในการจับปลา หาผัก และพืชอื่นๆ รวมถึงเพื่อทำการเกษตร เพื่อขายและไว้กินในครอบครัว เป็นทางหนึ่งที่จะช่วยในการลดค่าใช้จ่าย การให้ความร่วมมือในการช่วยกันดูแลตามกฎ ระเบียบของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติลุ่มน้ำหนอง ที่ผู้นำได้มีการประชาสัมพันธ์ทางหอกระจายข่าว " มีเหมือนกันบางคนยังลักลอบจับนกกอยู่ ไม่ได้ยิงแต่ใส่เบ็ด" แสดงให้เห็นว่ามีการสอดส่องตรวจสอบกันอยู่ในชาวประมง และกับคนที่อาศัยหนองหาน ชาวประมงบอกว่าตอนนี้ลูกปลามีมากขึ้น สามารถจับปลาตัวใหญ่ได้ มีปลาโคเคยจับได้ตัวหนึ่งหนักประมาณ 10 กิโลกรัม และตอนนี้ยังเห็นนกกอพยพหลายชนิดมาอาศัยอยู่มากกว่าเดิม เห็นนกแปลกๆ ที่ไม่เคยเห็น เช่น นกเหยี่ยว นกกา เพราะหนองหานมีความเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีอาหารที่ดีที่อาศัยอยู่ในสนมพงหญ้านั่นเอง นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งอาหารของปลาอีกด้วย

ชาวประมงกลุ่มต่างๆ ทั้ง 11 หมู่บ้าน ได้เข้าใจและตระหนักในการดูแลหนองหาน ช่วยกันให้ข้อมูลในอันที่จะเป็นประโยชน์ต่อคณะกรรมการในการตรวจสอบ ว่ากล่าวตักเตือน หรือ สอดส่องดูแลช่วยกัน คนที่ทำผิดก็เกิดความละอาย เพราะชาวบ้านจะตักเตือนกันก่อนอย่างน้อยก็ 2-3 ครั้งก่อนที่จะมีการปรับไหมกัน จะเห็นว่าตามคอนจะมีชาวประมงกลุ่มหนึ่งประมาณ 15 ครอบครัว มาอาศัยอยู่บนคอนและทำการประมงอย่างเดียว จับปลาได้จะทำปลาแห้ง ปลาจ้ำ ปลาต้ม และขายปลาให้พ่อค้าคนกลางที่มารับทุกวัน ในฤดูน้ำมากในเดือนตุลาคม - พฤศจิกายน จะอพยพขึ้นบกเพราะน้ำจะท่วมคอนที่อยู่ในหนองหาน เมื่อน้ำลงก็จะมาอาศัยคอนทำการประมงเช่นเดิม

ชาวประมงยังบอกอีกว่า หากมีการพัฒนาฟื้นฟูหนองหาน ควรมีการรื้อสนมออก คำว่ารื้อของชาวบ้านเป็นการรื้อเป็นบางส่วน ไม่ใช่การขุดลอกเช่นดังที่รัฐมักทำตามหนองสาธารณะต่างๆ "รื้อออกเป็นบางส่วน ทำคลองแก้มลิง เพื่อให้เดินเรือได้ แต่ไม่ใช่เอาสนมออกทั้งหมด" และยอมรับว่ากฎ ข้อบังคับบางอย่างทำได้บางอย่างก็ทำไม่ได้ เช่น การจับปลายังใช้คางที่ต้องห้ามอยู่ แต่ก็ดีกว่าไม่มีกฎใดๆ เลย ชาวบ้านในตำบลอุ่มจานจะอาศัยหนองหานเพื่อเป็นแหล่งอาหารบริโภค เวลาอยากกินปลาก็จะไปหาปลาในหนองหาน เวลาอยากกินผักก็จะไปเก็บผักที่หนองหาน ไม่ได้ทำเป็นอาชีพหรือเพื่อขายอย่างเดียว มีชาวบ้านบางคนสามารถเก็บมาขายได้วันละ 100-200 บาท ทุกๆ ครั้งที่มีการเก็บเพื่อการค้าขาย คนในตำบลอุ่มจานจะให้ความสำคัญกับหนองหานและช่วยกันดูแลเพราะเป็นแหล่งทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์แห่งหนึ่งของพื้นที่ชุ่มน้ำในอีสานตอนบนที่มีความสมบูรณ์ในระบบนิเวศและความหลากหลายทางชีวภาพ

2. มีการพัฒนาศักยภาพคณะกรรมการกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติลุ่มน้ำหนองหาน

ได้มีการประชุมปรึกษาแลกเปลี่ยนผลจากการนำกฎ ระเบียบ ข้อบังคับ และมีการปักป้ายในเขตตำบลอุ่มจานจำนวน 5 ป้าย ตามทำเรื่องฉุกเฉินสำคัญในเขตตำบลอุ่มจานรอบลุ่มน้ำหนองหาน เพื่อให้ชุมชนได้ตระหนักถึงการอนุรักษ์ฟื้นฟูลุ่มน้ำหนองหาน จึงมีข้อสรุปร่วมกันว่า คณะกรรมการควรมีการจัดการที่เป็นตัวอย่างให้เห็นว่า ระเบียบข้อบังคับมีการใช้ได้จริง "เชือดไก่ให้ลิงดูเสียบ้าง" หากใครทำผิดต้องมีการลงโทษจริงๆ เพื่อไม่ให้ใครพูดได้ว่าคณะกรรมการไม่กล้าทำอะไร ดังนั้นจึงมีการปฏิบัติกันอย่างจริงจัง มีการตั้งเวรยามสอดส่องเฝ้าระวัง และได้มีการจับปรับกันจริงๆ 1 ราย ปรับจำนวน 1000 บาท ทำให้ชาวบ้านไปทั่วชุมชนรวมถึงชุมชนข้างเคียงด้วย จากนั้นคณะกรรมการได้มีการสรุปบทเรียนและค้นหาวิธีการอื่นๆ เพื่อจะเป็นการเรียนรู้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน พร้อมกับการพัฒนาการปรับปรุงแก้ไขหาความเหมาะสมของกฎข้อบังคับให้มีความเหมาะสมกับชุมชนของตนเอง

นอกจากนี้ในเดือนกันยายน 2547 ได้มีการศึกษาดูงานเปิดโลกทัศน์กว้างขึ้น มีการเดินทางไปแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับองค์การบริหารส่วนตำบลบึงโขงหลง จังหวัดหนองคาย ที่เป็นหนอง

น้ำขนาดใหญ่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ทางกายภาพ และระบบนิเวศน์ และถูกประกาศเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำระดับนานาชาติ ตามกฎของแรมซาร์ (Ramsar Site) การศึกษาครั้งนี้ได้มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์และปัญหารวมถึงความพยายามของ อบต. บึงโขงหลงในอันที่จะแก้ไขปัญหานั้นๆ การพัฒนาบึงโขงหลงมีอยู่ 2 ส่วน ส่วนหนึ่งพัฒนาเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ และส่วนหนึ่งที่อยู่ในเขตชุมชนได้พัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีรูปแบบไม่แตกต่างอะไรกับเมืองพัทยา ถึงแม้ว่าจะพยายามจัดเป็นแหล่งท่องเที่ยวในเชิงอนุรักษ์แต่รูปแบบวิธีการจัดการในระยะเริ่มต้นเกิดจากบุคคลภายนอกขาดการมีส่วนร่วมกับชุมชนท้องถิ่น จึงทำให้เกิดผลเสียหลายๆ อย่างในเรื่องความสมดุลทางธรรมชาติ ระบบนิเวศน์ และการจัดการที่ไม่เป็นธรรมกับทรัพยากรธรรมชาติ หากแต่ยังมีข้อดีอยู่ที่ยังมีอีกส่วนหนึ่งของบึงโขงหลงที่เป็นเขตอนุรักษ์และประกาศเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ (Wetland) ระดับนานาชาติ จึงทำให้ยังคงมีพืช สัตว์ และนก ที่มีการดำรงอย่างธรรมชาติ แต่ในส่วนของบึงที่อยู่ในชุมชนและทำเป็นแหล่งท่องเที่ยว อบต. ได้พยายามจะจัดให้เป็นระบบและให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชน

การศึกษาและดูงานครั้งนี้ทำให้กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติลุ่มน้ำหนองหานได้มีความเข้าใจในการจัดการลุ่มน้ำของตนเองมากขึ้น รวมถึงหากคิดจะทำเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ก็ต้องเป็นการจัดการโดยชุมชนและเน้นถึงประโยชน์ของชุมชนที่ควรจะได้รับเป็นหลักสำคัญ “คนภายนอกมาจัดการเปิดเป็นแหล่งท่องเที่ยวจะทำให้ชุมชนเสียผลประโยชน์ เราควรมีการจัดการกันเองภายในชุมชน และเพื่อประโยชน์ของชาวบ้านด้วย” คณะกรรมการหลายๆ คนแสดงความคิดเห็นออกมา เจ้าคณะตำบลที่เดินทางไปร่วมการศึกษาดูงานและเป็นหนึ่งในทีมวิจัยได้พูดในที่ประชุมว่า “แต่ก่อนเราอยากทำหนองหานให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว เช่นเดียวกับสภาพของบึงโขงหลงส่วนที่ทำในปัจจุบัน เป็นหนองน้ำสะอาด อยากมีหาดทรายยื่นลงไปหนองหาน มีเรือ คล้ายกับหาดพัทยา แต่พอได้มาทำงานวิจัย ศึกษาเรียนรู้ถึงระบบนิเวศน์ เริ่มเข้าใจ คำว่านิเวศน์ หมายถึง ความสมดุลทางธรรมชาติที่จะต้องมีความหลากหลายทางชีวภาพเพื่อให้ นก ปลา สัตว์ และพืช ต่างๆ ได้อยู่ด้วยกัน” “หากจะทำอะไร ก็คงไม่ทำในหนองหาน จะทำนอกฤดูคันดิน” หลายๆ คนที่ไปดูงานมองว่าควรปล่อยให้ไปตามธรรมชาติไม่ควรมีการเปลี่ยนแปลงอะไรเพราะกลัวจะไม่มีที่ทำมาหากินของชาวบ้าน และบางคนมองว่าถ้าจะมีการเปลี่ยนแปลงก็ควรมีการแบ่งโซนและจัดทำให้เหมาะสมกับความต้องการของชุมชน ควรมีการแบ่งโซนในการอนุรักษ์พันธุ์ปลา พันธุ์นก พันธุ์พืช และพันธุ์สัตว์ นอกจากนี้ยังพูดถึงการจัดตั้งสหกรณ์ปลาที่มีการทำโดยชุมชนเป็นผู้จัดการไม่ผ่านระบบพ่อค้าคนกลาง แต่ก็แค่เป็นแต่เพียงข้อเสนอและแนวคิดในที่ประชุมสรุปการดูงานเท่านั้น “การจัดการอนุรักษ์หนองหานเราควรมีการขยายแนวคิดและสร้างเครือข่ายหรือไม่” จึงเป็นคำถามที่กลุ่มอนุรักษ์จะต้องคิดและหาวิธีการดำเนินการต่อเพื่อให้ชุมชนอื่นๆ ในรอบลุ่มน้ำหนองหานได้มีการวางแผนและจัดการทรัพยากรธรรมชาติและทุกคนที่ได้ใช้ประโยชน์ควรมีส่วน

ร่วมในการจัดการนี้ และเพื่อประโยชน์ของลูกหลานในอนาคต ถ้าเช่นนั้นหากมีโครงการขยายแนวคิดและสร้างเครือข่ายใครจะเป็นตัวแทนในการเดินหน้าเรื่องนี้ ได้เกิดอาสาสมัครและพร้อมที่ทำงานต่อไปร่วม และเป็นคณะกรรมการในกลุ่มอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติลุ่มน้ำหนองหาน 2 คน คือ นายสุจินต์ สุขารมย์ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านบ้านอุมจาน และ นายอนงค์ ยุทธกล้า ผู้ใหญ่บ้านบ้านคูนกลาง แต่อย่างไรก็ตามการทำงานร่วมกับชุมชนอื่นๆ ตัวแทนหรืออาสาสมัครก็ยังคงการที่เลื่องเพราะการทำงานขยายเครือข่ายรอบๆ ชุมชนมีมากกว่า 30 ชุมชน ถือว่าเป็นงานหนักพอควรในอันที่จะสร้างจิตสำนึกหรือหาแนวคิดร่วมกันในการรักษาพัฒนาฟื้นฟูลุ่มน้ำหนองหาน

นอกจากจะมีการศึกษาดูงานแล้ว ยังมีการให้การอบรม แลกเปลี่ยน เรียนรู้ร่วมกับนักวิชาการ และวิทยากรภายนอก ในเรื่องเกี่ยวกับกฎหมายเบื้องต้นเกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และสิทธิชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งได้รับการอนุเคราะห์จากอาจารย์ภาควิชาวิทยาศาสตร์และสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี อาจารย์สันติภาพ ศิริวัฒนไพบูลย์ และ คุณสุวิทย์ กุหลาบวงศ์ นักพัฒนาอิสระ เป็นการชี้ให้คณะกรรมการและผู้เข้ารับการอบรมได้ทราบถึงประโยชน์และสิทธิอันชอบธรรมของชุมชนในอันที่จัดการทรัพยากรธรรมชาติลุ่มน้ำหนองหานซึ่งถือว่าเป็นหนองน้ำขนาดใหญ่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ที่สุดแห่งหนึ่งในภาคอีสานตอนบน ในการอบรมครั้งนี้เป็นการย้ำเตือนให้ทราบว่า การจัดตั้งกฎ ระเบียบ ข้อบังคับ ของชุมชนในอันที่จะรักษาลุ่มน้ำหนองหานเป็นสิทธิอย่างหนึ่งในการจัดการแต่หากจะทำการใดๆ ก็ควรมีประชาพิจารณ์ในระดับชุมชนก่อน การอบรมมีการบรรยายและซักถามประเด็นและปัญหาที่ต้องการทราบแต่เวลาในการให้การอภิปรายในแต่ละท่านวิทยากรน้อยเกินไป และยังมีวิทยากรจากกรมการประมงและฝ่าย ซึ่งได้นำเสนอโครงการการทำฝาย และการแผนของการทำฝายในกลุ่มน้ำหนองหาน รวมถึงการจัดสรรงบประมาณในการขุดลอก จึงทำให้เกิดกระแสสวนทิศทางการแก้ไขเรื่องเดียวกัน ภาคนโยบายของรัฐทำให้ชาวบ้านหลีกเลี่ยงไม่ได้หากจะมีการกระทำใดๆ ในลุ่มน้ำหนองหาน เป็นสิ่งที่ควรตั้งข้อสังเกตในการอบรมที่มียุทธศาสตร์จะสามารถกำหนดหรือประเด็นในการอบรมให้ชัดเจนและมีรูปแบบของการสัมมนาในลักษณะของการแลกเปลี่ยนหรือการป้อนคำถามมากกว่าการจะให้ชาวบ้านมานั่งฟังอย่างเดียว ผู้เข้าอบรมเป็นกลุ่มอนุรักษ์ราวประมาณ 40 คน ใช้เวลาในการอบรม 1 วัน ในการอบรมครั้งต่อไปอาจจะพิจารณาการใช้สื่ออาจจะเป็นอีกวิธีหนึ่งในการให้ความรู้กับชุมชนประกอบกับการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ความคิดเห็นและประสบการณ์

3. การฟื้นฟูระบบนิเวศลุ่มน้ำหนองหาน

ได้มีการประชาสัมพันธ์กิจกรรมทั้งภายในและภายนอกพื้นที่ของตำบลอุมจาน เพื่อให้ชุมชนได้เข้าใจการอนุรักษ์ฟื้นฟูลุ่มน้ำหนองหาน และเป็นการให้ความร่วมมือซึ่งกันและกันในการสอดคล้องความเป็นไปได้ในการใช้กฎ ระเบียบ ข้อบังคับต่างๆ ในชุมชนตามที่มิปายประกาศ

รอบๆ หนองหานในเขตตำบลอุ่มจาน จำนวน 5 ป้าย (รายละเอียดของกฎระเบียบในภาคผนวก) นอกจากนี้ยังมีการประชาสัมพันธ์ทางสถานีวิทยุ และทำหนังสือเรียนให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้รับทราบข้อมูลเหล่านี้ด้วย คณะกรรมการทั้ง 55 คนได้มีการแบ่งเขตกันเฝ้าระวังพื้นที่ลุ่มน้ำหนองหานในตำบลอุ่มจาน เพื่อไม่ให้บุคคลทั้งภายในและภายนอกทำผิดกฎ ข้อบังคับ จะเห็นได้ว่าการทดลองนี้ทำให้คนในชุมชนเกิดความตระหนักในการที่จะรักษาลุ่มน้ำหนองหานของตนเองเพื่อเป็นแหล่งอาหารในชุมชน รวมถึงมีการประชาสัมพันธ์ทางหอกระจายข่าวทุกหมู่บ้านทำให้เรื่องนี้แพร่ขยายไปจากชุมชนหนึ่งไปสู่อีกชุมชนหนึ่ง จากการพูดคุยและซักถามถึงความรู้สึกของแม่บ้านที่วัดบ้านคอนกลาง “แม่ทราบไหมว่ามีกฎ ระเบียบ ข้อบังคับ และมีการติดป้ายประกาศรอบหนองหานในเขตตำบลของเรา” “รู้ ก็ดีนะ ได้ฟังผู้ใหญ่บ้านประกาศทุกเช้าจนจำได้มีกฎอะไรบ้าง” “เห็นคนหาปลาว่าก็ดีคนภายนอกจะได้รู้ว่าอะไรควรอะไรไม่ควร” “ดี มีกฎดีกว่าไม่มี” “สภาพต่างๆ ของอาหารดูมีมากขึ้น แต่สนม พงษ์อำมากเกินไป จะจัดการกันอย่างไร” ความจริงชุมชนมีทางออกหลายทาง บ้างก็บอกว่าตัดคลองขอยออกจากคูดิน บ้างก็บอกว่าทำคลองไส้ไก่ บ้างก็บ้างว่าขุดคลองแก้มลิง แต่อย่าทำให้มันเหมือนบึงอื่นๆ นะ แต่บางคนก็บอกว่าได้ออกให้หมดเลย ให้มีแต่น้ำเหมือนสมัยก่อน หลายๆ เสียงแต่ก็ยังไม่มีการทำอะไร ข่าว่าทางรัฐมีงบประมาณที่จะมาขุดลอกคลองแถวบ้านคอนเงินในต้นปี 2548 ซึ่งจะต้องกระทบต่อภาคเกษตรกรรมที่ทำนาปีอย่างแน่นอน ชุมชนจะคิดและแก้ไขอย่างไร

4. การเดินรณรงค์ในเขตตำบลอุ่มจาน

เป็นรูปแบบและวิธีการอย่างหนึ่งในการสร้างความสนใจและความตื่นตัวในการอนุรักษ์ลุ่มน้ำหนองหาน และเป็นการสร้างภาคีความสามัคคีในชุมชนและองค์กรอื่นๆ ทั้งภายในและภายนอกชุมชนซึ่งมีการดำเนินกิจกรรมนี้จัดทำในเดือนมิถุนายน 2546 ผู้เข้าร่วมในการเดินรณรงค์มีคณานักเรียนโรงเรียนมัธยมและโรงเรียนประถมในเขตตำบล

อุ่มจาน คณะครูอาจารย์ เยาวชนในชุมชน คณะกรรมการกลุ่มอนุรักษ์ แกนนำ แม่บ้าน และข้าราชการในพื้นที่ ผู้เข้าร่วมมากกว่า 300 คน กิจกรรมนอกจากจะมีการถือป้ายเขียนด้วยถ้อยคำเน้นถึงการอนุรักษ์หนองหานแล้ว ยังมีการประกวดคำกลอนเกี่ยวกับการอนุรักษ์หนองหาน มีการปลูกต้นไม้ร่วมกันรอบหนองหานบนคูดิน เริ่มเดินจากชุมชนตำบลอุ่มจานไปรอบๆ ทุกหมู่บ้านใน 11 หมู่บ้าน และมารวมกันที่ท่าเรือหัวคอนคง มีการเดินทั้งทางเท้าและใช้รถยนต์ในการกระจายเสียงรณรงค์ สร้างความร่วมมือและเข้าใจในชุมชนได้ในระดับหนึ่ง มีการสรุปบทเรียนร่วมกันว่าหากจะมีการเดินรณรงค์อีกในครั้งต่อไปควรทำให้ใหญ่กว่านี้ และควรมีการขยายไปสู่ตำบลอื่นๆ ด้วย เพื่อเป็นการประกาศเขตอนุรักษ์ในการจัดการทรัพยากรประมงลุ่มน้ำหนองหานมากขึ้น

ผลที่ได้จากการปฏิบัติในกิจกรรมต่างๆ นั้น ได้มีการนำมาสรุปบทเรียนร่วมกันในเดือนตุลาคม 2547 ที่ศาลาวัดบ้านอุ่มจาน ตำบลอุ่มจาน ร่วมกับคณะกรรมการกลุ่มอนุรักษ์ฯ จำนวน .

ประมาณ 50 คน เพื่อวางแผนการขยายเครือข่ายและการสร้างภาคีในระดับตำบล ในอันที่จะพัฒนาและฟื้นฟูลุ่มน้ำหนองหาน จึงมีการทำโครงการต่อเนื่องเพื่อเสนอขอเงินทุนในการทำโครงการขยายแนวคิดนี้ไปยังชุมชนอื่นๆ รวมถึงการพูดถึงการพัฒนาโครงการเพื่อเป็นแผนในการพัฒนาลุ่มน้ำหนองหานในระดับตำบลโดยให้องค์การบริหารส่วนตำบลลุ่มงานจัดทำแผนและตั้งงบประมาณตามหมวดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในระดับตำบล "ผมอยากจะทำแผนเป็นหลักสูตรการศึกษาระบบนิเวศของหนองหานในโรงเรียนทุกโรงเรียนระดับตำบลทุกหมู่บ้าน" นายกองค์การบริหารส่วนตำบลลุ่มงานได้คิดที่จะทำเรื่องนี้ ในปีงบประมาณ 49 ในที่ประชุมเห็นว่าบางกฎ ข้อบังคับควรมีการเพิ่มเติมอีกอย่างหนึ่ง ก็คือถ้ามีการห้ามจับลูกปลาก็ควรมีการห้ามแหขนาดสานดีกว่าวาง และสะอึก ลงหาปลาในหนองหานด้วย ซึ่งคงมีการเพิ่มข้อนี้ด้วย

การวิจัยโครงการทางเลือกและรูปแบบในการจัดการทรัพยากรประมง ลุ่มน้ำหนองหาน อุครธานี ได้พบว่าการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศของลุ่มน้ำก่อให้เกิดความเสียหายจากน้ำท่วมขังพื้นที่ทำเกษตรกรรม ทรัพยากรประมง ปลานก ศัตรูหน้าดิน รวมถึงพืชพันธุ์ ธัญญาหาร ลดลง แต่วิถีชีวิตของผู้ใช้ลุ่มน้ำเป็นอยู่ชั่วอู่ไม่ได้เปลี่ยนไป ยังคงต้องอาศัยการทำหากินกับหนองหานต่อไปในการจับปลา หาผัก อื่นๆ เพื่อเป็นรายได้ในครอบครัว แม้ว่าจะต้องหาลำบากกว่าแต่เก่าก่อนก็ตาม การจัดบุญประเพณีตามความเชื่อดั้งเดิมก็ยังมีการทำอยู่ งานวิจัยครั้งนี้ได้ก่อให้เกิดกลไกในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในหนองหาน มีการให้ความร่วมมือในระดับตำบล การตั้งกฎระเบียบในการอนุรักษ์หนองหาน การฟื้นฟูระบบนิเวศ การเสวนา การแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการศึกษาดูงาน การจัดงานสืบทอดชะตาหนองหานเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้กับผู้ล่วงลับในหนองหาน และเป็นการแสดงความเคารพที่ยังคงมีหนองหานให้เป็นที่ทำหากิน แนวคิดที่จะขยายผลต่อเนื่องให้ชุมชนอื่นได้รับรู้ข้อมูลหนองหาน การพัฒนาปรับปรุงให้เหมาะสมกับสภาพปัจจุบัน รวมถึงความต้องการของชุมชนที่ต้องรับกับกระแสภายนอก ในการสืบสานวัฒนธรรมและกิจกรรมต่างๆ ที่ชุมชนยังคงถือปฏิบัติคงเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่จะช่วยให้หนองหานดำรงอยู่ในสภาพของพื้นที่ชุ่มน้ำที่อุดมสมบูรณ์ของชุมชนตลอดไป และมีแผนในระดับตำบลที่จะให้หนองหานเป็นหลักสูตรในระดับท้องถิ่นเพื่อรักษาไว้ซึ่งลูกหลานสืบไปในอนาคต

ส่วนที่ 2 ปัญหาและอุปสรรคของการปฏิบัติการ

การศึกษาวิจัยโครงการรูปแบบและทางเลือกในการฟื้นฟูทรัพยากรประมง ลุ่มน้ำหนองหาน อุครธานี ได้พบปัญหาและอุปสรรคในระหว่างปฏิบัติการ ดังนี้คือ

1. ความไม่พร้อมของทีมงานวิจัย หลักจากการมีการเปลี่ยนแปลงหัวหน้าโครงการ อันเนื่องมาจากการเจ็บป่วยอัมพาตของหัวหน้าโครงการ ทำให้ทีมงานวิจัยเกิดความไม่

แน่ใจว่าจะทำการวิจัยต่อไปร่วมกับชุมชนหรือไม่ หรือจะหยุดโครงการหลังจากการศึกษารับทบทวน เป็นเหตุให้เกิดความล่าช้า และต้องเรียนรู้ใหม่

2. การเตรียมการในบางกิจกรรมไม่เป็นไปตามวัตถุประสงค์ เช่น การอบรม ให้ความรู้กับชุมชนในเรื่องของสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อันเนื่องมาจากบางหัวข้อไม่ใช่สิ่งที่ชุมชนต้องการ และเชิญวิทยากรมาบรรยายหลายเรื่องมากเกินไปทำให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมเบื่อ ไม่สนใจเท่าที่ควร บ้างก็นั่งหลับ บ้างก็เดินหนีกลับบ้าน
3. สถานะทางธรรมชาติ เกิดฝนตกในระหว่างการเดินรณรงค์ และระยะทางในการเดินรณรงค์ไกลเกินไปทำให้ ชาวบ้าน และเด็กนักเรียน เหนื่อย "ไกลจัง เมื่อไหร่จะเสร็จเสียที"
4. การประชุมบ่อยๆ ทำให้ชุมชนเบื่อ เพราะพูดถึงแต่เรื่องเก่าๆ ไม่มีสื่อและเทคนิคใหม่ในการทำกิจกรรม นอกจากการจัดเวทีการแลกเปลี่ยน สัมมนา
5. ในการตั้งกฎ ระเบียบ ข้อบังคับ ของกลุ่มอนุรักษ์บางเรื่องไม่สอดคล้องกับความต้องการของคนในชุมชนบางส่วน ทำให้เกิดการลักลอบทำผิดกฎระเบียบ เช่น การห้ามยิงนก เมื่อยิงไม่ได้ ก็ใช้วิธีติดเบ็ดคนก
6. แม้จะมีการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชนกับทีมวิจัย แต่ในบางเรื่องก็ทำให้ไม่เข้าใจตรงกันก่อให้เกิดความขัดแย้ง เพราะไม่มีการเตรียมการก่อนจะมีการทำกิจกรรมบางกิจกรรม ทำให้เสียเวลา และความไม่พอใจ เช่น การศึกษาดูงาน ที่บึงโขงหลง เพราะเป้าหมายและความต้องการไม่เหมือนกัน บางคนอยากจะไปเที่ยวเท่านั้น ไม่ได้มีใจเพื่อจะไปแลกเปลี่ยน และทำให้เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้กลุ่มเป้าหมายเกินจำนวนคนที่กำหนดไว้ เป็นผลต่อการจัดการของทีมวิจัย และบทเรียนที่ต้องมีการแก้ไข
7. ในการจัดการของชุมชนในบางกิจกรรมหากไม่มีทีมวิจัยก็จะไม่มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนกัน จะสังเกตได้ว่าต้องมีการกระตุ้นและติดตามเสมอ และต้องพยายามหากิจกรรมอื่นเพื่อให้ชุมชนได้มีทำงานอย่างต่อเนื่อง
8. ในระหว่างการปฏิบัติการไม่มีสื่อ หรือเอกสารเผยแพร่ เพื่อให้ชุมชนได้ศึกษาเรียนรู้มากกว่าการแลกเปลี่ยนในเวทีการสนทนา เพราะจะเป็นการเปลี่ยนบรรยากาศ และเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งในการถ่ายทอดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน

ปัญหาและอุปสรรคเหล่านี้ไม่ใช่เรื่องที่ไม่สามารถแก้ไขได้ หากแต่เป็นแนวทางในการจัดการและศึกษาร่วมกันเพื่อทำให้เกิดประโยชน์ในการทำงานร่วมกันและเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในอันที่ก่อเกิดการทำกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่องในอนาคต

บทที่ 5

บทสรุปของงานวิจัยโครงการทางเลือกและรูปแบบของการจัดการทรัพยากรประมง ลุ่มน้ำหนอง อุดรธานี

จากการศึกษางานวิจัยโครงการรูปแบบและทางเลือกในการฟื้นฟูทรัพยากรประมงลุ่มน้ำหนองหาน อุดรธานี เริ่มตั้งแต่ปี 2542 มีการศึกษาข้อมูลจากนักพัฒนาอิสระ คุณเกรียงศักดิ์ สุขวาสนะ จนเริ่มทำงานวิจัยกับทีมวิจัยโดยสำรวจข้อมูลเบื้องต้นในเดือนตุลาคม 2545 สิ้นสุดโครงการตุลาคม 2547 ร่วมเป็นเวลานานในการทำงานร่วมกับชุมชน และก่อให้เกิดการจัดการในระดับตำบลที่จะสานงานวิจัยในรูปแบบของงานพัฒนาโครงการเพื่อเป็นประโยชน์ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ลุ่มน้ำหนองหาน สำหรับประเด็นหลักในการทำงานวิจัยได้ศึกษาตามวัตถุประสงค์ ดังนี้คือ

1. การศึกษาสถานการณ์ระบบนิเวศลุ่มน้ำหนองหาน

สถานการณ์ของลุ่มน้ำหนองหาน ในอดีต การดูแลหรือการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำหนองหานต่างคนต่างอยู่ ต่างคนต่างทำมาหากิน ไม่มีผู้นำ ไม่มีองค์กร ตลอดจนไม่มีกฎระเบียบข้อบังคับในการที่จะดูแลและรักษาทรัพยากรและระบบนิเวศลุ่มน้ำหนองหานร่วมกัน ทำให้ระบบนิเวศลุ่มน้ำหนองหานเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัด เช่น พันธุ์ปลาลดลง พันธุ์พืชลดลง ตลอดจนการจัดการระบบการไหลของน้ำไม่สะดวก จากการสอบถาม พบว่าภายในลุ่มน้ำหนองหานเคยมีการปักเขตห้ามจับปลาโดยทางราชการในพื้นที่ ไม่ใช่โดยองค์กรชุมชน จากการที่ทีมวิจัยได้ลงพื้นที่พูดคุยกับแกนนำของชุมชน เช่น ครู อบต. เขาวงคน ผู้ใหญ่บ้าน กลุ่มแม่บ้าน ปราชญ์ชาวบ้าน เพื่อหาข้อมูลและตรวจสอบ ความสนใจร่วมต่อกรณีการศึกษา การฟื้นฟูระบบนิเวศลุ่มน้ำหนองหาน ซึ่งจะเห็นได้ว่าแกนนำดังกล่าว ได้ให้ความสำคัญและสนใจ ที่จะร่วมกันผลักดันให้ชาวบ้านในพื้นที่ได้ร่วมตระหนักถึงปัญหาความเสื่อมโทรมของสภาพระบบนิเวศ / สาเหตุ / ตลอดจนร่วมกันหาแนวทางแก้ไข

หลังจากที่ได้เกิดปัญหาหลังการเปลี่ยนแปลงในปี 2535 ที่มีการสร้างอุโมงค์ไคร้ท ก่อให้เกิดผลกระทบต่างๆ เช่น น้ำท่วมขังพื้นที่ทำการเกษตรกรรม พันธุ์ปลา พืช สัตว์ ต่างๆ ลดน้อยลง การจับปลาหรือการประมงหันมาใช้เทคโนโลยี เช่น การนำเอาไฟฟ้าจากแบตเตอรี่ มาช้อนปลา หรือ การจับปลาในฤดูการวางไข่ เป็นต้น นอกจากนี้ยังก่อให้เกิดการไหลเวียนของน้ำไม่เป็นไปตามทิศทางเดิมทำให้เกิด สนม วัชพืช โคลน มากขึ้น เนื่องจากการไหลเวียนของน้ำไม่สะดวกเพราะถูกจำกัดให้อยู่ในพื้นที่ของอุโมงค์ไคร้ท ซึ่งนับเป็นเวลาร่วม 12 ปี ที่ชาวบ้านต้องปรับตัวในการดำรงชีวิต การทำมาหากินในลุ่มน้ำหนองหานต้องเปลี่ยนไป ต้องมีการศึกษาทิศทางการไหลเวียนของน้ำ การอยู่อาศัยของพืช ปลา และสัตว์อื่นๆ

เมื่อมีการศึกษาข้อมูลถึงระบบนิเวศน์ลุ่มน้ำหนองหาน ชาวบ้านรู้ดีว่าสาเหตุใดเป็นการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศน์ และหากจะมีการฟื้นฟูระบบนิเวศน์ของหนองหานจะต้องทำกันอย่างไร "ระบบนิเวศน์มันคืออีหัง ข้อยบ่เข้าใจ"

นักวิจัยได้พยายามให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการเก็บข้อมูล "ระบบนิเวศน์ ก็คือความเป็นอยู่ของหนองหาน แต่ก่อนเป็นอย่างไร และ ปัจจุบันเป็นอย่างไร มีอะไรเปลี่ยนแปลงไปบ้าง" กระบวนการศึกษาข้อมูลเพื่อให้ได้รายละเอียดต้องทำกับชุมชนเริ่มจากคำถาม การศึกษา ปัญหา การวิเคราะห์ และหาข้อสรุป จากข้อมูลที่เป็นจริงในชุมชน จนทำให้ชาวบ้านเข้าใจระบบนิเวศน์หนองหานและเห็นความสำคัญของหนองหานที่เป็นอยู่ชั่วอู่่น้ำของเขามาตั้งแต่อดีตกาลจนถึงปัจจุบัน (รายละเอียดในบทที่ 3)

2. การศึกษาศักยภาพและบทบาทขององค์กรชุมชน, อบต, โรงเรียน, ในการฟื้นฟูทรัพยากรประมงลุ่มน้ำหนองหาน

การสำรวจข้อมูลทั้งบนบกและทางน้ำ การให้การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกันหลายเวที "อ้อ ยูแล้ว ความอุดมสมบูรณ์ของหนองหานแต่ก่อน กับ เคียวนี้มันเปลี่ยนไปแบบใด และมีอีหังที่เฮต้องปรับปรุงแก้ไข ให้มันดีขึ้น" หลังจากการศึกษาข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับบริบทชุมชนระบบนิเวศน์ลุ่มน้ำหนองหาน การเปลี่ยนแปลงและผลกระทบที่เกิดขึ้นในลุ่มน้ำหนองหาน ได้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อจัดการเพิ่มบทบาทและศักยภาพองค์กรในชุมชนในการจัดการฟื้นฟูลุ่มน้ำหนองหานอย่างเป็นรูปธรรม จนก่อให้เกิดกลไกในการให้ความร่วมมือในระดับตำบล และสามารถนำผลของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากการวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกันมาปฏิบัติงานในรูปแบบของการทำงานโดยมีชุมชนเป็นคนจัดการ และประเมินผลร่วมกัน โดยมีการแลกเปลี่ยนร่วมกับองค์กรอื่นๆ ศึกษาฐานพื้นที่ชุ่มน้ำบึงโงะหลง เชิญวิทยากรภายนอกให้ความรู้ความเข้าใจในเรื่องของสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรในชุมชน และทำให้ชุมชนเกิดการเปรียบเทียบระหว่างองค์กรอื่นกับการจัดการทรัพยากรในชุมชนของตนเอง อย่างไรก็ตามการเสริมสร้างศักยภาพบนพื้นฐานของความเป็นจริงในชุมชนทำให้ชุมชนเลือกที่จะรับและแยกแยะได้ว่าสิ่งใดมีประโยชน์ต่อลุ่มน้ำหนองหานและสิ่งใดที่ควรมีการปรับปรุงและพัฒนาต่อไปในอนาคต

3. การศึกษารูปแบบ, ปัจจัยและเงื่อนไขขององค์กรชุมชนในการฟื้นฟูทรัพยากรประมง

"จะเฮ็ดจั่งไคละ ได้กรรมกรแล้ว" มีการแลกเปลี่ยนแนวทางและทิศทางในการทำงานในชุมชนตำบลอุมจานเพื่อให้มีการดำเนินงานอย่างเป็นรูปธรรม ได้มีการเดินรณรงค์ การปักป้าย กฎระเบียบ การประชาสัมพันธ์ทางหอกระจายข่าว การติดตามเฝ้าระวังผู้กระทำความผิด การสอดส่องดูแล จากการทดลองการใช้กฎ ระเบียบ และการปฏิบัติ ตามกฎระเบียบนั้นๆ มีผลดี ผลเสีย

อย่างไร และมีส่วนใดที่จะต้องมีการปรับปรุงแก้ไข เพื่อให้การดำเนินงานของคณะกรรมการมีผลในทางปฏิบัติต่อชุมชนได้ดียิ่งขึ้น โดยกฎเกณฑ์ต่างๆ ที่ชุมชนได้ร่วมกันคิดและร่วมกันทำย่อมสามารถเปลี่ยนได้ตามความเหมาะสมของชุมชนนั้นๆ และเป็นเหตุหนึ่งที่คณะกรรมการกลุ่มอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรลุ่มน้ำหนองหาน ตำบลลุ่มจาน จะต้องมีการปรึกษาหารือกันเพื่อหาข้อสรุป และนำไปปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง

ได้ข้อสรุปที่น่าพอใจสำหรับงานวิจัยโครงการนี้ที่เป็นความตั้งใจของหัวหน้าทีมวิจัยและคณะวิจัยที่มีความมุ่งมั่นที่จะให้ชุมชนเข้ามามีบทบาทและสร้างองค์การของตนเองในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำหนองหานเพื่อให้ดำรงอยู่ชั่วลูกหลานในอนาคต และได้มีการกำหนดเป็นแผนในระดับองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นเพื่อให้เด็กในโรงเรียนในตำบลลุ่มจานได้มีการเรียนรู้นอกห้องเรียน โดยการศึกษาพร้อมกับปราชญ์ชาวบ้าน และผู้นำในชุมชน มีนักเรียน ครู คนในชุมชน ร่วมกันศึกษาซึ่งจะเป็นแนวทางในการทำหลักสูตรและเสริมสร้างคุณค่าให้กับเด็กนักเรียนได้เรียนรู้ของดีในหนองหานมีอะไรบ้าง นอกจากนี้คณะกรรมการกลุ่มอนุรักษ์ฯ ยังมีความคิดว่าการอนุรักษ์หนองหานควรมีการฟื้นฟูและพัฒนาภายใต้การรักษาระบบนิเวศน์และควรขยายแนวคิดนี้กับชุมชนอื่นๆ ที่ได้รับประโยชน์จากหนองหาน

ในการกระทำการใดๆ หากเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนทุกขั้นตอน ก็ย่อมทำให้การดำเนินงานนั้นเป็นไปตามวัตถุประสงค์ และเป็นผลให้มีการดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง อย่างโครงการวิจัย โครงการรูปแบบและทางเลือกในการฟื้นฟูทรัพยากรประมง ลุ่มน้ำหนองหาน อุดรธานี ที่มีผลต่อการฟื้นฟูและพัฒนาสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำหนองหาน ทำให้เกิด

1. โครงการพัฒนาศักยภาพองค์กรชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำหนองหาน ที่ได้งบประมาณสนับสนุนจากกองทุนสิ่งแวดล้อมโลก (UNDP)
2. โครงการอนุรักษ์ลุ่มน้ำหนองหานกับกระบวนการเรียนรู้สู่หลักสูตรในโรงเรียน เป็นโครงการของ อบต. ที่ทำร่วมกับโรงเรียน และชุมชน
3. โครงการวิจัยการพัฒนารูปแบบการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ กรณีศึกษาชุมชนบ้านดอนคง เป็นโครงการวิจัยของนักศึกษาปริญญาเอก มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร
4. โครงการฟื้นฟูชุมชนท้องถิ่น จากสถาบันพัฒนาองค์กรเอกชน (พอช)

ภายใต้การทำงานของ การฟื้นฟูและพัฒนาสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำหนองหาน อุดรธานี จึงได้มีเวทีแลกเปลี่ยนและร่วมกันบูรณาการโครงการ เพื่อให้การมีการทำงานร่วมกัน และมีการพัฒนาโครงการร่วมกับองค์กรภาคีทั้งภาครัฐและเอกชน " การก่อเกิดจิตสำนึกในชุมชน จำเป็นจะต้องใช้เวลาและแรงกระตุ้นอยู่เสมอพร้อมกับการทำกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง" (อาจารย์อรุณศรี อื้อศรีวงศ์ ที่ปรึกษาโครงการ)

ข้อค้นพบจากการศึกษา

1. สภาพปัญหาของระบบนิเวศกลุ่มน้ำหนองหาน

- ปัจจุบันกลุ่มน้ำหนองหานมีสภาพตื้นเขินเป็นอย่างมาก อันเนื่องจากสภาพน้ำนิ่ง สนม และวัชพืช
- น้ำท่วมขังพื้นที่ทางการเกษตรเป็นเวลานาน อันเนื่องมาจากอุทกภัยน้ำไม่เพียงพอ
- การสร้าง คูคันไคร้ท ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศในด้านต่าง ๆ อย่างเห็นได้ชัด เช่น ปริมาณปลาตกลง ,น้ำนิ่งไม่มีการไหลเวียนของน้ำ, สนมวัชพืชมีปริมาณมากเกินไป
- เสื่อมคุณภาพ ระบบนิเวศเดิมที่มีความอุดมสมบูรณ์มากกว่าปัจจุบัน
- ทรัพยากร ประมงลดลงอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศ และเครื่องมือประมง

2. ปัญหาด้านการจัดการกลุ่มน้ำหนองหาน

- ขาดองค์กรที่รับผิดชอบดูแลอย่างชัดเจน
- ขาดการพูดคุย/หรือชุมชน ยังมองไม่เห็น ความสำคัญของกลุ่มน้ำหนองหาน
- ไม่มีผู้นำในการเริ่มต้นพูดคุยการอนุรักษ์กลุ่มน้ำหนองหาน

จากข้อค้นพบดังกล่าว ส่งผลให้กลุ่มเป้าหมายที่เข้าร่วมกิจกรรมร่วมกันวิเคราะห์ ปัญหา, สาเหตุ, และแนวทางการแก้ไข เกิดผลในเชิงรูปธรรมดังนี้

1. แกนนำเกิดจิตสำนึกในการที่จะร่วมกันดูแลทรัพยากรและระบบนิเวศปรากฏผลเชิงรูปธรรม
2. เกิดคณะกรรมการกลุ่มอนุรักษ์ และฟื้นฟูทรัพยากรประมง กลุ่มน้ำหนองหานตำบลอุ่มจาน
3. เกิดพัฒนาการ/กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างแกนนำ ใน 3 กลุ่ม หมู่บ้านพื้นที่เป้าหมายอันนำไปสู่โครงสร้าง และกลไกการจัดการด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรกลุ่มน้ำหนองหาน
4. ได้เกิดแผนปฏิบัติการ / ข้อตกลงร่วม และระเบียบปฏิบัติที่กลุ่มแกนนำได้ยึดถือและพึงนำไปเป็นแนวทางการปฏิบัติการกิจต่าง ๆ ร่วมกัน
5. เกิดกระบวนการ เคลื่อนไหว , การติดต่อสื่อสาร, การส่งข้อมูลข่าวสาร การพูดคุย การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ กันคว่าอย่างต่อเนื่อง ภายในชุมชนทั้ง 30 กลุ่ม นั้น ทั้งในระหว่างคณะกรรมการระหว่างชาวบ้าน ในแต่ละพื้นที่